

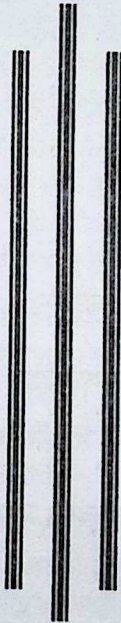
तोडलतन्त्रम्

व्याख्याकार
गिरिधारी भट्ट

तोलतन्त्रम्

(नेपाली व्याख्या सहित)

व्याख्याकार
गिरिधारी भट्ट

सम्पादन
श्रीकृष्ण गौतम/नन्दन भट्टराई

व्याख्याकार	:	गिरिधारी भट्ट
सम्पादन	:	श्रीकृष्ण गौतम/ सह प्रा. नन्दन भट्टराई
प्रकाशक	:	सूरज शमशेर ज.ब.रा.
प्रकाशन -मिति	:	श्रीपञ्चमी, २०६९
संस्करण	:	प्रथम
प्रकाशित पुस्तकसंख्या	:	१००० प्रति
सर्वाधिकार	:	व्याख्याकारमा सुरक्षित
कम्प्युटर	:	प्रयाज गौतम/सरस्वती घिमिरे
मूल्य	:	रु. १००।-
मुद्रक	:	ए.बी.प्रिन्टिङ्ग एण्ड स्टेशनरी प्रा.लि., बागबजार फोन नं. ४२४३९३६

दुई शब्द

मेरा पूज्य गुरुज्यूको संग्रहमा रहेका तन्त्रग्रन्थहरूको मूल लिखित उतार गरेर राख्ने क्रममा यो तोडलतन्त्रको सङ्कलन हुन गएको हो । परमेश्वर शिव र परमेश्वरी पार्वतीको संवादबाट प्रकाशमा आएको यो तन्त्र ६४ मूलतन्त्रहरूमा परिगणित छ । १० पटलमा विभक्त यस तोडलतन्त्रमा विशेष गरी भगवती काली र ताराको स्वरूप, मन्त्र, ध्यान, उपासना एवं पुरश्चरणको वर्णन गरिएको छ । दशमहाविद्या र तिनका भैरवको चर्चासँगै ब्रह्माण्ड र पिण्डको ऐक्य, षट्चक्र विवरण, प्रातःकृत्य, पूजाविधि, शम्भुनाथार्चन, शिवलिङ्ग एवं अष्टमूर्तिपूजन, मन्त्रचैतन्य, मन्त्रवासना, भूतकात्यायनी देवी, त्रिपुरा आदिको बारेमा पनि यस तन्त्रमा अति चहकिलो प्रकाश पारिएको छ । यसका अतिरिक्त बद्धयोनि महामुद्रा, स्वरूपाख्य बीजको माहात्म्य, शरीरस्थ चक्र एवं लोक लोकान्तर र तिनको प्रमाण, नाडीहरूको वर्णन, कुण्डली उत्थान, हंस र क्रियायोग एवं दश महाविद्या र विष्णुको दशावतारको ऐक्य जस्ता महत्त्वपूर्ण विषयमा पनि यस ग्रन्थमा वर्णन गरिएको छ ।

साधना गर्ने साधक महानुभावहरूका लागि मार्गदर्शन गर्नेछ भन्ने ठानेर यथामति नेपालीमा व्याख्या गर्ने प्रयास गरेको छु । यस तोडल तन्त्रका अन्य मुद्रित/अमुद्रित पाण्डुलिपिहरू समेत अन्वेषण गरी परिश्रमका साथ सम्पादन गर्नुहुने कुलपुत्र श्रीकृष्ण गौतम एवं मेरा प्रिय नन्दन भट्टराईलाई साम्ब सदाशिव श्री पशुपतिनाथको कृपादृष्टि सदासर्वदा रहिरहोस् भन्ने शुभाशीष दिन्छु ।

यस्तो महत्त्वपूर्ण तन्त्रलाई प्रकाशन गरिदिनुहुने जगदम्बाका अनन्य भक्त श्रीसूरज शमशेर ज.ब.रा.ज्यूलाई शुभ आशीर्वाद प्रदान गर्दछु । यसको प्रकाशनमा सहयोग गर्नुहुने सबै महानुभावहरूप्रति हृदयदेखि नै धन्यवाद दिँदै दुई शब्द यही टुङ्ग्याउँछु ।

का.म.न.पा.वडा नं.-२

लाजिम्पाट

श्रीमार्ग, फोन : ४४१०५०१

विनीत

गिरिधारी भट्ट

सम्पादकको अनुरोध

नेपाली व्याख्यासहितको यस तोडलतन्त्र ग्रन्थको सम्पादन मुख्य रूपमा दुई वटा हस्तलिखित एवं एउटा मुद्रित ग्रन्थ समेतको आधारमा गरिएको छ । नेपाली व्याख्याकार श्रीगिरिधारी भट्ट गुरुज्यूको संग्रहमा रहेको पाण्डुलिपिलाई 'क' पाण्डुलिपि, नेपाल जर्मन रिसर्च सेन्टरबाट प्राप्त रिल नं. 'E 3430/15' को अपूर्ण पाण्डुलिपि (चतुर्थपटलदेखि दशम पटलसम्म)लाई 'ख' पाण्डुलिपि तथा म.म. श्री गोपीनाथ कविराजद्वारा सम्पादित वाराणसेय संस्कृत विश्वविद्यालयबाट वि.सं. २०२६ मा प्रकाशित तन्त्र संग्रह (द्वितीय भाग) अन्तर्गतको तोडलतन्त्रलाई 'मुद्रित' मानी पाठभेदहरुलाई सोही बमोजिम पादटिप्पणीमा यथास्थानमा 'क', 'ख' एवं 'मुद्रित' भनी उल्लेख गरिएको छ ।

दुवै हस्तलिखित पाण्डुलिपिहरु देवनागरी लिपिमा लेखिएको तर अशुद्धिबहुल देखिन्छ । पटलको अन्त्यमा पनि दुवैमा कतै 'पटल' र कतै 'उल्लास' भएको तर मुद्रितमा सर्वत्र 'पटल' नै भएकोले सोही अनुसार यहाँ पनि 'पटल' नै उल्लेख गरिएको छ ।

पाठभेदका सन्दर्भमा सम्पादकको दृष्टिकोण पादटिप्पणीमा नै यथास्थान उल्लेख गरिएको छ । सम्पादन कार्यमा देखापरेका त्रुटिहरुलाई विज्ञानले सम्पादकको अल्पज्ञता बुझी क्षमा गर्नुहुनेछ भन्ने विश्वासका साथ सहयोगी सबैप्रति आभार व्यक्त गर्दछौं । विशेष किमधिकम् -

गच्छतः स्वलनं क्वापि भवत्येव प्रमादतः ।

हसन्ति दुर्जनास्तत्र समादधति सज्जनाः ॥

विषयसूची

क्र.सं.	विषय	पृष्ठ
१.	प्रथम पटल	१-७
२.	द्वितीय पटल	८-१४
३.	तृतीय पटल	१५-३२
४.	चतुर्थ पटल	३३-४१
५.	पञ्चम पटल	४२-५०
६.	षष्ठ पटल	५१-६३
७.	सप्तम पटल	६४-७२
८.	अष्टम पटल	७३-७७
९.	नवम पटल	७८-८७
१०.	दशम पटल	८८-९०

ॐ

श्रीगणेशाय नमः

अथ तोडलतन्त्रम्

श्रीदेवी उवाच^१-

ब्रूहि मे जगतां नाथ सर्वविद्यामय प्रभो ।

महाविद्यासु सर्वासु पूज्यासु भुवनत्रये ॥ १ ॥

एतासां दक्षिणे भागे नानारूपं पिनाकधृक् ।

पृथक् पृथक् महादेव कथयस्व मयि प्रभो ॥ २ ॥

श्रीपार्वती भन्तुहुन्छ - हे सर्वविद्यामय जगन्नाथ प्रभो !
 त्रिभुवनमा व्याप्त महाविद्याहरूको दाहिने पार्श्वमा नानारूपका
 पिनाकधारी देखिन्छन्, हे महादेव ! ती को हुन् मलाई
 बताइदिनुहोस् ।

श्रीशिव उवाच -

शृणु चार्वङ्गि सुभगे कालिकायाश्च भैरवम् ।

महाकालं दक्षिणाया दक्षभागे प्रपूजयेत् ॥ ३ ॥

महाकालेन वै सार्धं दक्षिणा रमते सदा ।

श्रीशिवजी भन्तुहुन्छ - सबै अङ्ग सुन्दर भएकी
 सौभाग्यवती हे देवी! कालिकाका भैरव महाकाल हुन् । यिनको
 पूजा दक्षिणकालिकाको दायाँ भागमा गर्नु । दक्षिणा महाकाल
 सँग सँधै रमण गर्दछिन् ।

^१ श्रीदेव्युवाच- क, ख ।

प्रथमः पटलः

विशेष - कालिकाको आधाभागमा महाकाल र महाकालको आधाभागमा दक्षिणकालिका सँधै रमाइरहेकी हुन्छिन् । अभ्यस्त साधकले निर्वाण प्राप्त गरेपछि मात्र आज्ञाचक्रमा त्यो अवस्थाको दर्शन पाउन सक्छ ।

ताराया दक्षिणे भागे अक्षोभ्यं परिपूजयेत् ॥ ४ ॥

समुद्रमथने देवि कालकूटं समुत्थितम् ।

सर्वे देवा सदाराश्च महाक्षोभमवाप्नुयुः ॥ ५ ॥

क्षोभादिरहित^२ यस्मात् पीतं हालाहलं विषम् ।

अतएव महेशानि अक्षोभ्यः परिकीर्तितः ॥ ६ ॥

तेन सार्धं महामाया तारिणी रमते सदा ।

ताराको दायाँतिर अक्षोभ्यको पूजा गर्नु । समुद्र मथन गर्दा कालकूट विष निस्क्यो । त्यसको प्रभावले आफ्ना शक्ति सहित सबै देवता आकुलव्याकुल भए ।

आफु अक्षुब्ध रहेर, भगवान् शिवले क्षोभसहितको त्यो हालाहल विष पिइदिनु भयो । त्यसैले उहाँ अक्षोभ्य कहलिनु भयो । ती अक्षोभ्यका साथमा महामाया तारिणी सँधै रमाइरहन्छिन् ।

महात्रिपुरसुन्दर्या दक्षिणे पूजयेच्छिवम् ॥ ७ ॥

पञ्चवक्त्रं त्रिनेत्रं च प्रतिवक्त्रे सुरेश्वरि ।

तेन सार्धं महादेवी सदा कामकुतूहला ॥ ८ ॥

अतएव महेशानि पञ्चमीति प्रकीर्तिता ।

^२ क्षोभादिसहित- क ।

महात्रिपुरसुन्दरीको दक्षिण पार्श्वमा प्रत्येक वक्त्रमा तीन
नेत्र भएका पञ्चवक्त्र सदाशिवको पूजा गर्नु । उनीसँग
महात्रिपुरसुन्दरी भगवती सँधै कामोत्सुक रहन्छन् । त्यसैले
महात्रिपुरसुन्दरीलाई पञ्चमी भनिएको हो ।

श्रीमद्भुवनसुन्दर्या दक्षिणे त्र्यम्बकं यजेत् ॥ ९ ॥

स्वर्गे मर्त्ये च पाताले या चाद्या भुवनेश्वरी ।

एतासु रमते येन त्र्यम्बकस्तेन कथ्यते ॥ १० ॥

सशक्तिश्च समाख्यातः सर्वतन्त्रप्रपूजितः ।

श्रीभुवनेश्वरीको दायाँतर्फ त्र्यम्बकको पूजा गर्नु । स्वर्ग
मर्त्य पाताल सबैतिर भुवनेश्वरी व्याप्त छन् । यिनीसँग रम्ने
भएकाले त्र्यम्बक भनिएको हो । शक्तिसहितका रूपमा यिनी
प्रसिद्ध छन् र सबै तन्त्रद्वारा पूजित छन् ।

भैरव्या दक्षिणे भागे दक्षिणामूर्तिसंज्ञकम् ॥ ११ ॥

पूजयेत् परयत्नेन पञ्चवक्त्रं तमेव हि^३ ।

भैरवीको दक्षिणभागमा पञ्चवक्त्र दक्षिणामूर्तिको
प्रयत्नपूर्वक पूजा गर्नु ।

छिन्नमस्तादक्षिणांशे कबन्धं पूजयेच्छिवम् ॥ १२ ॥

कबन्धपूजनाद् देवि सर्वसिद्धीश्वरो^४ भवेत् ।

छिन्नमस्तादेवीको दायाँ भागमा कबन्ध शिवको पूजा गर्नु ।
कबन्ध शिवको पूजा गर्नाले समस्त सिद्धिहरूको स्वामी हुनेछ ।

^३ च - क ।

^४ सर्वऋद्धीश्वरो भवेत् - क ।

प्रथमः पटलः

धूमावती महाविद्या विधवारूपधारिणी ॥ १३ ॥

धूमावती महाविद्याले विधवारूप लिएकी छन् । त्यसैले
एक्की छन् ।

बगलाया दक्षभागे एकवक्त्रं प्रपूजयेत् ।

महारुद्रेति विख्यातं जगत्संहारकारकम्* ॥ १४ ॥

बगलाको दायाँ भागमा जगतसंहारको कारण भएका
महारुद्र भनी विख्यात एकवक्त्र शिवको पूजा गर्नु ।

मातङ्गीदक्षिणांशे च मतङ्गं पूजयेच्छिवम् ।

तमेव दक्षिणामूर्तिं जगदानन्दरूपकम् ॥ १५ ॥

मातङ्गीको दायाँतिर मतङ्ग शिवको पूजा गर्नु । उनी नै
जगतलाई आनन्द दिने दक्षिणामूर्ति हुन् ।

कमलाया दक्षिणांशे विष्णुरूपं सदाशिवम् ।

पूजयेत्परमेशानि स सिद्धो नात्र संशयः ॥ १६ ॥

कमलाको दायाँतिर विष्णुरूप सदाशिवको पूजा गर्नु । हे
परमेशानी ! उ पक्कै सिद्ध बन्दछ यसमा कुनै शंका छैन ।

पूजयेदन्नपूर्णाया दक्षिणे ब्रह्मरूपकम् ।

महामोक्षप्रदं देवं दशवक्त्रं महेश्वरम् ॥ १७ ॥

अन्नपूर्णादेवीको दायाँतिर महामोक्ष प्रदान गर्ने ब्रह्मस्वरूप
दशवक्त्र महेश्वरको पूजा गर्नु ।

* जगत्संहारकारणम् - क ।

दुर्गाया दक्षिणे देशे नारदं परिपूजयेत् ।

नाकारः सृष्टिकर्ता च दकारः पालकः सदा ॥ १८ ॥

रेफः संहाररूपत्वात् नारदः परिकीर्तितः ।

दुर्गाको दायँतिर नारदको पूजा गर्नु । 'नाकार' ले सृष्टिकर्ता बुझाउँछ भने 'दकार'ले पालक अनि 'रकार'ले संहारस्वरूप बुझाउँछ, त्यसैले 'नारद' भनिएको हो ।

अन्यासु सर्वविद्यासु ऋषिर्यः परिकीर्तितः ॥ १९ ॥

स एव तस्या भर्ता च दक्षभागे प्रपूजयेत् ।

अरु सबै विद्याहरूमा जो जो ऋषि बताइएकाछन् तिनीहरूनै ती विद्याहरूका स्वामी हुन् र दायँ भागमा पूजित हुन्छन् ।

श्रीदेवी उवाच-

या चाद्या परमा विद्या द्वितीया भैरवी परा ।

त्रैलोक्यजननी नित्या सा कथं शववाहना ॥ २० ॥

श्रीदेवी भन्नुहुन्छ - जो आद्या परमा विद्या हुन्, जो द्वितीया परा भैरवी हुन्, त्रैलोक्य जननी नित्या ती कसरी शववाहना भइन् ?

विशेष - आद्याशक्ति नै परमाविद्या हुन् । आद्याशक्ति काली हुन् । यिनको चिन्तनको अवस्थामा प्राप्त हुने दोस्रो ध्वन्यात्मक आनन्द नै भैरवी परा हुन् ।

श्रीशिव उवाच-

या चाद्या परमेशानी स्वयं कालस्वरूपिणी ॥ २१ ॥

श्रीशिवस्य हृदम्भोजे स्थिता संहाररूपिणी ।

प्रथमः पटलः

अतएव महाकालो जगत्संहारकारकः ॥ २२ ॥

संहाररूपिणी काली यदा व्यक्तस्वरूपिणी ।

तदैव सहसा देवि शवरूपः सदाशिवः ॥ २३ ॥

तत्क्षणाच्चञ्चलापाङ्गि सा देवी शववाहना ।

श्रीशिव भन्नुहुन्छ - जो आद्या परमेश्वरी स्वयं कालस्वरूपिणी छिन् उनै संहाररूपिणी भएर शिवको हृदयकमलमा रहेकी छिन् । त्यसैले गर्दा महाकाल शिव जगतको संहार गर्ने बनेका हुन् । संहारस्वरूपिणी कालीले जब आफ्नो स्वरूप प्रकट गर्छिन् तब सदाशिव शवस्वरूप बन्दछन् । हे चञ्चलनयने! त्यसैबेला देखि ती काली तत्काल शववाहना बन्दछिन् ।

श्रीदेवी उवाच -

शवरूपो महादेवो^६ मृतरूपः सदाशिवः ॥ २४ ॥

मृतदेहं महादेव^७ सलिलं वा कथं न हि ।

श्रीदेवी भन्नुहुन्छ - त्यो बेला महादेव शव अवस्थामा रहन्छन् भने सदाशिव मृत अवस्थामा हुन्छन् । हे महादेव ! शवरूप महादेव र मृतअवस्थामा रहेका सदाशिवको मृतदेह पानी झैं किन विलाएर गएन ?

विशेष - यहाँ २२ र २३ श्लोकमा जगदम्बा कालीको व्यक्त र अव्यक्त अवस्थालाई बुझाउन खोजिएको छ । यो ध्यानको विषय हो । जगदम्बा कालीको अव्यक्त अवस्थालाई

^६ महादेव - मुद्रित ।

^७ महादेवं - क ।

ध्यानको स्थितिमा मात्र जान्न सकिन्छ । बाहिरी क्रिया र कल्पनाको आधारमा जान्न सकिदैन । व्यक्तस्वरूपको दर्शन पनि ध्यानको अवस्थामा दहराकाशमा प्रवेश नगरी पाइँदैन । सोको लागि साधनाका खुट्किलाहरू चढ्ने पर्दछ । साधनाको अवस्था नपुगी त्यस अवस्थालाई बुझ्न जान्न सकिदैन । साधना र अभ्यास बढाउँदै जानुपर्छ । महादेवको निष्प्राण देह पानी भै बिलाएर जाने भनेको कुनै हालतमा हैन । महाकाली जब व्यक्त हुन्छन् तब सदाशिव शक्तिहीन हुन्छन् भनेको हो ।

श्रीशिव उवाच -

यस्मिन् व्यक्ता महाकाली शक्तिहीनः सदाशिवः ॥ २५ ॥

शक्त्या युक्तो यदा देवि तदैव शिवरूपकः ।

शक्तिहीनः शवः साक्षाद् रूपसत्त्वं^९ न मुञ्चति ॥ २६ ॥

श्रीशिव भन्नुहुन्छ - हे देवी ! महाकाली जब व्यक्त हुन्छन् तब सदाशिव शक्तिहीन बन्दछन् । शक्तिले युक्त भएमा मात्रै शिवरूप हुन्छन् । शक्तिहीन अवस्थामा साक्षात् शवनै भए तापनि रूपको सत्त्व (सत्ता) त्यागेका हुँदैनन् ।

विशेष- शक्तियुक्त अवस्थामा पनि चेतना शक्तिमा केन्द्रित छ भने देह मृतवत् शव जस्तै बन्दछ । शक्तिहीन शवको अवस्थामा पनि रूपको सत्त्वबाट मुक्त हुँदैन भनिएको हो ।

इति तोडलतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे हरगौरीसंवादे प्रथमः पटलः ॥

^८ शक्तिहीने - क ।

^९ पुरुषत्वं - मुद्रित ।

द्वितीयः पटलः

द्वितीयः पटलः

श्रीशिव उवाच -

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि योगसारं समासतः ।
 ऊर्ध्वमूलमधःशाखं वृक्षाकारं कलेवरम् ॥ १ ॥
 ब्रह्माण्डे यानि तीर्थानि तानि सन्ति कलेवरे ।
 बृहद्ब्रह्माण्डं यद्रूपं तद्रूपं क्षुद्ररूपकम् ॥ २ ॥
 ब्रह्माण्डे वर्तते तीर्थं सार्धकोटित्रयात्मकम् ।
 द्विसप्ततिसहस्राणि प्रकाशं वीरवन्दिते ॥ ३ ॥
 चतुर्दशं तु तन्मध्ये तन्मध्ये त्रितयं शुभम् ।
 तन्मध्ये परमेशानि महाधीरा च मुक्तिदा ॥ ४ ॥
 वासुकी या महामाया भुजङ्गाकाररूपिणी^{१०} ।
 सार्धत्रिवलयाकारा पातालतलवासिनी ॥ ५ ॥

श्रीशिवजी भन्नुहुन्छ - हे देवी ! संक्षेपमा योगको सारतत्त्व बताउँछु, सुन । यो देह माथि जरा र तलतिर हाँगा भएको वृक्षाकारको छ । ब्रह्माण्डमा जे जे तीर्थ छन् ती सबै देहमा छन् । विशाल ब्रह्माण्ड जुन स्वरूपको छ मानव देह पनि त्यही तर संक्षिप्त क्षुद्र रूपमा अवस्थित छ । ब्रह्माण्डमा साढे तीन करोड तीर्थहरू छन् । हे वीरहरूद्वारा वन्दना गरिएकी देवी ! ती तीर्थहरूमध्ये बहत्तर हजार तीर्थ प्रकट छन् । बहत्तर हजार तीर्थमध्ये चौध तीर्थहरू शुभ छन् र ती चौधमध्ये पनि तीन तीर्थ उत्तम छन् । हे परमेश्वरी ! ती तीनमध्ये पनि

^{१०} भुजगाकाररूपिणी - मुद्रित ।

महाधीराले मुक्ति प्रदान गर्छिन् । वासुकी महामाया सर्पाकाररूपमा साढे तीन फन्को मारेर पातालतलमा बसेकी छन् ।

विशेष - यहाँ महामाया कुण्डलिनीको अवस्था र स्थान बताइएको छ । स्वयम्भू लिङ्गलाई साढे तीन फन्को मारेर बसेकिले भगवान शिवको कण्ठ प्रदेशमा वासुकी फन्को मारेर बसेका हुन् भन्ने बुझ्नु पर्दछ । मूलाधार चक्रलाई देहमा पाताल मानिन्छ । स्वयम्भूलिङ्ग पाताल अर्थात् मूलाधारमा अवस्थित छ । ब्रह्माण्डमा जे जति तीर्थहरू छन् ती सबै आकारमा ठूला छन् । शरीरमा पनि ती सबै तीर्थ छन् तर सानो स्वरूपमा छन् भनिएको हो । यहाँ बुझ्नुपर्ने कुरा के छ भने पशु आचारका साधकहरू ब्रह्माण्डका बाहिरी तीर्थहरूमा धाउँछन् भने वीराचारका साधकहरूले देहमा नै ती तीर्थहरूको वन्दना गर्छन् । देहभित्रका तीर्थहरू सद्यःफलदायक हुन्छन् । मानव देहमा साढे तीन करोड स्नायुहरू तीर्थरूपमा विद्यमान छन् । ती मध्ये बहत्तर हजार स्नायुहरू प्रमुख भएकाले प्रकाशमा आए । ती मध्ये पनि चौध स्नायुहरूलाई मुख्य मानिएको छ । इडा, पिंगला र सुषुम्ना नाडी ती चौध नाडीमा मुख्य मानिन्छन् । ती मध्ये पनि महाधीरा सुषुम्नालाई मुक्तिदायिनी हुन् भनिएको हो ।

सप्तस्वर्गं परेशानि क्रमेण शृणु सादरम् ।

भूलोकं च भुवलोकं स्वलोकं महसं तथा ॥ ६ ॥

जनलोकं तपश्चैव सत्यलोकं वरानने ।

सप्तस्वर्गमिदं भद्रे पातालं शृणु यत्नतः^{११} ॥ ७ ॥

^{११} सादरम् - क ।

द्वितीयः पटलः

अतलं वितलं चैव सुतलं च तलातलम् ।
 महातलं च पातालं रसातलमतः परम् ॥ ८ ॥
 रसातलाच्च सत्यान्तं^{१२} महाधीरा प्रतिष्ठिता ।
 मेरुमध्यस्थिता नाडी महाधीरा च मुक्तिदा ॥ ९ ॥
 सत्यलोके महाविष्णुं शिवं ब्रह्माण्डसंज्ञकम्^{१३} ।
 तस्य सन्दर्शनार्थाय वासुकी व्याकुला सदा ॥ १० ॥
 स्वर्गषट्कं भेदयित्वा उत्थिता वासुकी यदा ।
 सर्वाः समुद्रगामिन्य ऊर्ध्वस्रोता भवन्ति हि ॥ ११ ॥
 एवं क्रमेण देवेशि शरीरे नाडयः स्थिताः ।
 इडा च पिंगला चैव सुषुम्ना मध्यवर्तिनी ॥ १२ ॥
 नाडीद्वयेन देवेशि समीरं पूरयेद्यदि ।
 ततस्तु प्राणमन्त्रेण कुण्डली च क्रमं^{१४} चरेत् ॥ १३ ॥
 सहस्रारे महापद्मे नित्ये चाव्ययपङ्कजे ।
 श्वासयुक्ता कुण्डलिनी प्रविशेन्नित्यमन्दिरम् ॥ १४ ॥
 सर्वाः पातालगामिन्य ऊर्ध्वस्रोता भवन्ति हि ।
 एतस्मिन् समये देवि वर्णमालां विचिन्तयेत् ॥ १५ ॥
 अष्टोत्तरशतं मूलमन्त्रं ज्ञानेन संजपेत् ।
 आनयेत्तेन मार्गेण मूलाधारे पुनः सुधीः^{१५} ॥ १६ ॥
 षट्चक्रदेवतास्तत्र संतर्प्यामृतधारया ॥

^{१२} मर्त्यन्तं - क ।

^{१३} सत्यकेन महाविष्णुं शिवं ब्रह्माण्डसंज्ञकम् - क ।

^{१४} चङ्क्रमं - क ।

^{१५} पुनः पुनः - क ।

हे परमेशानी ! आदरपूर्वक क्रमैले सात स्वर्ग सुन । भूलोक, भुवलोक, स्वर्लोक, महर्लोक, जनलोक, तपोलोक र सत्यलोक, हे वरानने ! सात स्वर्ग यी नै हुन् । अब पाताल लोकका नाम सुन । अतल, वितल, सुतल, तलातल, महातल, पाताल तथा त्यो भन्दा पर रसातल छ । यी नै सप्त पाताल हुन् । रसातलदेखि सत्यलोकसम्म नै महाधीरा नाडी रहेकी छन् । मेरुदण्डको बीचमा रहेकी महाधीरा नाडी नै मुक्तिदात्री हुन् । सत्य नै महाविष्णु हुन् । शिव नै ब्रह्माण्ड हुन् । शिवको दर्शन गर्न वासुकी सँधै व्याकुल रहन्छिन् । छ वटा स्वर्गहरू भेदन गरेर जब वासुकी (कुण्डलिनी) माथि उठ्छिन् तब सबै समुद्रगामिनी नदीहरू माथितिर बहन थाल्दछन् । हे देवेशी! यस क्रमले शरीरमा नाडीहरू रहेका छन् । इडा, पिंगला र बीचमा सुषुम्ना रहेकी छन् । मेरुदण्डको बायाँतर्फ इडा, दायाँतर्फ पिंगला नाडी रहेको छ भने मेरुदण्डभित्र बीचमा सुषुम्ना नाडी रहेको छ । इडा र पिंगला दुवै नाडीबाट श्वास तानेर भरेपछि प्राणमन्त्रले कुण्डलिनीको सञ्चरण गराउनु । त्यसपछि मूलमन्त्र १०८ पटक ज्ञानपूर्वक जप्नु अनि त्यही मार्गबाट बारम्बार मूलाधारमा ल्याउनु । यसक्रमले षट्चक्रस्थ देवताहरूलाई अमृत धाराले तृप्त गराउनु । त्यसबेला कहिले पनि नओइलाउने सँधै ताजा रहिरहने सहस्रदल कमलरूपी आफ्नो नित्यमन्दिरमा कुण्डलिनी सुसाउँदै प्रवेश गर्छिन् । त्यसवेला सबै पातालगामी उर्जाहरू ऊर्ध्वगामी बढ्छन् । हे देवी ! त्यस समयमा वर्णमालाको चिन्तन गर्नु ।

विशेष - यहाँ, ब्रह्मनाडीद्वारा प्रवाहित अमृत रसधाराद्वारा चक्रस्थ देवताहरूलाई तृप्त गर्नु भनिएको हो । रसातलदेखि सत्यसम्म भनेको कन्दप्रदेशदेखि सहस्रारसम्म

द्वितीयः पटलः

फैलिएर बसेकी भनिएको हो । यिनै महाधीरा सुषुम्नाभिन्न प्रवेश नगरी मुक्तिको मार्ग खुल्दैन्, त्यसैले यिनलाई मुक्तिदायिनी भनिएको हो । सत्य र शिवको दर्शन गर्न कुण्डलिनी (वासुकी) सदा व्यग्र रहन्छिन् । महाविष्णु (सत्य)को आधार लिएर सहस्रारसम्म पुगी शिवको दर्शन गर्न कुण्डलिनी व्याकुल रहन्छिन् । यो योग र ध्यानको गहन विषय भएकोले ध्यानी योगीले मात्र बुझ्न सक्छन् । यहाँ चक्र भेदन प्रक्रिया, कुण्डलिनी जागरण र ऊर्ध्वगमनका प्रक्रियालाई दर्शाइएको छ । साथै नादयोगको संकेत पनि गरिएको छ । जबसम्म नादयोग सिद्ध हुँदैन, ऊर्ध्वगमन गर्दै कुण्डलिनी सहस्रार चक्रमा प्रवेश गर्दिनन्, सदाशिवको दर्शन पाउँदैन । अतएव साधकले दीक्षा प्राप्त गरेपछि मन्त्रको माध्यमले नादमा प्रवेश गर्नु अनिवार्य हुन्छ । नाद श्रवण भएपछि मात्र साधक शक्तिको दर्शन र परिचालनको अधिकारी बन्दछ । दीक्षा प्राप्त गरे पछि मन्त्र जप गर्दै प्राणको आश्रय लिएर अन्तरयात्राको आरम्भ तिर लाग्नु पर्दछ । तबमात्र कुण्डलिनी नादसँगै ऊर्ध्वगमन गर्दछिन् र सदाशिवसँग एकाकार हुन पुग्दछिन् । अहिलेको युगमा सबभन्दा सरल मार्ग यही हो । १३ औं श्लोकमा कुण्डलिनी शक्तिलाई जागृत गराउने विधि बताइएको छ । दुवै नाडीद्वारा भन्नाले दुवै नासिकाबाट श्वास विस्तारै तानेर कुण्डलिनीसम्म पुर्‍याउनु । त्यसवेला प्राणमन्त्र (जसलाई अजपा पनि भनिन्छ) मनमनै जपदै श्वासलाई बिस्तारै तान्दै कुण्डलिनीसम्म पुर्‍याउने भनिएको हो । १५ औं श्लोकमा आरोहावरोह क्रममा वर्णमातृकासँगै महामन्त्रको जप गर्ने निर्देश गरिएको छ । उर्जासँगै पचास वर्णमातृकाका प्रत्येक अक्षरसँगै महामन्त्रको जप गर्ने र अवरोह क्रममा पनि त्यही प्रक्रियालाई दोहोर्याउँदा एक सय संख्या पुग्दछ । एक पटक आरोह अवरोह भएपछि मनश्चक्रमा आठ पटक 'अं कं' आदि आठ अन्त्य मातृकाको

चिन्तन गर्नुपर्दछ र यसरी १०८ संख्या पुग्दछ । यहाँ 'ज्ञानेन' अर्थात् ज्ञानपूर्वक जप्नुको अर्थ- प्रत्येक वर्ण शक्ति हो । त्यसको ध्वन्यात्मक अनुभव लिनुको साथै त्यसको स्थान जसलाई 'पीठ' भनिन्छ, लाई सम्झेर अनि त्यसको उपादेयता बुझेर जप्ने निर्देश गरिएको छ । यहाँ मूलाधार चक्रबाट नादसँगै ऊर्ध्वगमन गर्दै कुण्डलिनी सहस्रार चक्रभित्र प्रवेश गर्दछिन् भनिएको हो । जब कुण्डलिनी सहस्रार चक्रमा प्रवेश गर्दछिन् तब सबै स्नायुहरूमा भएका ऊर्जाहरू मूलाधार चक्रतिर लाग्दछन् र त्यहाँबाट सुसाउँदै उर्ध्वगमन तिर दौडिन्छन् । यसरी आरोह अवरोहको क्रममा वर्णमालाको चिन्तन गर्दै मूलमन्त्रको जप गर्ने क्रममा षट्चक्र स्थित देवताहरूलाई अमृतको धाराद्वारा तृप्त गराइन्छ ।

अथान्यत् संप्रवक्ष्यामि योनिमुद्रासनं प्रिये ॥ १७ ॥
 उपविश्यासने मन्त्री प्राङ्मुखो वाऽप्युदङ्मुखः ।
 जानुद्वयं कराभ्यां च प्रकुर्याद् दृढबन्धनम् ॥ १८ ॥
 ऋजुकायेन देवेशि आजानु नासिकां नयेत् ।
 प्राणमन्त्रेण देवेशि समीरं बहुयत्नतः ॥ १९ ॥
 पूरयेत्परमेशानि किञ्चिद् वायुं न रेचयेत् ।
 ऋजुकायं परेशानि विपरीतं प्रयत्नतः ॥ २० ॥
 पूर्वोक्तेनैव विधिना अष्टोत्तरशतं जपेत् ।
 षट्चक्रदेवतास्तत्र संतर्प्यामृतधारया ॥ २१ ॥
 आनयेत्तेन मार्गेण मूलाधारं वरानने ।
 अशेषरोगशमनं^{१६} योनिमुद्रासनं प्रिये ॥ २२ ॥
 बहु किं कथ्यते देवि ! महाव्याधिविनाशनम् ।

^{१६} अशेषरागशमनं - क ।

द्वितीयः पटलः

बहु किं कथ्यते देवि मन्त्रचैतन्यकारणम् ॥ २३ ॥

आत्मसाक्षात्करी मुद्रा महामोक्षप्रदायिनी ।

शतवक्त्रं यदि भवेत्तदा वक्तुं न शक्यते ॥ २४ ॥

पञ्चवक्त्रेण देवेशि ! किं मया कथ्यतेऽधुना ।

कुष्ठरोगविशिष्टोऽपि स भवेत् कामरूपकः ॥ २५ ॥

प्रिये ! अब योनिमुद्रासनको वर्णन गर्दछु । मन्त्र जप गर्ने व्यक्ति जप थाल्नुभन्दा पहिले पूर्व वा उत्तरतिर फर्केर आसनमा बसोस् र दुई घुँडालाई दुई हातले बलियोसँग बेहोस् । जीउ सोभो पारेर नाकलाई घुँडासम्म पुऱ्याउनु अनि ज्यादै जतनसाथ प्राणमन्त्रद्वारा पूरक गर्नु, अलिकति पनि श्वास बाहिर नफाल्नु । हे परेशानी ! विपरीत प्रयत्नद्वारा शरीर सिधा बनाएर पहिलेकै विधिले एकसय आठ पटक मन्त्र जप्नु । त्यहाँ षट्चक्र स्थित देवताहरूलाई अमृतधाराले तृप्त बनाएर हे वरानने ! त्यही मार्गबाट मूलाधारमा ल्याउनु । हे प्रिये ! यो योनिमुद्रासन अशेष रोगलाई शमन गर्ने र महाव्याधि विनाशक छ । धेरै के भनौं, यो नै मन्त्रचैतन्यको कारण हो । यो योनिमुद्रा आत्मसाक्षात्कार गराउने र महामोक्ष प्रदान गराउनेवाला छ । सय मुख भएपनि यसको महिमा वर्णन गरेर सकिँदैन, पाँचवटा मात्र मुखले म के बयान गरौं । कुष्ठरोगले ग्रस्त मानिस पनि योनिमुद्राको प्रतापले कामदेवसमान रूपवान् बन्दछ ।

इति तोडलतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तन्त्रे हरगौरीसंवादे द्वितीयः पटलः ॥

तृतीयःपटलः

श्रीदेवी उवाच -

देवदेव महादेव संसारार्णवतारक ।

बद्धयोनिं महामुद्रां कथयस्व दयानिधे ॥ १ ॥

श्रीदेवी भन्नुहुन्छ - संसाररूपी समुद्रबाट पार लगाइदिने
हे देवाधिदेव महादेव ! हे दयासागर ! अब बद्धयोनि महामुद्रा
कस्तो हुन्छ बताइदिनुहोस् ।

श्रीशिव उवाच -

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि बद्धयोनिं समासतः ।

उपविश्यासने मन्त्री प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः ॥ २ ॥

गुदछिद्रे महेशानि स्वलिङ्गाग्रं निवेशयेत् ।

श्रोत्रे चैव तथा नेत्रे नासायां च ततो मुखे ॥ ३ ॥

अंगुष्ठादि महेशानि क्रमेण योजयेत्सुधीः

नासिकायां मुखे चैव समीरं बहुयत्नतः ॥ ४ ॥

पूरयेत् परमेशानि किञ्चिदपि न रेचयेत् ।

शब्दप्रत्यक्षतां कृत्वा वर्णमालां विचिन्तयेत् ॥ ५ ॥

अष्टोत्तरशतं मूलमन्त्रं तु प्रजपेत्सुधीः ।

सोऽहं मन्त्रेण देवेशि आनयेत्तेन वर्त्मना ॥ ६ ॥

षट्चक्रदेवतास्तत्र सन्तर्प्यामृतधारया ।

कृते फलं महेशानि कथयिष्यामि तेऽनघे ॥ ७ ॥

श्रीशिवजी भन्नुहुन्छ - हे देवी सुन, संक्षेपमा बद्धयोनि
मुद्रा बताउँछु । मन्त्रजप्ते साधक पूर्व वा उत्तर फर्केर आसनमा

तृतीयः पटलः

बसोस् । गुदद्वारको छिद्रमा लिङ्गको टुप्पो राखोस् । त्यसपछि कान, आँखा, नाक र मुखमा अंगुष्ठ आदि औलाहरूलाई क्रमशः मिलाएर राखोस् । त्यसपछि नाक र मुखबाट यत्नपूर्वक सास तानोस् । हे परमेश्वरी ! सास अलिकति पनि बाहिर नफालोस् र त्यो बेला शब्दलाई सुन्दै वर्णमालाको चिन्तन गरौस् । बुद्धिमान् साधकले मूलमन्त्र एक सय आठ पटक जपोस् र हे देवेशी ! सोऽहं मन्त्रले त्यही मार्गबाट आरोहावरोह गराओस् । त्यसपछि त्यहाँ रहेका षट्चक्रस्थ देवताहरूलाई अमृत धाराले तर्पण गरौस् । यति गरेपछि हे निष्पापदेवी ! त्यसको फल म बताउनेछु ।

विशेष - यहाँ बद्धयोनिमुद्रामा नाद श्रवण गर्ने विधि बताइएको छ । नाद श्रवण भएपछि अन्तर्ध्वनिमा वर्णमालाको चिन्तन गर्नु भनेको वर्णमालाको अक्षरलाई ध्वनिसँग सुन्नु भनेको हो । यो प्रक्रिया आफ्ना दीक्षादाता गुरुबाट सिकेर मात्र जान्न सकिन्छ, लेखेर बुझाउन सकिँदैन ।

श्रीपार्वती उवाच -

वद ईशान सर्वज्ञ सर्वतत्त्वविदां वर ।

मन्त्रमार्गं च^{१०} देवेश कालिकायाः सुदुर्लभम् ॥ ८ ॥

श्रीपार्वतीजी भन्नुहुन्छ - सबै तत्त्ववेत्ताहरूमा श्रेष्ठ देवेश्वर सर्वज्ञ हे ईशान ! कालिकाको सुदुर्लभ मन्त्र मार्ग बताउनुहोस् ।

श्रीशिव उवाच -

शृणु देवि सदानन्दे कालिकामन्त्रमुत्तमम् ।

^{१०} मन्त्रमार्गेण - मुद्रित ।

यस्याः प्रसङ्गमात्रेण जीवन्मुक्तो भवेन्नरः ॥ ९ ॥
 शिवाद्यं बिन्दुनादाद्यं वामनेत्राग्निसंयुतम् ।
 सिद्धविद्या त्वयं भद्रे विद्या सर्वोत्तमोत्तमा^{१८} ॥ १० ॥
 इदं बीजत्रयं चाद्यं गगनं बिन्दुभूषितम् ।
 वामश्रवणसंयुक्तं द्वन्द्वं चापरकं शृणु ॥ ११ ॥
 ईशानं बहिसंयुक्तं वामनेत्रेन्दुसंयुतम् ।
 द्वितयं^{१९} परमेशानि सम्बोधनपदं ततः ॥ १२ ॥
 पुनर्बीजत्रयं कूर्चमायाद्वन्द्वं च ठद्वयम् ।
 द्वाविंशत्यक्षरं मन्त्रं विद्याराज्ञी^{२०} सुदुर्लभा ॥ १३ ॥
 वाग्भवाद्या महाविद्या श्रीकालीदेवता स्मृता ।
 प्रणवाद्या महाविद्या देवता सिद्धिकालिका ॥ १४ ॥
 निजबीजद्वयं कूर्चबीजैकं^{२१} परमेश्वरि ।
 त्र्यक्षरी परमा विद्या चामुण्डा कालिका स्मृता ॥ १५ ॥
 एतस्याः सदृशी विद्या सिद्धिदा नास्ति सुन्दरि ।
 यथा षडक्षरी विद्या तथा विद्या च त्र्यक्षरी ॥ १६ ॥
 निजबीजत्रयं भद्रे श्मशानकालिका ततः ।
 पुनर्बीजत्रयं भद्रे बह्निकान्तां समुच्चरेत् ॥ १७ ॥
 चतुर्दशाक्षरी विद्या त्रिषु लोकेषु पूजिता ।
 दक्षिणाकालिका सिद्धकालिका गुह्यकालिका ॥ १८ ॥

^{१८} विद्याराज्ञी सुदुर्लभा - मुद्रित ।

^{१९} द्वितीयं - मुद्रित ।

^{२०} विद्यावहि - क ।

^{२१} कूर्चं बीजैकं - मुद्रित ।

तृतीयः पटलः

श्रीकालिका भद्रकाली चामुण्डाकालिका परा ।
 श्मशानकालिका देवि महाकालीति चाष्टधा ॥ १९ ॥
 निजबीजं महेशानि संबोधनपदं ततः ॥
 पुनश्च कालिकाबीजं ततो बह्विबधूं न्यसेत् ॥ २० ॥
 इति चाष्टविधं मन्त्रं सर्वतन्त्रेषु गोपितम् ।

श्रीशिवजी भन्नुहुन्छ - हे सदा आनन्द दिने देवी ! जसको प्रसङ्गमात्रले पनि मानिस जीवनमुक्त हुन्छ, ती कालिकाको उत्तम मन्त्र सुन । विन्दु नाद वामनेत्र र अग्निले संयुक्त भएको शिवाको आद्य अक्षर जुन छ हे कल्याणी ! सबै विद्याहरू मध्ये सर्वोत्तम सिद्धविद्या यही हो । पहिला यो बीज तीन वटा अनि विन्दुभूषित वामश्रवण संयुक्त गगनको जोडा त्यसपछि वामनेत्र र चन्द्रले युक्त बहिसंयुक्त ईशानको जोडा त्यसपछि सम्बोधन पद फेरि पूर्वोक्त बीज तीन पटक अनि कूर्चबीज र माया बीज दुई दुई पटक त्यसपछि ठः ठः उच्चारण गर्दा बन्ने बाइस अक्षरी मन्त्ररूपी विद्याराज्ञी अत्यन्तै दुर्लभ छ । यस महाविद्यामा अगाडि वाग्भवबीज लगाएमा श्रीकालीको मन्त्र बन्दछ र अगाडि प्रणव अर्थात् ॐकार लगाएमा सिद्धकालिकाको मन्त्र बन्दछ । निज बीज दुई र कूर्च बीज एक गरी तीन अक्षरको परमा विद्या चामुण्डा कालिकाको मन्त्र बन्दछ । यहाँ निज बीज भनेको 'क्रीं' र कूर्च बीज भनेको 'हूं' हो । यही चामुण्डा कालिकाको परमा विद्या हो । हे सुन्दरी ! यो जस्तो सिद्धिदिने विद्या अर्को छैन । जस्तो षडक्षरी विद्या हो त्र्यक्षरी विद्या पनि त्यस्तै हो । निजबीज तीन पटक त्यसपछि श्मशानकालिका अनि फेरी पूर्वोक्त बीज तीन पटक मिलाएर बह्निकान्ताको उच्चारण गर्नु । चतुर्दशाक्षरी यो

विद्या तीनै लोकमा पूजित छ । हे देवी ! दक्षिणकालिका, सिद्धकालिका, गुह्यकालिका, श्रीकालिका, भद्रकाली, चामुण्डाकालिका, श्मशानकालिका र महाकाली गरी आठ थरी कालीदेवी छन् । हे महेश्वरी ! निजबीज त्यसपछि संबोधनपद अनि फेरि कालीबीज लगाएर अन्त्यमा बह्विवधु अर्थात् 'स्वाहा' राख्नु । सबै तन्त्रहरूमा गोप्य राखिएका कालिकाका यी आठ प्रकारका मन्त्र हुन् ।

विशेष - आद्याशक्ति कालिकाको पहिलो अक्षर 'क' हो त्यसमा विन्दु नाद आदि लगाउने । बायाँ आँखा भन्नाले दीर्घ ईकार र अग्नि भनेको 'र' लगाउँदा सिद्धविद्या प्रकट हुन्छ । यसरी कालिकाको बीजाक्षर बीजमन्त्र 'क्रौं' प्रकट हुन्छ । यसमा श्लोक ९ देखि १३ सम्म कालिकाको द्वाविंशत्यक्षरी मन्त्रको उद्धार गरिएको छ । यो सबै पापलाई भस्म गर्ने अग्नि जस्तै तेजस्वी विद्या हो । यहाँ छ अक्षरको विद्या र तीन अक्षरको विद्या उस्तै हो भनिएको हो । सत्रौं श्लोकमा श्मशानकालिकाको मन्त्र प्रकट गरिएको छ । निजबीज अर्थात् कालिकाको बीज त्यसपछि श्मशानकालिका अनि पुनः तीनबीज मिलाएर बह्निकान्ताको उच्चारण गर्दा श्मशान-कालिकाको चौध अक्षरी मन्त्र बन्दछ । बीसौं श्लोकमा कालीबीज त्यसपछि देवताको नाम संबोधन, फेरि कालीबीज राखेर अन्त्यमा स्वाहा उच्चारण गर्न भनिएको हो ।

श्रीदेवी उवाच -

श्रुतं महाकालिकाया मन्त्रं परमगोपनम् ॥ २१ ॥

ताराया मन्त्रराजन्तु श्रोतुमिच्छामि साम्प्रतम् ।

तृतीयः पटलः

यस्याः प्रसङ्गमात्रेण^{२२} भवाब्धौ न निमज्जति ॥ २२ ॥
तन्मन्त्रं वद ईशान यदि स्नेहोऽस्ति मां प्रति ।

श्रीदेवी भन्नुहुन्छ - महाकालीका अति गोपनीय मन्त्र सुनें ।
अब ताराको मन्त्रराज सुन्न चाहन्छु जसको प्रसङ्ग मात्रले पनि
भवसागरमा डुबिदैन । हे ईशान ! हजूरको म प्रति स्नेह छ भने
त्यो मन्त्र बताउनुहोस् ।

श्रीशिव उवाच -

चन्द्रबीजं समुच्चार्य आद्यं बहिसमागतम् ॥ २३ ॥

वामनेत्रेन्दु संयुक्तं मन्त्रराजमिमं प्रिये ।

एकाक्षरी महाविद्या त्रिषु लोकेषु पूजिता^{२३} ॥ २४ ॥

ईशानं बिन्दुसंयुक्तं वामकर्णविभूषितम् ।

एकाक्षरी महाविद्या मन्त्रराजद्वितीयकम् ॥ २५ ॥

शिवं बहिसमारूढं^{२४} वामनेत्रेन्दुसंयुतम् ।

आद्याबीजं^{२५} द्वितीयञ्च अस्त्रमन्त्रं समुच्चरेत् ॥ २६ ॥

प्रणवाद्या यदा विद्या सोऽग्रतारा प्रकीर्तिता ।

वितारैकजटा^{२६} प्रोक्ता महामोक्षप्रदायिनी ॥ २७ ॥

तारास्त्ररहिता त्र्यर्णा महानीलसरस्वती ।

वाग्भवाद्या महाविद्या^{२७} वागीशत्वप्रदायिनी ॥ २८ ॥

^{२२} श्रवणमात्रेण - क ।

^{२३} 'एकाक्षरी महाविद्या त्रिषु लोकेषु... मन्त्रराज द्वितीयकम् ।' - क मा छुट ।

^{२४} सम्पादक । 'शिवं बिन्दुसमारूढं' - मुद्रित । 'शिवं बिन्दुसमारूढं' - क ।

^{२५} सम्पादक । आद्याबीजं - मुद्रित, क ।

^{२६} विद्या चैकजटा - मुद्रित ।

श्रीबीजाद्या महाविद्या सदा लक्ष्मीप्रदायिनी ।
 मायाद्या परमा विद्या सदा सिद्धिप्रदायिनी ॥ २९ ॥
 कूर्चबीजादिका चैषा शब्दराशिप्रकाशिनी ।
 गगनाद्या महाविद्या निर्वाणपददायिनी^{२८} ॥ ३० ॥
 प्रासादाद्या महाविद्या शिवसायुज्यदायिनी ।
 प्राणबीजादिका चैषा वाञ्छासिद्धिप्रदायिनी^{२९} ॥ ३१ ॥
 कालिकाद्या महाविद्या मुक्तिदा सिद्धिदा सदा ।
 कालिकायाश्च ताराया आराधनमिहोच्यते ॥ ३२ ॥

श्रीशिवजी भन्तुहुन्छ - पहिले चन्द्रबीज उच्चारण गरेर
 त्यसमा अग्निबीज मिलाउनु अनि त्यसमा वामनेत्र र इन्दु
 मिलाउनु । हे प्रिये ! यही मन्त्रराज एकाक्षरी महाविद्या हो ।
 अब दोस्रो मन्त्रराज बताउँछु । पहिले बहिसमारूढ वामनेत्र र
 इन्दुले संयुक्त शिवको अनि आद्याको दोस्रो बीजको त्यसपछि
 अस्त्रमन्त्रको उच्चारण गर्नु । मन्त्रको अगाडि प्रणव लगाएमा
 उग्रताराको महामन्त्र बन्छ । प्रणव नलगाएमा महामोक्ष प्रदान
 गर्ने एकजटाको मन्त्रोद्धार हुन्छ । तार र अस्त्र रहित तीन
 अक्षरको मन्त्र महानीलसरस्वतीको हो । महाविद्यामा अगाडि
 वाग्भवबीज लगायो भने वागीशत्व प्रदान गर्दछिन् ।
 महाविद्यामा अगाडि श्रीबीज लगायो भने संधै लक्ष्मी प्रदान
 गर्दछिन् । मायाबीज अगाडि लगाएर जप गर्नाले सिद्धि प्रदान
 गर्दछिन् । अगाडि कूर्चबीज लगाएमा शब्द राशि प्रकाश

^{२७} वाग्भवाद्या यदा विद्या - मुद्रित ।

^{२८} निर्वाणमोक्षदायिनी - मुद्रित ।

^{२९} वाञ्छासिद्धिप्रदायिनी - क ।

तृतीयः पटलः

गर्दछिन् । अगाडि आकाश बीज लगाउनाले निर्वाणपद प्रदान गर्दछिन् । महाविद्याको अगाडि प्रासाद बीज लगाएमा शिव सायुज्य दिन्छिन् भने प्राण बीज अगाडि लगाएर जप गरेमा वाञ्छा सिद्धि प्रदान गर्दछिन् । कालिकाको बीज अगाडि लगाएमा मुक्ति र सधैं सिद्धि दिन्छिन् । यसरी यहाँ कालिकाको र ताराको आराधना बताइएको छ ।

विशेष - यहाँ तारा भगवतीको एकाक्षरी बीज मन्त्रको उद्धार गरिएको छ । चन्द्रबीज 'श' मा बायाँ नेत्र 'ई' इन्दु 'अर्धचन्द्र' लगाएर अग्निबीज 'र' मिलाउँदा ताराको एकाक्षरी मन्त्र 'श्रीं'को उद्धार भएको छ । यही एकाक्षरी विद्यालाई मन्त्रराज भनिएको हो । यहाँ 'शिव' भनेको 'ह' वामनेत्र भनेको 'ई' र अस्त्रमन्त्र भन्नाले 'फट्' बुझ्नु पर्दछ । त्यसैगरी आद्याको दोस्रो बीज भन्नाले 'हूँ' बताइएको हो । यसरी पञ्चाक्षरीमन्त्रको प्रादुर्भाव हुन्छ । मन्त्रको अगाडि श्रीं बीज लगाएर जप गर्नाले सधैं लक्ष्मी प्राप्त हुन्छ, अगाडि हीं बीज लगाउनाले सिद्धि प्राप्त हुन्छ, मन्त्रको अगाडि हूँ बीज लगाउनाले शब्दराशि अर्थात् वक्तृत्व शक्ति प्रदान गर्दछिन् र आकाश बीज हँ अगाडि लगाएर जप गरेमा निर्वाणपद प्रदान गर्दछिन्, प्रासाद बीज हौं अगाडि लगाएमा शिव सायुज्य दिन्छिन् र प्राण बीज सोहं अगाडि लगाएर जप गरेमा आज्ञा सिद्धि प्रदान गर्दछिन् भनिएको हो । काली र तारा महाविद्या हुन् यिनले सिद्धि र मुक्ति दुवै प्रदान गर्दछिन्, त्यसकारण काली र ताराको आराधनालाई उत्तम मानिएको छ । यहाँ महाविद्यामा प्रथम कालिका हुन् भने दोस्रो तारा हुन् । कालिकाको शरण नपरी ताराको कृपा प्राप्त हुँदैन । यी श्लोकहरूमा योग र समाधिको सूत्रको संकेत गर्न खोजिएको छ ।

प्रातरुत्थाय मन्त्रज्ञः सहस्रारे यजेद् गुरुम्^{३०} ।
 षट्चक्रं भेदयित्वा तु चाष्टोत्तरशतं जपेत् ॥ ३३ ॥
 ततःप्रणम्य विधिवत्स्नानकर्म समारभेत् ।
 अद्येत्यादि समुच्चार्य सौरमासं समुच्चरेत् ॥ ३४ ॥
 देवताप्रीतये पश्चात् स्नापयेच्छुद्धवारिणा ।
 ॐकारं च समुच्चार्य गङ्गेचेति समुच्चरेत् ॥ ३५ ॥
 यमुनेति ततः पश्चाद् गोदावरि सरस्वति ।
 नर्मदेति समुच्चार्य सिन्धुकावेरिसंयुतम् ॥ ३६ ॥
 अस्मिन् जले च सन्निधिं कुरुशब्दमथो वदेत्^{३१} ।
 आनयेदङ्कुशाख्येन रविसंयुक्तमण्डलात् ॥ ३७ ॥
 मुद्राचतुष्टयं देवि दर्शयेद् बहुयत्नतः ।
 रुद्रसंख्यं जपेन्मन्त्रमाच्छाद्य मीनमुद्रया ॥ ३८ ॥
 सूर्यायाभिमुखं तोयं निक्षिप्य रविसंख्यया ।
 मूलमन्त्रं समुच्चार्य क्षालयेच्चरणद्वयं ॥ ३९ ॥
 चरणान्निःसृते तोये त्रिर्निर्मज्य^{३२} जपेन्मनुं ।
 मूलमन्त्रं त्रिर्जप्त्वा तु^{३३} मुद्रया कुम्भसंज्ञया ॥ ४० ॥
 जलादुत्थाय देवेशि तिलकं कुलवर्त्मना^{३४} ।
 आत्मविद्याशिवैस्तत्त्वैराचामेत्पयसा^{३५} ततः ॥ ४१ ॥

^{३०} गुरुं यजेत् - मुद्रित ।

^{३१} नर्मदे सिन्धुकावेरि जलेऽस्मिन् सन्निधिं कुरु - क ।

^{३२} विनिर्मज्य - क ।

^{३३} त्रिधा जप्त्वा - क ।

^{३४} कुलवर्त्मतः - मुद्रित ।

तृतीयः पटलः

वह्निजायान्विता मन्त्रा विज्ञेयाः प्रणवादिकाः ।
 गङ्गेचेत्यादिना देवि तीर्थमावाहनं चरेत् ॥ ४२ ॥
 मूलेन दर्भया भूमौ त्रिवारं निक्षिपेत् सुधीः^{३६} ।
 तज्जलेन सप्तवारं आत्माभिषेकमाचरेत् ॥ ४३ ॥
 अङ्गन्यासं ततः कृत्वा वामहस्ते सुरेश्वरि ।
 गगनं वायुबीजं च वरुणं भूमिबीजकं ॥ ४४ ॥
 वह्निबीजं विन्दुयुक्तं त्रिवारं जपमाचरेत् ।
 अनेन मनुना देवि तज्जलं चाभिमन्त्रितम् ॥ ४५ ॥
 मूलमन्त्रं समुच्चार्य सप्तधा तत्त्वमुद्रया ।
 अभिषेचनमात्रेण मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ४६ ॥
 शेषं जलं महेशानि दक्षहस्ते समानयेत् ।
 इडया पूरयेत्तोयं क्षालयेद् देहमध्यगम् ॥ ४७ ॥
 ततः पिङ्गलया देवि तत् तोयं तु विरेचयेत् ।
 कृष्णवर्णं तदुदकं पापरूपं विचिन्तयेत् ॥ ४८ ॥
 पुरतो वज्रपाषाणे फट्कारेण विनिक्षिपेत् ।
 हस्तं प्रक्ष्याल्य चाचम्य प्राणायामपुरःसरम् ॥ ४९ ॥
 तर्पयेत्कुलदेवं च सूर्यायाध्यं निवेदयेत् ।
 देवताध्यं ततः पश्चाद्वायत्रीं परमाक्षरीं ॥ ५० ॥
 प्रणवं च समुद्धृत्य कालिकायै ततो वदेत् ।
 विद्महे इति संलिख्य श्मशानं च समुद्धरेत् ॥ ५१ ॥

^{३५} पाथसा - क ।

^{३६} मूलेन दर्भयुक्तेन भूमौ त्रिवारं निक्षिपेत् - क ।

वासिनीं डेयुतां देवि धीमहीति ततो वदेत् ।
 तन्नो घोरे महेशानि प्रजपेत्तु प्रचोदयात् ॥ ५२ ॥
 गायत्रीं प्रपठेद् धीमान् त्रिवारं जलमुत्क्षिपेत् ।
 ततो जपेन्महामन्त्रं गायत्रीं परमाक्षरीम् ॥ ५३ ॥
 अङ्गन्यासं ततःकृत्वा आचम्य परमेश्वरि ।
 इष्टदेवीं महेशानि ध्यात्वा तु रविमण्डले^{३७} ॥ ५४ ॥
 ॐ तारायै विद्महे इति महोग्रायै ततो वदेत् ।
 धीमहीति ततः पश्चात् तन्नो देवि प्रचोदयात् ॥ ५५ ॥
 प्राणायामं ततःकृत्वा चाष्टोत्तरशतं जपेत् ।

मन्त्रज्ञले विहान उठने वित्तिकै सहस्रारमा गुरुको यजन
 गर्नु । त्यसपछि षट्चक्र भेदन गरेर एकसय आठ मन्त्र जप
 गर्नु । अनि प्रणाम गरेर विधिवत स्नानकर्म आरम्भ गर्नु ।
 अद्य इत्यादि उच्चारण गरेर सौर महिनाको उच्चारण गर्दै
 'देवताप्रीतये' भनेर सङ्कल्प गर्नु र शुद्ध जलले स्नान गराउनु ।
 ॐकारको उच्चारण गरेर

'गङ्गे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति ।
 नर्मदे सिन्धु कावेरि जलेऽस्मिन् सन्निधिं कुरु ॥

भनेर उपर्युक्त सात पवित्र नदीहरूलाई जलमा समावेश
 भएको भावना गर्नु । माथि उल्लेख भएका तीर्थहरूलाई
 सूर्यमण्डलबाट अंकुशमुद्राले तानेर ल्याएको भावना गर्दै
 यत्नपूर्वक चार प्रकारका मुद्राहरू देखाउनु । त्यसपछि जललाई

^{३७} परिमण्डले - मुद्रित ।

तृतीयः पटलः

मीन मुद्राले छोपेर एघार पटक मन्त्र जप्नु । अनि सूर्यतिर फर्किएर बाह्रपटक जल चढाउनु । त्यसपछि मूलमन्त्र जप्दै आफ्नो इष्ट देवताको दुई चरण धुनु र चरण प्रक्षालनबाट निस्किएको जलमा स्नान गरेको भावना गर्दै मन्त्र जप गर्नु । मूलमन्त्र तीन पटक जप्दै कुंभमुद्राले जलबाट उठेर हे देवी ! कुल परंपरा अनुसार तिलक लगाउनु । आत्मतत्त्व, विद्यातत्त्व, शिवतत्त्वको अगाडि ॐकार र पछाडि स्वाहा लगाएर तीन पटक आचमन गर्नु । यसक्रममा अगाडि प्रणव र पछाडि स्वाहा लगाएको मन्त्र हो भनेर बुझ्नु ।

हे देवी ! त्यसपछि गंगे च इत्यादि मन्त्रले तीर्थको आवाहन गर्नु । त्यसपछि मूलमन्त्र पढ्दै तीनपटक कुशयुक्त जल भुईँमा छर्कनु । त्यो जलले सात पटक आत्माभिषेक गर्नु । त्यसपछि बायाँ हातले अङ्ग न्यास गर्नु । विन्दु युक्त आकाशबीज, वायुबीज, वरुणबीज, अग्निबीज, भूमिबीजको तीनपटक जप गर्नु । उपर्युक्त मन्त्रद्वारा अभिमन्त्रित त्यो जलले मूलमन्त्रको उच्चारण गर्दै तत्त्वमुद्राद्वारा सात पटक अभिषेक गर्नाले मात्र पनि सबै पातकहरूबाट मुक्त होइन्छ । बाँकी जल हे महेशानी ! दायाँ हातमा लिनु र त्यो जल बायाँ नासिकाबाट इडा नाडीद्वारा देहमा प्रवेश गरेको भावना गरी भित्रको कल्मष पखालिएको भावना गर्नु । त्यसपछि दायाँ नासिकाबाट पिङ्गला नाडीद्वारा त्यो जल बाहिर निकाल्नु । कालोवर्णको त्यो जललाई पापपुरुषको रूपमा कल्पना गर्नु र फट् भनेर त्यसलाई वज्रशिलामा पछार्नु । त्यसपछि हात धोएर आचमन गरी प्राणायाम गर्नु र कुलदेवतालाई तर्पण गरेर सूर्यलाई अर्घ्य दिनु । अनि देवतालाई अर्घ्य प्रदान गरी परमाक्षरी गायत्रीको जप गर्नु । सर्वप्रथम प्रणवको उच्चारण गरी कालिकायै भन्नु अनि विद्महे अनि

श्मशानवासिन्यै धीमहि भन्तू त्यसपछि तन्नो घोरे भनेर प्रचोदयात् भन्तू । यो गायत्रीमन्त्रलाइ बुद्धिमान साधकले पढेर तीनपटक जल चढाउन् । अनि अङ्गन्यास गरेर आचमन गरी सूर्यमण्डलमा इष्टदेवीको ध्यान गरेर 'ॐ तारायै विद्महे' अनि 'महोग्रायै धीमहि' त्यसपछि 'तन्नो देवि प्रचोदयात्' भन्तू । त्यसपछि प्राणायाम गरेर १०८ मन्त्र जप गर्नु ।

विशेष - श्लोक ४९, ५० र ५१ मा कालिकाको गायत्रीको उद्धार भएको छ । जस्तै 'ॐ कालिकायै विद्महे श्मशानवासिन्यै धीमहि तन्नो घोरे प्रचोदयात् ।' यही गायत्रीमन्त्र हो । श्लोक ५३ र ५४ मा उग्रताराको गायत्री मन्त्रको उद्धार भएको छ । जस्तै : 'ॐ तारायै विद्महे महोग्रायै धीमहि तन्नो देवि प्रचोदयात् ।'

सूत्राकारेण देवेशि पूजाविधिरिहोच्यते ॥ ५६ ॥

स्वस्तिवाचनसंकल्पं घटं संस्थाप्य यत्नतः ।

मन्त्रेणाचमनं कार्यं सामान्यार्घ्यं ततो न्यसेत् ॥ ५७ ॥

तज्जलैर्द्वारमभ्युक्ष्य द्वारपूजां समाचरेत् ।

त्रिविधं विघ्नमुत्सार्य भूतापसरणं ततः ॥ ५८ ॥

आसनं च समभ्यर्च्य गुरुदेवं नमेत्सुधीः ।

करशुद्धिं च तालं च त्रयं दिग्बन्धनं तथा^{३८} ॥ ५९ ॥

वह्निप्राकारकं^{३९} कार्यं भूतशुद्धिमथाचरेत् ।

मातृकायाः षडङ्गं च कुर्यादान्तरमातृकाम् ॥ ६० ॥

^{३८} ततः - मुद्रित ।

^{३९} वह्निनावेष्टनं - मुद्रित ।

तृतीयः पटलः

मातृकाध्यानमाचर्य बाह्ये तु^{४०} मातृकां न्यसेत् ।
 पीठन्यासं ततःकृत्वा प्राणायामं समाचरेत् ॥ ६१ ॥
 ऋष्यादिकं कराङ्गं च वर्णन्यासं समाचरेत् ।
 षोढान्यासं ततो देवि व्यापकं तदनन्तरम् ॥ ६२ ॥
 एवं समाहितमनास्तत्त्वन्यासं समाचरेत् ।
 बीजन्यासं ततो देवि व्यापकं विन्यसेत्सुधीः ॥ ६३ ॥
 मूलेन सप्तधा ध्यानं मानसैः पूजनं चरेत् ।
 विशेषार्घ्यं पीठपूजां पुनर्ध्यानं सनेत्रकम् ॥ ६४ ॥
 मुद्रादिदर्शनं कार्यं आवाहनषडङ्गकम् ।
 धेन्वादिकं ततः प्राणप्रतिष्ठां मूलपूजनम् ॥ ६५ ॥
 आज्ञाप्राथनमङ्गानि^{४१} काल्यादीन्परिपूजयेत् ।
 ब्राह्म्यादीन्सिताङ्गादीन्महाकालं प्रपूजयेत् ॥ ६६ ॥
 खड्गादीन् गुरुपङ्क्तिं च पुनर्देवीं प्रपूजयेत्^{४२} ।
 वलिदानं ततो होमं प्राणायामं ततो जपम् ॥ ६७ ॥
 जपं समर्पयेद् धीमान्प्राणायामं ततश्चरेत् ।
 एतस्मिन् समये देवि कारणादीन् समाहरेत्^{४३} ॥ ६८ ॥
 अर्घ्यं दत्त्वा महेशानि चात्मानं च समर्पयेत् ।
 स्तुतिं च कवचं स्मृत्वा चाष्टाङ्गं प्रणमेत् सुधीः ॥ ६९ ॥
 शिवोऽहमिति सञ्चिन्त्य संहारेण विसर्जयेत्^{४४} ।

^{४०} बहिश्च - क ।

^{४१} आज्ञाप्राथन साङ्गानि - क ।

^{४२} समर्चयेत् - क ।

^{४३} समाचरेत् - क ।

ऐशान्यां मण्डलं कृत्वा चाण्डाल्युच्छिष्टपूर्विकाम् ॥ ७० ॥
 अर्घ्यं संधार्य^{४५} शिरसि चन्दनं तु ललाटके ।
 नैवेद्यं किञ्चित् स्वीकृत्य विहरेच्च निजेच्छया^{४६} ॥ ७१ ॥
 संक्षेपपूजामथवा कुर्यान्मन्त्री समाहितः ।
 आदौ ऋष्यादिकं न्यासं करशुद्धिस्ततः परम् ॥ ७२ ॥
 अंगुलीव्यापकन्यासौ हृदादिन्यास एव च ।
 तालत्रयञ्च दिग्बन्धः प्राणायामस्ततः परम् ॥^{४७} ७३ ॥
 ध्यानं मानसयागं च अर्घ्यस्थापनमेव च ।
 पीठपूजां पुनर्ध्यानं ततश्चावाहनं चरेत् ॥ ७४ ॥
 जीवन्यासं ततः कृत्वा पूजयेत्परदेवताम् ।
 अङ्गपूजां च काल्यादीन् ब्राह्म्यादीश्चाष्टभैरवान् ॥ ७५ ॥
 महाकालं पूजयित्वा गुरुपंक्तिं यजेत् ततः ।
 खड्गादीन्पूजयित्वा तु पुनर्देवीं प्रपूजयेत् ॥ ७६ ॥
 प्राणायामं ततः कृत्वा पूजयेत्साधकाग्रणीः ।
 देव्या हस्ते जपफलसमर्पणमथाचरेत् ॥ ७७ ॥
 प्राणायामं ततः कृत्वा चाष्टाङ्गं प्रणमेत् सुधीः ।
 स्तुतिं च कवचं स्मृत्वा विशेषार्घ्यं प्रदापयेत् ॥ ७८ ॥
 आत्मसमर्पणं^{४८} कृत्वा संहारेण विसर्जयेत् ।

^{४४} विसर्जनम् - क ।

^{४५} संस्थाप्य - क ।

^{४६} यथेच्छया - क ।

^{४७} श्लोकसंख्या ७३ क मा छुट ।

^{४८} आत्मानमर्पणं - क ।

तृतीयः पटलः

ऐशान्यां मण्डलं कृत्वा चाण्डाल्युच्छिष्टपूर्विकाम् ।
नैवेद्यं किञ्चित् स्वीकृत्य विहरेच्च निजेच्छया ॥ ७९ ॥

हे देवेशी ! यहाँ सूत्ररूप अर्थात् संक्षिप्तरूपमा पूजाविधि बताइन्छ । सर्वप्रथम स्वस्तिवाचन र संकल्प गर्नु अनि यत्नपूर्वक घटस्थापना गर्नु । मन्त्रोच्चारणपूर्वक आचमन गर्नु र सामान्यार्घ्य स्थापना गर्नु । त्यो जलले द्वारमा छर्किएर द्वार पूजा गर्नु । तीन प्रकारका विघ्नहरूलाई पन्छाएर भूत अपसरण गर्नु । त्यसपछि आसनको पूजा गरेर गुरुदेवलाई नमस्कार गर्नु । कर शुद्धि गरेर तीन पटक ताली बजाउनु अनि दिग्बन्धन गर्नु । त्यसपछि अग्निमण्डल बनाउनु र भूत शुद्धि गर्नु । मातृकाको षडङ्ग न्यास गरेपछि आभ्यन्तर मातृका न्यास गर्नु । त्यसपछि मातृकाको ध्यान गरेर बाह्य मातृकान्यास गर्नु । अनि पीठन्यास गरेर प्राणायाम गरी ऋष्यादि न्यास, करन्यास, अङ्गन्यास र वर्णन्यास गर्नु । अनि षोढान्यास गरेर व्यापकन्यास गर्नु, त्यस पछि एकाग्र चित्त गरेर तत्त्वन्यास गर्नु । त्यसपछि बीजन्यास अनि हे देवी ! व्यापकन्यास गर्नु । मूल मन्त्रले सात पटक जपदै ध्यान गर्नु र मानसिक पूजा गर्नु । अनि विशेषार्घ्य स्थापन गर्नु, पीठ पूजा गर्नु त्यसपछि फेरि सनेत्र ध्यान गर्नु । यो ध्यान इष्टदेवताको मूर्तिलाई हेरेर गर्नु । त्यसपछि आवाहनादि छ प्रकारका मुद्रा देखाउनु । त्यसपछि धेनु आदि मुद्रा देखाएर प्राण प्रतिष्ठा गर्नु अनि मूल देवताको पूजा गर्नु त्यसपछि आज्ञा, प्रार्थना आदि सबै अङ्ग पुन्याएर काली आदिको पूजा गर्नु । त्यसपछि ब्राह्मी आदि मातृका असिताङ्ग आदि भैरव र महाकालको पूजा गर्नु ।

त्यसपछि खड्ग आदिको पूजा गरेर गुरुपंक्तिको पनि पूजा गर्नु अनि फेरि देवीको पूजा गर्नु ।

त्यसपछि बलिदान गरेर होम गर्नु अनि प्राणायाम गरेर जप गर्नु । त्यसपछि जप समर्पण गरेर फेरि प्राणायाम गर्नु । हे देवी ! त्यसवेला कारण आदिको प्रयोग गर्नु । अनि अर्घ्य दिएर आत्म निवेदन गर्नु । त्यसपछि स्तोत्र र कवचको पाठ गर्नु अनि साष्टाङ्ग प्रणाम गर्नु । अनि शिवोऽहं भनेर संहार मुद्राले विसर्जन गर्नु । ईशान कोण तिर मण्डल बनाएर उच्छिष्ट चाण्डालिनीको पूजा गर्नु । अनि अर्घ्यलाई शिरमा पुर्‍याई ढोगेर अर्घ्य दिनु र निधारमा चन्दन लगाउनु । त्यसपछि अलिकति नैवेद्य ग्रहण गरेर उठ्नु र इच्छा लागेको ठाउँमा जानु । अथवा एकाग्र भएर साधकले संक्षिप्त पूजा गरे पनि हुन्छ । पहिले ऋष्यादि न्यास गरी करशुद्धि गर्नु । अनि अंगुली न्यास, व्यापक न्यास, हृदयादि न्यास गरी तीनपटक ताली बजाएर दिग्बन्धन गर्नु र प्राणायाम गर्नु । त्यसपछि इष्टदेवीमा मन लगाएर ध्यान गर्नु, मानसिक पूजा गर्नु र अर्घ्य स्थापना गर्नु । अनि पीठ पूजा त्यसपछि फेरि ध्यान अनि आवाहन गर्नु । त्यसपछि जीव न्यास गरेर पर देवताको पूजा गर्नु अनि अङ्ग पूजा गर्नु । काली आदि, ब्रह्माणी आदि अष्टमातृका, अष्ट भैरवहरू र महाकालको पूजा गर्नु । त्यसपछि गुरुपंक्तिको पूजा गर्नु । अनि खड्ग आदिको पूजा गरेर फेरि देवीको पूजा गर्नु । त्यसपछि प्राणायाम गरेर फेरि पूजा गर्नु । अनि देवीको हातमा जप समर्पण गर्नु । त्यसपछि प्राणायाम गरेर साष्टाङ्ग प्रणाम गर्नु । त्यसपछि स्तोत्र कवच पाठ गरेर विशेषार्घ्य दिनु अनि आत्मसमर्पण गरेर संहारमुद्राले विसर्जन गर्नु । त्यसपछि ईशानकोणमा मण्डल

तृतीयः पटलः

बनाएर उच्छिष्ट चाण्डालिनीको पूजा गर्नु र अलिकति प्रसाद आफूले ग्रहण गरी स्वेच्छापूर्वक विचरण गर्नु ।

विशेष - यहाँ कारण भनेको मद्यलाइ भनिएको हो । कतिपय तान्त्रिक पूजामा मद्यको प्रयोग गर्ने प्रचलन रहिआएको छ । त्यस्तै पूजा विसर्जन गरेपछि प्रथम निर्माल्य उच्छिष्ट चाण्डालिनी लाई अर्पण गर्ने अनि प्रसाद आफूले ग्रहण गर्ने र अरुलाइ दिने प्रथा छ ।

इति तोडलतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे पार्वतीशिवसम्वादे तृतीयः पटलः ॥

चतुर्थः पटलः

श्रीदेवी उवाच -

श्रुता पूजा कालिकायास्ताराया वद साम्प्रतम् ।

यस्याः प्रसङ्गमात्रेण वाचस्मिता भवेन्नृणाम्^{४९} ॥ १ ॥

श्रीदेवी भन्नुहुन्छ - कालिकाको पूजाविधि सुनें अब ताराको बताउनुहोस् जसको प्रसङ्ग मात्रले पनि मानिसलाई वाग्मिता प्राप्त हुन्छ ।

ईश्वर उवाच -

शृणु चार्वाङ्गि सुभगे तारायाः पूजनं महत् ।

मन्त्रेणाचमनं कृत्वा गुरुदेवं नमेत् ततः^{५०} ॥ २ ॥

जलं संशोध्य हस्तौ च पादौ च क्षालयेत्ततः ।

मन्त्रेणाचमनं कृत्वा ततः पीठं विचिन्तयेत् ॥ ३ ॥

शिखां बद्ध्वा ततो देवि त्रिविधं विघ्ननाशनम् ।

भूम्यासनं च संशोध्य वस्त्रे ग्रन्थिं विधाय च ॥ ४ ॥

कायवाक्शोधनं कृत्वा ततः पुष्पविशोधनम् ।

यन्त्रं कृत्वा साधकेन्द्रः सामान्यार्घ्यं च विन्यसेत् ॥ ५ ॥

द्वारपालांश्च संपूज्य पीठपूजां समारभेत् ।

पीठशक्तिश्च लक्ष्म्याद्यास्ततः पीठमनुं जपेत् ॥ ६ ॥

भूतशुद्धिं प्रवक्ष्यामि विशेषमिह यद् भवेत् ।

^{४९} वाचश्चित्तायते नृणाम् - मुद्रित । वाचश्चित्तायते - ख ।

^{५०} श्लोकसंख्या २ को उत्तरार्ध क मा छुट ।

चतुर्थः पटलः

कूर्चयुक्तेन हंसेन पूरकेण सुरेश्वरि ॥ ७ ॥
 कुण्डल्या सह चात्मानं चतुर्विंशतिबीजकम् ।
 तत्र लीनानि देवेशि परमात्मनि साधकः ॥ ८ ॥
 मायया सन्दहेत् पापं पुरुषं कज्जलप्रभम् ।
 कुम्भकेन वरारोहे भस्म कुर्याद्विचक्षणः ॥ ९ ॥
 वधूबीजेन देवेशि भस्मना सह रेचयेत् ।
 पूरकेण तु कूर्चेन ललाटेऽमृतसंचयम् ॥ १० ॥
 चिन्तयेत्परमेशानि कुम्भकेनामृताम्बुधिम् ।
 आँ ह्रीं क्राँ वह्निजायान्तं^{५१} हृदि चैकादशं जपेत् ॥ ११ ॥
 ततस्तु चिन्तयेद् धीमान् ओङ्काराद् रक्तपङ्कजम् ।
 तस्योपरि पुनर्ध्यायेद् हंकारं नीलसन्निभम् ॥ १२ ॥
 तस्योपरि पुनर्ध्यायेद् बीजभूषितकर्तृकाम् ।
 तस्योपरि परं विन्दुं शिवरूपं च अव्ययम् ॥ १३ ॥
 बालुकायाः सहस्रैकभागं विन्दुं सुदुर्लभम् ।
 विन्दुमध्ये मणिद्वीपं शतयोजनविस्तृतम्^{५२} ॥ १४ ॥
 विन्दुमध्ये परं ज्योतिर्बुद्बुदाकारमण्डलम् ।
 यथैकबुद्बुदे^{५३} देवि प्रतिबिम्बं प्रपश्यति ॥ १५ ॥
 तथा निरीक्षणं कार्यं प्रकुर्याज्ज्ञानचक्षुषा ।
 मणिद्वीपं तु तन्मध्ये सुवर्णबालुकामयं ॥ १६ ॥
 परितो भावयेन्मन्त्री परिखातं^{५४} मनोहरम् ।

^{५१} वह्निबीजान्तं - क / मुद्रित ।

^{५२} शतयोजनविस्तरम् - क

^{५३} यथैव बुद्बुदे - मुद्रित ।

मध्ये कल्पद्रुमं ध्यायेदात्मानं तारिणीमयम् ॥ १७ ॥
 उद्यदादित्यसङ्काशं ज्योतिर्मण्डलमुत्तमम् ।
 चतुर्द्वारसमायुक्तं हेमप्राकारभूषितम्^{१४} ॥ १८ ॥
 बहुचामरघण्टादिदेवकन्यासुशोभितम् ।
 मन्दवायुसमायुक्तं गन्धधूपैरलङ्कितम् ॥ १९ ॥
 तन्मध्ये वेदिकां ध्यायेन्नानारत्नोपशोभिताम् ।
 सुवर्णसूत्ररचितं चिन्तयेच्छत्रमुत्तमम् ॥ २० ॥
 तदधश्चिन्तयेन् मन्त्री^{१५} रत्नसिंहासनं प्रिये ।
 तत्र देवीं चिन्तयेच्च यथोक्तध्यानयोगतः ॥ २१ ॥
 योगसारे यथोक्तैस्तु उपचारैः प्रपूजयेत् ।
 प्राणायामं ततः कृत्वा ऋष्यादिन्यासमाचरेत् ॥ २२ ॥
 वर्णन्यासं ततः कृत्वा कराङ्गन्यासमाचरेत् ।
 तालत्रयं छोटिकाभिर्दशदिग्बन्धनं चरेत् ॥ २३ ॥
 षोढान्यासं ततः कृत्वा व्यापकं तदनन्तरम् ।
 विशेषार्घ्यं च संस्थाप्य पञ्चतत्त्वं विशोधयेत् ॥ २४ ॥
 सुधादेवीं समानीय पञ्चीकरणमाचरेत् ।
 कुम्भे पुष्पं समाधाय त्रिकोणे^{१७} त्रिः प्रपूजयेत् ॥ २५ ॥
 वासदेहं^{१८} त्रिधा चोक्त्वा खेचरीं दशधा जपेत् ।
 तथा चानन्दगायत्रीं ऋचं च त्रिजपेत् सुधीः ॥ २६ ॥

^{१४} परिखातो - मुद्रित । परिज्ञातं - ख ।

^{१५} संयुतम् - क ।

^{१६} देवि - क ।

^{१७} त्रिकोणं - क ।

^{१८} वामदेहं - मुद्रित ।

चतुर्थः पटलः

ब्रह्मशापं शुक्रशापं कृष्णशापं सुरेश्वरि ।
 दिग्जपान्नासयेद् धीमान् ततो मन्त्रत्रयं जपेत् ॥ २७ ॥
 छुरिकाञ्चामृतं चैव प्रीतिसंरक्षणीं तथा ।
 पावमानं^{५९} च त्रिर्जप्त्वा शोषणादीन्समाचरेत् ॥ २८ ॥
 वारुणं त्रिर्जपेद् देवि चामृतं सप्तधा जपेत् ।
 विद्यातत्त्वे धेनुमुद्रां प्रदर्श्य मूलमष्टधा ॥ २९ ॥
 कुण्डलिनीं समुत्थाप्य शिवोऽहं भावयेत्ततः ।
 मासं मीनं शोधयित्वा मुद्राशोधनमाचरेत् ॥ ३० ॥
 शक्तिं च कुलपुष्पं च शोधयेत्साधकोत्तमः ।
 देवान् पितृन् ऋषींश्चैव तर्पयेदिष्टदेवताम् ॥ ३१ ॥
 शोधितं द्रव्यमादाय विशेषाघ्ये विनिक्षिपेत् ।
 ततो ब्रह्ममयीं^{६०} ध्यात्वा पूजाध्यानं समाचरेत् ॥ ३२ ॥
 नासारन्धात्समानीय पीठे पुष्पं निधाय च ।
 ततश्चावाहनं कृत्वा पञ्चमुद्राः प्रदर्शयेत् ॥ ३३ ॥
 षडङ्गेन च सम्पूज्य पुनर्मुद्रां प्रदर्शयेत्^{६१} ।
 जीवन्यासं ततः कृत्वा उपचारैः प्रपूजयेत् ॥ ३४ ॥
 षडङ्गानि च सम्पूज्य अक्षोभ्यं पूजयेद् बुधः^{६२} ।
 गुरुपंक्तिं पूजयित्वा दशमूलेषु पूजयेत् ॥ ३५ ॥
 महापूर्वाश्च काल्यादीन् यजेद् वैरोचनादिकान् ।
 पुनर्देवीं प्रपूज्याथ बलिं दद्याद् विचक्षणः ॥ ३६ ॥

^{५९} पावमानां - क ।

^{६०} ब्रह्ममयं - मुद्रित ।

^{६१} ३३ औं श्लोकको उत्तरार्ध क मा छुट ।

^{६२} अधः - मुद्रित ।

प्राणायामं ततः कृत्वा मन्त्रध्यानं समाचरेत् ।
 जपं कृत्वा महेशानि देव्या हस्ते समर्पयेत् ॥ ३७ ॥
 प्राणायामं पुनः कृत्वा तत्त्वस्वीकारमाचरेत् ।
 तस्यै^{६३} दत्त्वा स्वयं पीत्वा प्रजपेत्साधकाग्रणीः ॥ ३८ ॥
 पीत्वा पीत्वा जपित्वा च मुक्तः कोटिजनैः सह ।
 प्रतिपात्रे जपेन्मन्त्रमष्टोत्तरशतं सुधीः^{६४} ॥ ३९ ॥
 स्तुतिं च कवचं स्मृत्वा चाष्टाङ्गं प्रणमेत् सुधीः ।
 विशेषार्घ्यं प्रदातव्यमात्मानं च समर्पयेत् ॥ ४० ॥
 रुद्ररूपी स्वयं भूत्वा संहारेण विसर्जयेत् ।
 योनिमुद्रां ततो बद्ध्वा क्षमस्वेति विसर्जयेत् ॥ ४१ ॥
 अङ्गन्यासं महेशानि प्राणायामं ततः परम् ।
 ऐशान्यां मण्डलं कृत्वा निर्माल्येन प्रपूजयेत् ॥ ४२ ॥
 निर्माल्यवासिनीं डेऽन्तां चण्डेश्वर्यै नमो नमः ।
 निर्माल्यं धारयेत् शीर्षे चन्दनं च ललाटके ॥ ४३ ॥
 गुरुस्थाने लिखेद् यन्त्रं विचरेद् भैरवो यथा ।
 संक्षेपपूजनं^{६५} देवि मानसं तत्त्ववर्जितम् ॥ ४४ ॥
 अत्रोक्तमाचरेदत्र नान्यत् संचारयेत्सुधीः ।
 अन्यत् सञ्चारणाद् देवि क्रुद्धा भवति तारिणी ॥ ४५ ॥
 तत्त्वज्ञानं च मानं च शक्तिमात्रेण^{६६} पार्वति ।
 इत्येतत् कथितं देवि किमन्यत् श्रोतुमिच्छसि ॥ ४६ ॥

^{६३} तस्मै - मुद्रित, ख ।

^{६४} अष्टोत्तरसहस्रकम् - क ।

^{६५} संक्षेपपूजने - क ।

^{६६} शक्तिमात्रे हि - मुद्रित ।

चतुर्थः पटलः

श्रीईश्वर भन्तुहुन्छ - हे मनोहर अङ्ग भएकी सौभाग्यवती ! ताराको महापूजा सुन । सर्वप्रथम मन्त्रपूर्वक आचमन गरेर गुरुदेवलाई प्रणाम गर्नु अनि जल शोधन गरेर हात पाउ धुनु । मन्त्रले आचमन गर्नु, पीठको चिन्तन गर्नु, शिखा बाँध्नु र हे देवी ! तीन प्रकारको विघ्न नाश गर्नु । अनि भूमि शोधन, आसन शोधन गरी वस्त्रमा ग्रन्थी पार्नु र देह शुद्धि, वाक्शुद्धि गरेर पुष्पशोधन गर्नु । त्यसपछि यन्त्र बनाउनु अनि सामान्यार्घ्य स्थापना गर्नु । अनि द्वारपालको पूजा गरेर पीठ पूजा प्रारम्भ गर्नु । लक्ष्मी आदि पीठ शक्तिको पूजा गरेर पीठमन्त्र जप्नु । अब यहाँ जुन विशेष भूतशुद्धि छ त्यो बताउँछु । हे सुरेश्वरी ! कूर्चबीजले युक्त हंसमन्त्रले पूरक गर्नु, कुण्डलिनीसँग आत्मामा चौबीस बीज मन्त्र लाई लीन गराउनु । हे देवेशी ! यो क्रियाबाट साधक परमात्मामा लीन हुन पुग्दछ । मायाबीजले गाजल जस्तो कालो पाप पुरुषलाई डढाउनु र कुम्भकद्वारा भस्म गराउनु । हे देवेशी ! त्यसलाई बधूबीजले भस्म संगै रेचन गर्नु । त्यसपछि कूर्चबीजले पूरक गरेर निधारमा अमृत सञ्चय गर्नु । आँ ह्रीँ क्राँ मा वह्निजाया अर्थात् स्वाहा लगाएर हृदयमा एघार पटक जप गर्नु । अनि कुम्भकद्वारा अमृतसागरको भावना गरी त्यसमाथि नीर जस्तो नीलो हंकारको ध्यान गर्नु । त्यसमाथि फेरि बीज मन्त्र (स्त्रीं)ले युक्त कर्तृ (छुरा वा कैँची) को ध्यान गर्नु । त्यसमाथि सधैं एकनाशले रहिरहने शिवस्वरूप परंविन्दुको ध्यान गर्नु । बालुवाको कणको हजारौं भागको एक भाग सानो दुर्लभ त्यो विन्दुको मध्यमा शतयोजन विस्तारको मणिद्वीप रहेको छ र विन्दुको बीचमा बुद्बुदाकार मण्डलको ज्योति रहेको छ । हे देवी ! जसरी एउटा बुद्बुदमा मानिसले आफ्नो प्रतिबिम्ब देख्छ त्यसैगरी ज्ञान चक्षुले निरीक्षण गर्नु । त्यसको बीचमा सुर्वण

बालुकामय अतिशय मनोहर मणिद्वीपको भावना गर्नु । त्यो
 मणिद्वीपको वरिपरि सुवर्ण बालुकामय परिखात (गहिरो
 वर्तुलाकारको सुरक्षार्थ खनिएको खाल्डो) छ र मध्यभागमा
 रहेको कल्पवृक्षमा तारिणीमय आत्मस्वरूपको ध्यान गर्नु ।
 उदाउँदो सूर्यझैं कान्ति भएको उत्तम ज्योतिर्मण्डल छ ।
 चारैतिर सुनको पर्खालले घेरिएको चार ढोका भएको,
 चमरपंखा घण्टा आदि लिएका देवकन्याहरूले सुशोभित
 भएको, मन्दमन्द शीतल हावा चलिरहेको, गन्ध र धूपहरूको
 मगमग वास्नाले सुवासित त्यसको बीचमा नाना रत्नले
 शोभायमान वेदीको चिन्तन गर्नु । त्यहाँ सुवर्णसूत्र निर्मित
 उत्तम छत्र रहेको छ र त्यसको मुनि रहेको रत्नसिंहासनमा
 पूर्वोक्त ध्यानयोग बमोजिम देवीको ध्यान गर्नु र योगसारमा
 बताएको विधान अनुसार पूजा गर्नु । त्यसपछि प्राणायाम गरेर
 ऋष्यादिन्यास गर्नु । त्यसपछि वर्णन्यास गरेर करन्यास र
 अङ्गन्यास गर्नु । छोटिकामुद्राद्वारा तीनपल्ट ताली दिनु र
 दशदिग्बन्धन गर्नु । अनि षोढान्यास गरेर व्यापकन्यास गर्नु ।
 त्यसपछि विशेषार्घ्य स्थापना गरेर पञ्चतत्त्व शोधन गर्नु ।
 त्यसपछि सुधादेवी ल्याएर पञ्चीकरण गर्नु । अनि कुम्भमा
 पुष्प हालेर त्रिकोणमा तीनपटक पूजा गर्नु । तीनपटक 'वासदेह'
 भनेर दशपटक खेचरी जप्नु । त्यसैगरी तीनपटक
 आनन्दगायत्री ऋचा जप्नु । हे सुरेश्वरी ! दशपटक जप्नाले
 ब्रह्मशाप शुक्रशाप र कृष्णशाप मोचन हुन्छ भन्ने बुद्धिमान्ले
 बुझ्नु । त्यसपछि तीनपटक मन्त्र जप गर्नु । छुरिका, अमृत,
 प्रीतिसंरक्षणी तथा पावमाना तीनपटक जपेर शोषण आदि
 गर्नु । अनि तीनपटक 'वारुण' जपेर सातपटक 'अमृत' जप्नु ।
 विद्यातत्त्व भनेर धेनुमुद्रा प्रदर्शन गरेर आठपटक मूलमन्त्र जप्नु ।
 त्यसपछि कुण्डलिनीलाई जगाएर 'शिवोऽहम्' भन्ने भावना गर्नु ।

चतुर्थः पटलः

त्यसपछि मांस र मीन शोधन गरेर मुद्रा शोधन गर्नु । उत्तम साधकले त्यसपछि शक्ति र कुलपुष्पको शोधन गर्नु अनि देवता, पितृ, ऋषि र इष्टदेवतालाई तर्पण गर्नु । अनि शोधन गरेको द्रव्य लिएर विशेषार्घ्यमा हाल्नु । त्यसपछि भगवती ब्रह्ममयी हुनुहुन्छ भन्ने चिन्तन गर्दै पूजा र ध्यान गर्नु । नाकको प्वालबाट पुष्पको माध्यमले भगवती चैतन्य शक्ति बाहिर निकलेको भावना गर्दै पीठमा पुष्पस्थापना गर्नु अनि आवाहन गरेर पञ्चमुद्रा प्रदर्शन गर्नु । अनि षडङ्गले पूजा गरेर फेरि मुद्रा देखाउनु । त्यसपछि जीवन्यास गरेर यथोपलब्ध उपचारले पूजा गर्नु अनि षडङ्ग पूजा गरी अक्षोभ्यको पूजन गर्नु । त्यसपछि गुरुपंक्तिको पूजा गरेर दशमूलहरूमा पूजा गर्नु । महाकाली आदि र वैरोचन आदिको पूजन गर्नु । त्यसपछि फेरि देवीको पूजा गरेर बलि समर्पण गर्नु । अनि प्राणायाम गरेर मन्त्र अनुसार ध्यान गर्नु र जप गरेर देवीको हातमा जप समर्पण गर्नु । श्रेष्ठ साधकले त्यसपछि प्राणायाम गरेर तत्त्व ग्रहण गर्नु । शक्तिलाई दिनु अनि आफूले पनि पान गरेर जप गर्नु । पान गरेर जप गर्नु फेरि पान गरेर जप गर्नु, यसो गर्नाले करोडौं मानिसका साथ मुक्त हुनेछ । मतिमान साधकले पात्रै पिच्छे एकहजार आठ पटक (एकसय आठ पटक) मन्त्र जप गर्नु । त्यसपछि स्तुति र कवच पाठ गरेर साष्टाङ्ग प्रणाम गर्नु । विशेषार्घ्य दिनु र आत्मसमर्पण गर्नु । स्वयं रुद्ररूप भएर संहार मुद्राले विसर्जन गर्नु । त्यसपछि योनिमुद्रा देखाएर 'क्षमस्व' भन्दै विसर्जन गर्नु । हे महेशानी ! त्यसपछि अङ्गन्यास गरेर प्राणायाम गर्नु अनि ईशान दिशामा मण्डल बनाएर निर्माल्यले पूजा गर्नु । चतुर्थी विभक्ति लगाएर 'निर्माल्यवासिनी' भन्नु अनि 'चण्डेश्वर्यै नमो नमः' भन्नु अनि शिरमा निर्माल्य धारण गरेर निधारमा चन्दन लगाएर

गुरुस्थानमा यन्त्र लेखेर भैरव झैं स्वच्छन्द विचरण गर्नु । हे देवी ! संक्षिप्तपूजन तत्त्वरहित मानसपूजन हो । बुद्धिमानले यहाँ बताए बमोजिम गर्नु र अन्यको सञ्चार नगर्नु अन्यको सञ्चार गर्नाले तारिणी क्रुद्ध हुन्छिन् । हे पार्वती ! शक्तिमात्रले तत्त्वज्ञान र मान पाइन्छ । हे देवी ! मैले यी सबै तिमीलाई बताएँ अब के सुन्न चाहन्छ्यौ ?

विशेष - श्लोक ७ र ८ मा कुण्डलिनीशक्तिको उर्जाको रूपमा २४ बीज मन्त्रहरूलाई आत्मामा लीन गर्नुको अर्थ आफू आत्मामा स्थित हुनु हो । यो अवस्थालाई योगीहरूले आफ्नो स्वरूपमा स्थित भन्दछन् । हाम्रो शरीरको प्रत्येक क्रियाकलापहरू उर्जामा आधारित छन् । उर्जालाई शक्तिमा परिणत गर्ने कार्य कुण्डलिनीबाट हुने गर्दछ त्यसकारण शक्तिको स्रोत कुण्डलिनी हो भन्ने मान्यता तन्त्रशास्त्रको रही आएको पाइन्छ । कुण्डलिनीबाट प्रकट भएका २४ बीज मन्त्रलाई आत्मामा संयोजन गर्नु र साथै मायाका चौबीस तत्त्व - पञ्च भूत (पृथ्वी, जल, तेज, वायु र आकाश) पञ्च कर्मेन्द्रिय (वाक्, पाणि, पाद, पायु र उपस्थ) पञ्च ज्ञानेन्द्रिय (श्रोतृ, त्वक्, चक्षु, जिह्वा, घ्राण) पञ्च तन्मात्रा (शब्द, स्पर्श, रूप, रस, गन्ध) अनि मन, बुद्धि, चित्त, अहंकार गरी यी चौबीस मायाका तत्त्व हुन् र यिनलाई पनि आत्मामा लय गराउनु । यी सबैको संयोजनबाट बनेको पाप पुरुष गाजल जस्तो कालो छ । त्यसलाई कुंभक अर्थात् श्वासलाई रोकेर भस्म गर्नु र बधूबीज संगै भस्मलाई रेचन गर्नु भनिएको हो ।

इति तोडलतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे पार्वतीश्वरसंवादे चतुर्थःपटलः ॥

पञ्चमः पटलः

पञ्चमः पटलः

श्रीदेवी उवाच -

त्वत्प्रसादान्महेशान पवित्राहं न संशयः^{६७} ।

शम्भुनाथार्चनं देव श्रोतुमिच्छामि साम्प्रतम् ॥ १ ॥

श्रीदेवी भन्तुहुन्छ - हे महेश्वर ! हजुरको कृपाबाट म पवित्र भएकी छु, यसमा शंका छैन । हे देव ! अब म शम्भुनाथको अर्चनाबारे सुन्न चाहन्छु ।

श्रीशिव उवाच -

शृणु पार्वति वक्ष्यामि यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।

नकुलीशं समुद्धृत्य मनुस्वरविभूषितम् ॥ २ ॥

विन्दुनादकलायुक्तं प्रासादाख्यं महामनुः ।

अस्य मन्त्रस्य माहात्म्यं ऊर्ध्वाम्नाये मयोदितम् ॥ ३ ॥

नमस्कारं समुद्धृत्य वान्तं नेत्रविभूषितम् ।

वारुणं मुखवृत्तं च वायुं ललाटसंयुतम् ॥ ४ ॥

अयं पञ्चाक्षरो मन्त्रः पञ्चास्नायफलप्रदः ।

प्रणवादि यदा देवि तदा मन्त्रः षडक्षरः^{६८} ॥ ५ ॥

प्रासादाख्यं समुद्धृत्य अर्धनारीश्वराय च ।

पुनः प्रासादमुद्धृत्य मन्त्रं परमगोपनम् ॥ ६ ॥

एवं बहुविधाकारं विग्रहं मे नगात्मजे ।

कण्ठे तु गरलं देवि न कलौ भावयेत् क्वचित्^{६९} ॥ ७ ॥

^{६७} न चान्यथा - मुद्रित/ख ।

^{६८} मन्त्रं षडक्षरं - मुद्रित ।

यदीच्छेदात्मनो मृत्युं यदि उन्मत्तमिच्छति ।
 तदैव सहसा देवि नीलकण्ठमुपासयेत्^{७०} ॥ ८ ॥
 दुरदृष्टवशाद् देवि नीलकण्ठस्तवादिकम् ।
 करोति कारयेद् वापि मम हत्यां करोति सः ॥ ९ ॥
 अतएव महेशानि स पापिष्ठो न चान्यथा ।
 निषिद्धाचरणं पापं करोति यदि पामरः ॥ १० ॥
 पुत्रदाराधनं तस्य नाशमेति न संशयः ।
 कण्ठे तु गरलं देवि यदि पूजापरो भवेत् ॥ ११ ॥
 इहलोके दरिद्रः स्यान्मृते शूकरतां व्रजेत् ।
 नीलकण्ठस्य यन्मन्त्रं यदि कुर्यात् पुरस्कृत्याम् ॥ १२ ॥
 पक्षान्तरे महेशानि तस्य मृत्युर्न चान्यथा ।
 श्रृणु देवि महेशानि पार्थिवं मम^{७१} पूजनम् ॥ १३ ॥
 तत्रादौ परमेशानि गुरुदेवं नमेत् सुधीः ।
 ॐ हराय नमस्कारं मृत्तिकामाहरेत्सुधीः ॥ १४ ॥
 महेश्वराय नमस्कारं लिङ्गं निर्माय यत्नतः ।
 शूलपाणो इहोच्चार्य सुसंप्रतिष्ठितो भव ॥ १५ ॥
 अनेन मनुना देवि जीवन्त्यासो विधीयते ।
 शकारं विन्दुसंयुक्तं दीर्घयुक्तं षडङ्गकम् ॥ १६ ॥
 तस्य ध्यानं प्रवक्ष्यामि श्रृणुष्व सुसमाहिता ।
 ॐ ध्यायेन्नित्यं महेशं रजतगिरिनिभं चारुचन्द्रावतंसं

^{६९} किल - क ।

^{७०} उपासते - मुद्रित/ख ।

^{७१} शिवपूजनम् - मुद्रित/ख ।

पञ्चमः पटलः

रत्नाकल्पोज्ज्वलाङ्गं परशुमृगवराभीतिहस्तं प्रसन्नं ।
 पद्मासीनं समन्तात्स्तुतममरगणैर्व्याघ्रकृत्तिं वसानं
 विश्वाद्यं विश्वबीजं^{७२} निखिलभयहरं पञ्चवक्त्रं त्रिनेत्रम् ॥ १८ ॥
 पुष्पं शिरसि सन्धार्य मानसैः पूजनं चरेत् ।
 पुनर्ध्यात्वा महेशानि शिवे पुष्पं निधाय च ॥ १९ ॥
 पिनाकधृगिति चोच्चार्य इहावह^{७३} द्विधा वदेत् ।
 इह तिष्ठ ततो द्वन्द्वं सन्निधेहि द्वयं इह ॥ २० ॥
 इह सन्नि ततो रूद्रस्वशब्दं च ततो वदेत् ।
 यावत्पूजां समुच्चार्य ततश्चैवं करोम्यहम् ॥ २१ ॥
 स्नानीयं च पशुपतिं डेयुक्तञ्च च नमस्चरेत् ।
 वेदाद्यं योजयेद् देवि ब्राह्मणः साधकोत्तमः ॥ २२ ॥
 एतत् पाद्यं महेशानि षडक्षरमनुं ततः ।
 नमस्कारं समुच्चार्य सर्वं दद्याद् विचक्षणः ॥ २३ ॥
 पूजयित्वा महेशानि चाष्टमूर्तिं प्रपूजयेत् ।
 शर्वो भवस्तथा रुद्र उग्रो भीमः पशुपतिः^{७४} ॥ २४ ॥
 महादेवश्च ईशानः डेयुतं कुरु यत्नतः ।
 क्षितिं जलं तथा चाग्निं वायुं चाकाशमेव च ॥ २५ ॥
 यजमानं तथा सोमं सूर्यं च मूर्तिना सह ।
 सर्वत्र डेयुतं कृत्वा पूजयेत् साधकोत्तमः ॥ २६ ॥
 प्रणवादिनमोऽन्तेन वामावर्तेन पूजयेत् ।

^{७२} विश्ववन्द्यं - क ।

^{७३} इहागच्छद्वयं - मुद्रित ।

^{७४} पशोः पतिः - मुद्रित ।

मूर्तयोऽष्टौ शिवस्यैताः पूर्वादिक्रमयोगतः ॥ २७ ॥
 आग्नेयान्ताः प्रपूज्याथ वेद्यां लिङ्गे शिवं यजेत् ।
 अष्टोत्तरसहस्रं वा शतं वा प्रजपेत्ततः ॥ २८ ॥
 गुह्यातिगुह्यगोप्ता त्वं गृहाणास्मत्कृतं जपम् ।
 सिद्धिर्भवतु मे देव त्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥ २९ ॥
 ततस्तोयं समादाय जपं चैव समर्पयेत् ।
 मुखवाद्यं ततः कृत्वा चाष्टाङ्गं प्रणमेत्ततः^{५५} ॥ ३० ॥
 संहारेण महादेव क्षमस्वेति विसर्जयेत्
 एवं पूजा प्रकर्तव्या शक्तिमन्त्रान् यजेद्यदि ॥ ३१ ॥
 प्रासादादीन्महामन्त्रान् यदि दीक्षापरो भवेत् ।
 शक्तिदीक्षा न कर्तव्या कदाचिदपि मोहतः ॥ ३२ ॥
 स शिव इति विख्यातः सर्वतन्त्रेश्वरो भवेत् ।

श्रीशिवजी भन्नुहुन्छ - हे पार्वती ! तिमीले मलाइ जे
 सोध्यौ त्यो बताउँछु, सुन । मनु अर्थात् चौधौं स्वरले विभूषित
 विन्दु^{५५} नाद र कलाले युक्त नकुलीश 'ह' को उद्धार गर्नाले
 प्रासाद नाम गरेको महामन्त्र बन्दछ । यो महामन्त्रको साहात्म्य
 मैले ऊर्ध्वास्नायमा बताएको छु । पहिले नमस्कार 'नमः' अनि
 नेत्रविभूषित वान्त 'शि' त्यसपछि वरुणबीज अनि मुखवृत्त 'व'
 अनि ललाटयुक्त वायु 'य' को उद्धार गर्नु । यो पञ्चाक्षरी
 मन्त्र पाँचै आस्नायको फलदिने वाला छ । प्रणवादि भएमा यो
 नै षडक्षरी मन्त्र बन्दछ । 'प्रासाद'लाई उद्धार गरेर
 'अर्धनारीश्वराय' अनि फेरी 'प्रासाद'को उद्धार गर्नाले परम

^{५५} सुधीः - मुद्रित/ख ।

पञ्चमः पटलः

गोपनीय मन्त्र बन्दछ । हे पार्वती ! यस्तो नाना प्रकारको मेरो स्वरूप छ । हे देवी ! कलिमा कण्ठमा गरलको भावना कुनै हालतमा नगर्न । आफ्नो मृत्युको इच्छा गर्छ भने, उन्मादको इच्छा गर्छ भने मात्र नीलकण्ठको उपासना गर्नु । दुर्दैवको कारणले यदि कसैले नीलकण्ठको स्तुति आदि गर्छ वा गराउँछ भने उसले मेरो हत्या गर्दछ । हे महेशानी ! त्यसैले त्यो पक्कै पापिष्ठ हो । यदि कुनै पामरले निषिद्धाचरणरूपी पाप गर्दछ भने त्यसको स्त्री पुत्र आदि सबै नाश हुन्छन् । हे देवी ! कण्ठमा विष भएकाको पूजन गरेमा यो लोकमा दरिद्र भएर मरेपछि सुंगुर बन्दछ । नीलकण्ठको मन्त्रको पुरश्चरण गरेमा पक्षान्तरमै (१५ दिन भित्रै) मृत्यु हुनेछ ।

हे देवी ! अब मेरो पार्थिव पूजन बारे सुन । बुद्धिमान्ले सबैभन्दा पहिले गुरुदेवलाई नमस्कार गर्नु । 'ॐ हराय नमः' भनेर माटो ल्याउनु अनि 'ॐ महेश्वराय नमः' भनेर लिङ्ग बनाउनु । 'शूलपाणे इह सुखं प्रतिष्ठितो भव' यो मन्त्रले जीवन्यास गर्नु । विन्दूसंयुक्त दीर्घ शकारले षडङ्गन्यास गर्नु । हे देवी ! अब उनको ध्यान बताउँछु सावधान भएर सुन - 'ॐ ध्यायेन्नित्यं महेशं' अर्थात् - हिमालय पर्वत समान धवलवर्णका, मनोहर चन्द्रमाको शिरोभूषण लगाएका, रत्न जस्तै उज्ज्वल अङ्ग भएका, व्याघ्राम्बर पहिरेका, परशु (बञ्चरो), मृग, वर, अभय मुद्रा धारण गरेका, चारैतर्फ उपस्थित देवगणहरूले स्तुति गरिएका, कमलासनमा विराजमान, प्रसन्न मुद्रामा रहेका, विश्वब्रह्माण्डका आद्य गुरु, चराचर जगतका मूलकारण, सबै प्रकारका भयलाई नाश गर्ने पञ्चवक्त्र त्रिनेत्र महेश्वरको नित्य ध्यान गर्नु ।

शिरमा पुष्प धारण गरेर मानसोपचारले पूजा गर्नु । हे महेशानी ! फेरि ध्यान गरेर शिवलाई पुष्प चढाउनु अनि 'पिनाकधृक्' उच्चारण गरेर 'इहागच्छ' दुईपटक भन्नु । त्यसपछि 'इहतिष्ठ, इहतिष्ठ इह सन्निधेहि, इह सन्निधेहि इह सन्निरुद्धो भव, यावत् पूजां स्नानीयं च करोम्यहं' भन्नु अनि चतुर्थी विभक्ति लगाएर स्नान गराउँदै पशुपतिलाई नमस्कार गर्नु । हे देवी ! ब्राह्मण साधकले वेदको आद्य अर्थात् प्रणवको संयोजन गर्नु । 'एतत्पाद्यं' भनेर षडक्षर मन्त्र उच्चारण गर्नु । 'नमः' भनेर सबै थोक अर्पण गर्नु अनि पार्थिव लिङ्गको पूजा गरेर अष्टमूर्तिको पूजन गर्नु । शर्व, भव, रुद्र, उग्र, भीम, पशुपति, महादेव र ईशान यिनलाई प्रयत्नपूर्वक चतुर्थी विभक्ति लगाउनु । यिनीहरू क्रमैले पृथ्वी, जल, अग्नि (तेज), वायु, आकाश, यजमान, सोम (चन्द्र) र सूर्यमूर्ति हुन् । यिनलाई सर्वत्र चतुर्थी विभक्ति लगाएर उत्तम साधकले पूजा गर्नु । आदिमा 'प्रणव' र अन्त्यमा 'नमः' लगाएर वामावर्तले पूजा गर्नु । शिवका यी अष्टमूर्तिको पूर्वादि आग्नेयान्त क्रमले पूजा गरेर वेदीमा आसीन लिङ्गमा शिवजीको पूजा गर्नु । एक हजार आठ वा एक सय आठ पटक मन्त्र जपेर 'हे महेश्वर हजूर गुह्य अतिगुह्यको रक्षक हुनुहुन्छ, मेरो यो जप स्वीकार गरिबक्सियोस् र हजूरको कृपाबाट मलाई सिद्धि प्राप्त होस्' यति भनेर हातमा जल लिएर जप समर्पण गर्नु अनि मुखवाद्य बजाउनु अर्थात् मुखबाट वं वं शब्द निस्कने गरी गाला बजाउनु र भुइँमा लम्पसार परेर साष्टाङ्ग प्रणाम गर्नु । त्यसपछि संहार मुद्रा देखाएर हे महादेव ! 'क्षमस्व' भन्दै पूजा विसर्जन गर्नु । शक्तिमन्त्रको दीक्षा लिएको भए यसरी पूजा

पञ्चमः पटलः

गर्नू । प्रासाद आदि महामन्त्रको दीक्षा लिएको भए मोहवश कहिल्यै पनि शक्ति दीक्षा नलिनु । त्यस्तो साधक 'शिव' (शैव) भनेर विख्यात हुनेछ र 'सर्वतन्त्रेश्वर' बन्नेछ ।

अथातः संप्रवक्ष्यामि सूत्रं परमगोपनम् ॥ ३३ ॥

हरौ महेश्वरचैव शूलपाणिः पिनाकधृक् ।

पशुपतिः शिवश्चैव महादेव इति क्रमात् ॥ ३४ ॥

अष्टमूर्तिस्ततो देवि पूजयेत्साधकोत्तमः ।

ततो जपेन्महेशानि मुखवाद्यं ततः परम् ॥ ३५ ॥

एतदन्यत् न कर्तव्यं शक्तिदीक्षापरो यदि ।

निषिद्धाचरणाद् देवि पापभाग् जायते नरः ॥ ३६ ॥

न्यूनाधिकं महादेवि यदि पूजादिकं चरेत् ।

स गुरुश्चापि शिष्यश्च शिवहत्यां प्रयच्छति ॥ ३७ ॥

न्यूनाधिकं महेशानि यदि चैकाक्षरं भवेत् ।

वर्णसंख्या महेशानि ब्रह्महत्या भविष्यति ॥ ३८ ॥

अतएव स पापिष्ठः सत्यं सत्यं सुरेश्वरि ।

एवं पूजां विधायादौ ततश्चान्यं प्रपूजयेत् ॥ ३९ ॥

आदौ शिवं पूजयित्वा शक्तिपूजा ततः परम्

यत्किञ्चिदुपचारं हि तस्य किञ्चिन्निवेदयेत् ॥ ४० ॥

अन्यथा मूत्रवत् सर्वं गङ्गातोयं भवेद्यदि ।

अतएव महेशानि आदौ लिङ्गं प्रपूजयेत् ॥ ४१ ॥

शिवस्नानोदकं देवि मूर्ध्नि संधारयेद्यदि ।

सत्यं सत्यं महेशानि शिवतुल्यो न संशयः ॥ ४२ ॥

शिवरूपी स्वयं भूत्वा देवीपूजां समाचरेत् ।

शैववैष्णवदौर्गार्कगाणपत्यैन्द्रदीक्षितः ॥ ४३ ॥
 आदौ लिङ्गं पूजयित्वा यदि चान्यत् प्रपूजयेत् ।
 तत्फलं कोटिगुणितं सत्यं सत्यं न संशयः ॥ ४४ ॥
 अन्यदेवं पूजयित्वा शिवं पश्चाद् यजेद् यदि ।
 तस्य पूजाफलं देवि भुज्यते यक्षराक्षसैः ॥ ४५ ॥
 इति ते कथितं कान्ते तन्त्राणां सारमुत्तमम् ।
 बहु किं कथ्यते देवि भूयः किं श्रोतुमिच्छसि ॥ ४६ ॥

अब यसपछि परम गोपनीय सूत्र बताउँछु । हे देवी !
 उत्तम साधकले हर, महेश्वर, शूलपाणि, पिनाकी, पशुपति,
 शिव, महादेव यस क्रमले पूजा गरी अष्टमूर्तिको पूजा गरौस् ।
 त्यसपछि मन्त्र जप गरेर मुखवाद्य बजाओस् । यदि शक्तिदीक्षा
 लिएको छ भने यो बाहेक अरु नगर्न । हे देवी ! निषिद्धाचरण
 गर्नाले मानिस पापको भागी बन्नेछ । हे महादेवी ! न्यूनाधिक
 पूजा गर्नाले ती गुरु र शिष्य दुवै लाई शिवहत्याको पाप
 लाग्नेछ । यदि एक अक्षर मात्र पनि घटी वा बढी भयो भने
 त्यत्ति संख्यामा ब्रह्महत्या लाग्नेछ । हे सुरेश्वरी ! बढी वा घटी
 जप पूजा आदि गर्ने साँच्चै साँच्चै नै पापी हो । पहिले यसरी
 पूजा गरेर त्यसपछि अरुको पूजा गर्नु । पहिले शिवजीको पूजा
 गरेर त्यसपछि शक्तिको पूजा गर्नु । पूजाका जे जस्ता जति
 सामग्री उपलब्ध छन् त्यसबाट केही उनीमा अर्पण गर्नु ।
 अन्यथा गंगाजल पनि मूत्रवत् हुन्छ । त्यसकारण पहिले लिंग
 पूजा गर्नु । हे देवी ! शिवजीलाई स्नान गराएको जलले
 शिरमा सेचन गर्नु भने ऊ साँच्चै शिव समान हुन्छ, यसमा
 संदेह छैन । आफू स्वयं शिवरूप भएर देवीको पूजा गर्नु ।

पञ्चमः पटलः

शिव, विष्णु, दुर्गा, सूर्य, गणेश र इन्द्रादि देवताको दीक्षा पाएको साधकले पहिले लिङ्गको पूजा गरेर अरु देवताको पूजा गरेमा त्यसको फल करोडौं गुणा बढी हुन्छ, यो सत्य हो, यसमा शंका छैन । हे देवी ! पहिले अरु देवताको पूजा गरी पछि शिवजीको पूजा गरिन्छ भने त्यस पूजाको फल यक्ष र राक्षसहरूले खाइदिन्छन् । हे प्रिये ! धेरै के भनौं, तन्त्रहरूको उत्तम सारसंक्षेप तिमीलाई मैले यो बताएँ । हे देवी ! फेरि के सुन्न चाहन्छ्यौ ?

इति तोडलतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे पार्वतीशिवसंवादे पञ्चमः पटलः ॥

षष्ठः पटलः

श्रीदेवी उवाच -

श्रुतं महाकालिकाया मन्त्रं परमगोपनम् ।

संक्षेपं कथितं नाथ वासनां वद मां प्रति ॥ १ ॥

श्रीदेवी भन्तुहुन्छ - हे नाथ हजूरले संक्षेपमा बताउनु भएको महाकालिकाको परम गोपनीय मन्त्र सुनें । अब मलाई मन्त्रवासना (रहस्य/संस्कार) बताउनुहोस् ।

श्रीशिव उवाच -

शृणु देवि महामन्त्रवासनां सर्वसिद्धिदाम् ।

यस्याः श्रवणमात्रेण मन्त्राः सिद्धा भवन्ति हि ॥ २ ॥

ककारस्योर्ध्वकोणेषु प्राणो वायुः प्रतिष्ठितः ।

अपानो वायुकोणे च समानो मध्यदेशतः ॥ ३ ॥

उदानोऽङ्कुशकोणे च मात्रायां व्यान एव च ।

बीजं तु कालिकारूपं प्रकारं शृणु पार्वति ॥ ४ ॥

कलाभागे जटाजूटं केशं च परमेश्वरि ।

बिन्दुर्मस्तकभालन्तु नासा नेत्रं च पार्वति ॥ ५ ॥

श्रोत्रयुग्मं तथा वक्त्रं स्कन्धं नादव्यवस्थितम् ।

चतुर्बाहुं तथा देहं स्तनद्वन्द्वं कटिद्वयम् ॥ ६ ॥

हृदयं जठरं पादं तथा सर्वाङ्गुलिः प्रिये^५ ।

ब्रह्मरूपं ककारं च सर्वाङ्गं न तु संशयः ॥ ७ ॥

^५ शिवे - मुद्रित/ख ।

षष्ठः पटलः

ईकारं कामरूपञ्च योनिरूपं न चान्यथा ।
 चन्द्रसूर्याग्निरूपं च रेफं परमदुर्लभम् ॥ ८ ॥
 सर्वाङ्गद्योतनं तेजो जगदानन्दरूपकम् ।
 विन्दुनिर्वाणदं नादं महामोक्षप्रदं सदा ॥ ९ ॥
 सर्वविघ्नहरं देवि ककारं तोयरूपकं ।
 सर्वपापहरं रेफं तस्माद् वह्निर्न चान्यथा ॥ १० ॥
 ईकारं परमेशानि शक्तिं चाव्ययरूपिणीम् ।
 महामोक्षप्रदा देवी तस्मान्माया प्रकीर्तिता ॥ ११ ॥
 ककारं ब्रह्मरूपञ्च मकारं विष्णुरूपकम् ।
 रेफः संहाररूपत्वाच्छिवरूपो न चान्यथा ॥ १२ ॥
 ब्रह्मविष्णुशिवः साक्षात् ककारं परमेश्वरि ।
 अनुच्चार्य तदेव स्याद् विना मायायुतं शिवे ॥ १३ ॥
 मायायुक्तं यदा देवि तदा मुक्तिप्रदं महत् ।
 अतएव महेशानि माया शक्तिर्निगद्यते ॥ १४ ॥
 ककारं धर्मदं देवि ईकारं चार्थदायकम् ।
 रकारं कामदं कान्ते मकारं मोक्षदायकम् ॥ १५ ॥
 एकत्रोच्चारणाद् देवि निर्वाणमोक्षदायिनी^{७३} ।
 माहात्म्यमस्य देवेशि^{७४} किं वक्तुं शक्यते मया ॥ १६ ॥
 जीवकोटिसहस्रेण^{७५} वक्त्रकोटिशतेन च ।
 जन्मान्तरसहस्रेण वर्णितुं नैवशक्यते ॥ १७ ॥

^{७३} निर्वाणपददायिनी - पाठभेद ।

^{७४} माहात्म्यं देवदेवेशि - मुद्रित/ख ।

^{७५} जिह्वाकोटिसहस्रेण - मुद्रित ।

विधिवल्लक्षजापेन पुरश्चरणमुच्यते ।

एतद्रूपं महामाया कूर्चबीजं तु सुन्दरि ॥ १८ ॥

वाग्भवं प्रणवं देवि एतद्रूपं न संशयः ।

अग्निजाया महाविद्या एतद्रूपं न संशयः ॥ १९ ॥

द्वृतसिद्धिप्रदा विद्या बहिजायापरो मनुः ।

सम्बोधनपदेनैव सदा सन्निधिकारिणी ॥ २० ॥

श्रीशिवजी भन्नुहुन्छ - हे देवी ! जसको श्रवणमात्रले मन्त्रहरू सिद्ध हुन्छन्, सबै सिद्धिदिने महामन्त्रको वासना सुन । ककारको ऊर्ध्व कोणमा प्राणवायु रहेको छ । अपानवायु वायव्य कोणमा र समानवायु मध्यभागमा अवस्थित छ । उदानवायु अंकुशकोणमा रहेको छ भने मात्रामा व्यानवायु रहेको छ । यस प्रकार कालिकाको बीजमन्त्र उनकै स्वरूप हो । हे पार्वती ! यसको प्रकार सुन । कला भागमा जटाजूट र केश रहेको छ । बिन्दु चाहि मस्तक, ललाट, नासिका र नेत्र पनि हो । दुई कान, मुख, काँध, देह, चार बाहु, दुई स्तन, दुई कटि, हृदय, पेट, पाउ, हात गोडाका सबै औंलाहरू नाद हो । हे प्रिये ! ब्रह्मस्वरूप ककार नै कालिकाको समग्र विग्रह हो, यसमा सन्देह छैन । ईकार कामरूप पीठ हो, योनि रूप पनि हो, यसलाई अन्यथा नठान । परम दुर्लभ रेफ, चन्द्र, सूर्य र अग्नि स्वरूप हो । जगतलाई आनन्द दिने आलोक कालिका ककारको सबै अंगहरूबाट निस्किरहेको तेज हो । बिन्दुले निर्वाण प्रदान गर्छ र नाद सदा महामोक्ष प्रदायक छ । हे देवी ! सबै विघ्न नाश गर्ने ककार जलरूप हो । सबै पापहरण गर्ने हुनाले रेफ अग्नि नै हो । हे परमेश्वरी ! ईकार अविनाशी शक्ति हो । महामोक्ष प्रदायक देवी हुनाले ईकारलाई माया

षष्ठः पटलः

भनिएको हो । ककार ब्रह्मरूप, मकार विष्णुरूप, अनि संहारस्वरूप हुनाले रेफ शिवरूप हो । हे परमेश्वरी ! ककार साक्षात् ब्रह्माविष्णुशिवात्मक हो । माया बिना यिनको उच्चारण हुँदैन । हे देवी ! मायासँग संयोग छ भने मात्र महान् मुक्ति प्रदाता हुन्छ । त्यसैकारण हे महेश्वरी ! माया लाई शक्ति भनिएको हो । हे देवी ! ककार धर्मदायक, ईकार अर्थदायक, रकार कामदायक र मकार मोक्षप्रदायक छ । यिनको एकत्र उच्चारण निर्वाणपद प्रदायक छ । हे देवदेवेशी ! मैले यसको माहात्म्य के बताउन सकौंला ? हजारौं प्रकारका प्राणीहरूका हजारौं प्रकारका मुखले हजारौं जन्ममा पनि यसको महिमा वर्णन गर्न सकिदैन । विधिपूर्वक लाख संख्या जपेपछि यसको पुरश्चरण हुन्छ । हे सुन्दरी ! यो महामायाको स्वरूप हो । कूर्चबीज पनि उनकै स्वरूप हो । वाग्भवबीज र प्रणव पनि निस्सन्देह यिनकै रूप हो । अग्निजाया महाविद्या पनि यिनकै रूप हो यसमा कुनै शंका छैन । बहिजायापरक मन्त्र शीघ्र सिद्धि प्रदान गर्ने विद्या हो । संबोधनपदले चाहिँ सदा जगदम्बाको सान्निध्य प्राप्त हुन्छ ।

विशेष - ककार कालिकाको स्वरूप हो । कालिका ब्रह्मस्वरूपा हुन् र ककारमा लागेको रकार रेफ हो । त्यो परम दुर्लभ नाद हो । नादबिना ब्राह्मीस्थिति प्राप्त हुँदैन । अ देखि अः सम्मका स्वरवर्णहरू शुद्ध मातृका हुन् । तिनको युति नभई व्यञ्जनको उच्चारण हुन सक्दैन । त्यसैले मातृकारूपी शिवाले युक्त भएपछि मात्र ती देवताको नाम उच्चारण हुन्छ । श्लोक १६ र १७ मा कालिका मन्त्रको उद्धार गरिएको छ । यसलाई विधिपूर्वक एकलाख जप गरेर जपको दशांश हवन,

हवनको दशांश तर्पण, तर्पणको दशांश मार्जन, मार्जनको दशांश ब्राह्मण भोजन र ब्राह्मण भोजनको दशांश कुमारीपूजन गरेपछि एक पुरश्चरण पूरा हुन्छ । मन्त्रमा ॐ र स्वाहा लगाएपछि मन्त्रले शीघ्र सिद्धि दिन्छ । संबोधन गर्नाले मात्र पनि सदा जगदम्बाको सान्निध्य प्राप्त हुन्छ । कलियुगमा पुच्छ बीज नलागेको मन्त्र सिद्ध हुँदैन भन्ने मान्यता छ । त्यसैले छ वटा पुच्छ बीज नमः, स्वाहा, वषट्, वौषट्, हूं र फट् मध्ये कुनै एक लगाएपछि मन्त्र चेतन हुन्छ । प्रायशः मन्त्रहरूमा पुच्छबीज लागेकै पाइन्छ ।

अथ वक्ष्ये महाविद्यापुरश्चरणमुत्तमम् ।

कथितं मन्त्रराजस्य त्रिःपुरश्चरणं शृणु ॥ २१ ॥

दिवा लक्षं जपेन्मन्त्रं हविष्याशी जितेन्द्रियः ।

दिव्यवीरमते देवि^{५०} रात्रौ लक्षं जपेन्सुधीः ॥ २२ ॥

अथ षडक्षरस्यास्य शृणु देवि पुरस्कृत्याम् ।

दिव्यवीरमतेनैव विंशत्येकेन पार्वति ॥ २३ ॥

तथा^{५१} च त्र्यक्षरं मन्त्रं प्रजपेत्साधकोत्तमः ।

ध्यानपूजादिकं सर्वं समानं वीरवन्दिते ! ॥ २४ ॥

एतस्याः सदृशी विद्या फलदा नास्ति योगिनि ।

सर्वमन्त्रस्य चैतन्यं शृणु पार्वति सादरम् ॥ २५ ॥

सहस्रारे महापद्मे बिन्दुरूपं परं शिवम् ।

कुण्डलिनीं समुत्थाप्य हंसेन मनुना सुधीः ॥ २६ ॥

^{५०} दिव्यवीरमतेनैव - क/ख ।

^{५१} यथा - क ।

षष्ठः पटलः

नासाग्रे या स्थिरा दृष्टिर्जायते परमेश्वरि ।
 तदैव मन्त्रचैतन्यं कुण्डलीचक्रगं^{२२} भवेत् ॥ २७ ॥
 सहस्रारे महापद्मे कुण्डल्या सहितं गुरुम् ।
 भावयेत् सर्वमन्त्राणां चैतन्यं जायते प्रिये ॥ २८ ॥
 तदैव प्रजपेन्मन्त्रं सिद्धिदं नात्र संशयः ।

अब महाविद्याको उत्तम पुरश्चरण बताउँछु, सुन । मन्त्रराजको तीन पुरश्चरण बताइएको छ । इन्द्रिय जितेर हविष्य भोजन गर्दै दिनमा एक लाख मन्त्र जप्नु । दिव्यवीर भावमा राति एक लाख जप्नु । हे देवी ! अब षडक्षर मन्त्रको पुरश्चरण क्रिया बताउँदछु सुन । हे पार्वती ! यो षडक्षरीको केवल दिव्य र वीरभावले एक्काईस लाख जप गर्नाले पुरश्चरण हुन्छ । हे वीरवन्दिते ! उत्तम साधकले षडक्षरी मन्त्र पनि त्र्यक्षरी मन्त्र जस्तै गरी जप्नु । षडक्षरी मन्त्रको ध्यान पूजा आदि सबै त्र्यक्षरी मन्त्रको समानै हुन्छ । हे योगिनी ! यो जस्तो फल दिने अरु विद्या छैन । हे पार्वती ! अब सबै मन्त्रलाई चैतन्य गराउने विधि आदरपूर्वक सुन । बुद्धिमानले हंसमन्त्रले कुण्डलिनी जगाएर सहस्रार महापद्ममा बिन्दुरूपले रहेका परशिवसंग संयोजन गर्ने क्रममा नाकको अग्रभागमा जब दृष्टि स्थिर हुन्छ, हे परमेश्वरी ! त्यस बखत मात्र कुण्डलिनी चक्रगोचरबाट अनुभव हुने मन्त्र चैतन्य हुन्छ । हे प्रिये ! सहस्रार महापद्ममा कुण्डलिनी सहितका गुरुको भावना गर्नाले सबै मन्त्रहरूको चैतन्य हुन्छ अर्थात् सबैमन्त्रहरू जाग्रत हुन्छन्, त्यसैवेला मन्त्रजप्नु त्यसबाट सिद्धि हुन्छ, यसमा सन्देह छैन ।

^{२२} कुण्डलीचक्रगत् - ख ।

विशेष - यहाँ चोखीनीति गरेर बिहान एक लाख र दिउँसो एक लाख मन्त्र जप्नू र रातमा दिव्य भाव वा वीर भावमा रहेर एक लाख मन्त्र जप्नू भनिएको हो ।

श्रीदेवी उवाच -

इदानीं तारिणीमन्त्रवासनां वद शङ्कर ॥ २९ ॥

कालिका मोक्षदा नित्या तारिणी भववारिधौ ।

श्रीदेवी भन्नुहुन्छ - हे शङ्कर ! अब तारिणी मन्त्रको वासना बताउनुहोस् । भवसागरबाट पार लगाएर यी तारिणी कालिकाले मोक्ष प्रदान गर्दछिन् ।

श्रीशङ्कर उवाच -

कला केशं महेशानि बिन्दुर्मस्तकमीरितम् ॥ ३० ॥

नादं च वक्त्रं भालञ्च नासा नेत्रञ्च पार्वति ।

भुजचतुष्टयं देहं स्तनद्वन्द्वं च वक्षसम् ॥ ३१ ॥

मकारेण तु देवेशि पृष्ठं चैव कटिद्वयम् ।

तकारेण योनिदेशं गुदं पादद्वयं तथा ॥ ३२ ॥

सर्वांगुलीर्नखाश्चैव भावयेत्साधकोत्तमः ।

चन्द्रसूर्यात्मकं रेफं वह्निबीजं न चान्यथा ॥ ३३ ॥

सर्वा नाड्यस्तथा ज्योती रोमं च भूषणादिकम् ।

शकारं^{५३} च महामाया शक्तिरूपप्रकाशिनी ॥ ३४ ॥

मूर्धादिपादपर्यन्तं शक्तिबीजं सुदुर्लभम्^{५४} ।

^{५३} णकारं - क । तकारं - ख ।

^{५४} च सुन्दरि - क ।

षष्ठः पटलः

अस्य मन्त्रस्य माहात्म्यं किं मया कथ्यतेऽधुना ॥ ३५ ॥
 अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च ।
 काश्यादितीर्थं देवेशि सार्धकोटिभुवात्मकम् ॥ ३६ ॥
 पूर्णां शस्येन देवेशि सप्तद्वीपां वसुन्धराम् ।
 मेरुतुल्यसुवर्णं तु ब्राह्मणे वेदपारगे ॥ ३७ ॥
 सदक्षिणं व्रतं सर्वं चतुर्वेदेषु विस्तृतम्^{५५} ।
 गाश्चैव भूमिं संस्थाप्य हस्त्यश्वं च तथैव च ॥ ३८ ॥
 बलिदानं महेशानि पितृयज्ञं तथैव च ।
 विहितं च महापुण्यं यदुक्तं शास्त्रवेदिभिः ॥ ३९ ॥
 सकृज्जपान्महेशानि कलां नार्हन्ति षोडशीम् ।
 एकोच्चारेण देवेशि किं पुनर्ब्रह्म केवलम् ॥ ४० ॥
 सृष्टिस्थितिलयादीनां कर्तारो नात्र संशयः ।
 सगुणं निर्गुणं साक्षात् निराकारं च मूर्तिमत् ॥ ४१ ॥
 वैखरीयं महाविद्या वर्णाश्रिता सुनिश्चला ।
 यतो निरक्षरं वस्तु अतस्तारा प्रकीर्तिता ॥ ४२ ॥
 ब्रह्मविद्यास्वरूपेयं भोगमोक्षफलप्रदा ।
 जन्मकोटिसहस्रेण वर्णितुं नैव शक्यते ॥ ४३ ॥
 पञ्चवक्त्रेण देवेशि किं मया कथ्यतेऽधुना ।
 एकाक्षरी महाविद्या त्रिषु लोकेषु पूजिता ॥ ४४ ॥
 एकाक्षरीविहीनो यो मन्त्रं गृह्णाति पार्वति ।
 कल्पकोटिसहस्रेण तस्य सिद्धिर्न जायते ॥ ४५ ॥

^{५५} चतुर्वेदसुविस्तरम् - मुद्रित / ख ।

सकारो विष्णुरूपञ्च तकारश्च प्रजापतिः ।
 रेफः संहाररूपत्वाच्छिवः साक्षान्न संशयः ॥ ४६ ॥
 या चाद्या परमा विद्या सा माया परमा कला ।
 निराकारं परं ज्योतिर्विन्दुं चाव्ययसंज्ञकम् ॥ ४७ ॥
 विन्दुशब्देन शून्यं स्यात्तथा च गुणसूचकम् ।
 विन्दुचक्रामृता देवि प्लवन्ती चार्धमात्रया ॥ ४८ ॥
 अर्धमात्राकृतिर्नादो व्यापको विश्वपालकः ।
 यथेयं बैखरी विद्या कूर्चविद्या तथैव च ॥ ४९ ॥
 माहात्म्यं चैव पूजायां भेदो नास्ति सुरेश्वरि ।
 सतारं च तथा विन्दुं माया पञ्चाक्षरी परा ॥ ५० ॥
 विभक्ते चाक्षरे चैव क्रियते मूर्तिकल्पना ।
 सार्धपञ्चाक्षरी विद्या तारिणी मूर्तिमत्स्वयम् ॥ ५१ ॥
 तद्रूपं पक्षिरूपं हि वाग्भवं च हरिप्रियाम् ।
 प्रणवं कामबीजन्तु गगनं च शिवं शिवे ॥ ५२ ॥
 अस्त्रबीजं तदेवस्याद्वहिजायां सुरेश्वरि ।
 संबोधनपदेनैव सदा सन्निधिकारिणी ॥ ५३ ॥
 पञ्चाक्षरेण देवेशि तारिणी कामरूपिणी ।
 तथा पञ्चाक्षरं पश्य ब्रह्मविष्णुशिवात्मकम् ॥ ५४ ॥
 शक्तिरूपं निराकारं तथा पञ्चाक्षरेण तु ॥
 यथा पञ्चाक्षरी विद्या तथा विद्या षडक्षरी ॥ ५५ ॥
 तथैव षोडशी विद्या तथा विद्या च त्र्यक्षरी ।
 तथैवाष्टाक्षरी विद्या तथा विद्या नवाक्षरी^{५६} ॥ ५६ ॥

^{५६} तथा नवाक्षरी परा - मुद्रित/ ख ।

षष्ठः पटलः

माहात्म्यं ध्यानपूजायां भेदो नास्ति सुरेश्वरि ।

अतिस्नेहेन देवेशि किं मया न प्रकाशितम् ॥ ५७ ॥

प्राणान्तेऽपि पशोरग्रे वैखरीं न प्रकाशयेत् ॥ ५८ ॥

श्रीशङ्करजी भन्नुहुन्छ - हे महेश्वरी ! कला केश हो, बिन्दु मस्तक भनिन्छ, नाद (ध्वनि) मुख, निधार, नाक, आँखा, चार भुजा, दुई स्तन र वक्षस्थल हो । हे देवेशी ! मकार चाँहि पिठ्युं र दुई कम्मर हो । तकार योनिप्रदेश, गुदा, दुई पाउ अनि सबै औला र नड हो भन्ने भावना उत्तम साधकले गरौस् । अग्नि बीज रेफ चन्द्रसूर्यात्मक हो । यसबाट सबै नाडी, ज्योति, राँ, गहना आदि बुझिन्छ । शकार चाँहि अति शक्तिरूपमा प्रकाशमान महामाया हुन् । हे सुन्दरी ! शिरदेखि पाउसम्म शक्ति बीज व्याप्त छ । यस मन्त्रको माहात्म्य म कसरी बताउँ ? हे देवेशी ! हजारौं अश्वमेध, सयौं वाजपेय यज्ञ, पचासौं लाख तीर्थ समान काशी आदि तीर्थमा स्नान, वेदको पूर्ण ज्ञान भएको ब्राह्मणलाई धनधान्यले परिपूर्ण सप्तद्वीपा पृथ्वी दान र सुमेरु पर्वत बराबर सुवर्णदान अनि चारै वेदमा बताइएका व्रतपूजाहरू दक्षिणासहित सम्पन्न गर्नाले, गाईहरूको लागि गौशाला बनाएर गौचरण राखिदिनाले, त्यसैगरी हात्ती घोडाहरूको दानगर्नाले, अनि शास्त्रवेत्ताहरूले बताए अनुसार बलिदान गर्नाले, पितृयज्ञ गर्नाले र जुन जुन महापुण्यको विधान गरिएको छ हे महेशानी ! ती सबै पुण्यदायी कर्महरू गर्नाले जुन जुन फल प्राप्त हुन्छ, ती फलहरू एक पटक मन्त्र जप्ताले प्राप्त भएको फलको सोहीँ अंश बराबर पनि हुँदैन । एक चोटि मात्र मन्त्र उच्चारण गर्नाले अरु के कुरा खास ब्रह्म नै बन्दछ । त्यस्तो व्यक्ति सृष्टि,

स्थिति, संहार आदिको कर्ता ब्रह्मा विष्णु महेश्वर नै बन्दछ
 यसमा शंका छैन । सगुण निर्गुण, साकार निराकार र
 साक्षात् मूर्तिमान् पनि उनी नै हुन् । यी महाविद्या वर्णको
 आश्रय लिएर वैखरीको रूपमा निश्चल रहेकी छिन् । अक्षरमा
 आश्रित नभएकी हुनाले तारा भनिएको हो । भोग र मोक्ष दुवै
 फल दिने यी ब्रह्मविद्याको करोडौं जन्ममा पनि वर्णन गरेर
 सकिंदैन । हे देवेशी ! पाँचवटा मात्र मुखले मैले कसरी वर्णन
 गर्न सक्छु र ? एकाक्षरी महाविद्या तीनै लोकमा पूजित छिन् ।
 हे पार्वती ! एकाक्षरी विहीन मन्त्र ग्रहण गर्नेले करोडौं
 कल्पसम्म पनि सिद्धि पाउन सक्दैन । 'सकार' विष्णुरूप हो,
 'तकार' प्रजापति ब्रह्माको स्वरूप हो अनि 'रेफ' संहार स्वरूप
 भएकोले साक्षात् शिव हो यसमा सन्देह छैन । जो आद्या परमा
 विद्या हुन् उनी नै परमा कला माया हुन् । अविनाशी बिन्दु
 निराकार परम ज्योति हो । बिन्दु शब्दले शून्यलाई बुझाउँछ
 त्यसैगरी यो गुणको सूचक पनि हो । हे देवी ! अर्धमात्राद्वारा
 बिन्दुचक्रमा रहेको अमृत आप्लावित हुन्छ । अर्धमात्राको
 रूपमा विश्वपालक व्यापक नाद रहेको छ । जस्तो यो वैखरी
 विद्या हो कूर्चविद्या पनि त्यस्तै हो । यी वैखरीविद्या र
 कूर्चविद्याको माहात्म्य र पूजामा भेद छैन । हे सुरेश्वरी ! तार
 र बिन्दुसहितको अर्को माया पञ्चाक्षरी मन्त्र छ । यिनै
 अक्षरको विभाग गरेर मूर्तिको कल्पना गरिन्छ । साढे पाँच
 अक्षरको विद्या स्वयं मूर्तिमती तारिणी हुन् । हे शिवे !
 त्यहीरूपको पक्षीरूप नै वाग्भव र हरिप्रिया, प्रणव, काम
 बीज, गगन र शिव हो । अस्त्रबीज पनि त्यही हो अनि
 वह्निजाया र संबोधन पदले सँधै सान्निध्य प्राप्त गराउँछ । हे

षष्ठः पटलः

देवेशी ! पञ्चाक्षरी मन्त्र नै कामरूपिणी तारिणी हुन् ।
 त्यसैगरी पञ्चाक्षरी मन्त्र ब्रह्मविष्णुशिवात्मक हो भन्ने जान ।
 पञ्चाक्षरी नै निराकार शक्तिरूप हो । जस्तो पञ्चाक्षरी विद्या
 हो षडक्षरी विद्या पनि त्यस्तै हो । त्यसैगरी षोडशी र
 त्र्यक्षरी अनि अष्टाक्षरी र नवाक्षरी विद्या पनि त्यस्तै हो । हे
 सुरेश्वरी ! यिनीहरूको महात्म्य ध्यान पूजा आदिमा भेद छैन ।
 हे देवेशी ! तिम्रो अतिशय स्नेहले गर्दा मैले के बताइनेँ र ?
 प्राणान्तै भए पनि पशुको अगाडि वैखरी विद्या प्रकट नगर्न ।

विशेष- श्लोक ३० देखि ३५ सम्म तारा भगवतीको
 मन्त्रको र मन्त्रमय मूर्तिको उद्धार भएको छ । कल्पनाको मूर्ति
 बनाउनुभन्दा मन्त्रमय मूर्तिको ध्यान धेरै महत्वपूर्ण हुन्छ ।
 मन्त्रमय विग्रहबाट नै सिद्धि प्राप्त हुन्छ । ४२ औं श्लोकमा
 ध्वनिको रूपमा प्रकट हुने विद्या नै तारा हुन् भनिएको छ ।
 ध्यानमा पनि 'हंकारबीजोद्भवा' भनिएको छ । तारा अक्षर
 ब्रह्मसम्मको फल दिने भन्नुको अर्थ नादमा ताराको उदय
 नभएसम्म ब्रह्म चिन्तन गर्न असम्भव हुने हुँदा नादस्वरूपा
 भनिएको हो । यस विद्याको साधना गर्नाले बाँचुञ्जेल भोग र
 मृत्युपछि मुक्तिसमेत पाइने भएकोले यसको महिमा
 कोटिजन्मसम्म बयान गर्न सकिदैन । ४५औं श्लोकमा तारा
 भगवतीका अनेकौं मन्त्रहरूमध्ये एकाक्षरी मन्त्रको सर्वोपरिता
 दर्शाइएको छ । यी आदि परमा विद्या निराकार छिन् । उनी
 नै जगतमा परमा कलाको रूपमा साधनाको अवस्थामा
 साधकको चिदाकाशमा परम ज्योति, परमा कलाको रूपमा
 प्रकट हुन्छिन् । शून्य भनेपछि केही नभएको भनी हामी बुझ्दछौं ।
 तर अनन्तकोटि ब्रह्माण्ड शून्यबाटै प्रकट भएको हो । त्यसैले

शून्यलाई गुणका रूपमा लिनुपर्दछ । बिन्दुचक्रबाट नै अमृत रसाएर अर्धमात्रा बन्दछ । अर्धमात्राबाट प्रकट हुने नाद नै परमाविद्या हो र यो नै विश्वपालक वैखरी र कूर्चविद्या हो । यो ब्रह्मरूपा जगदम्बाको चिन्तन गर्ने विद्या हो । गुरुसँग सिकेर चिन्तन गर्नाले निश्चय नै भवसागरबाट पार तरिन्छ, मुक्त होइन्छ । यहाँ वाग्भव 'ऐं' हरिप्रिया 'श्रीं' प्रणव 'ॐ' कामबीज 'क्लीं' गगन 'हूं' शिव 'हूं' शिवा 'ह्रीं' बीजहरूको उद्धार गरिएको छ । नौ अक्षरको विद्या परा विद्या हो र षोडशाक्षरी षोडशी विद्या हो अनि त्र्यक्षरी परा विद्या हो । यो प्रक्रिया परा विद्याको अधिकारी नभई बुझिँदैन ।

इति तोडलतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे पार्वतीशिवसंवादे षष्ठःपटलः ॥

सप्तमः पटलः

सप्तमः पटलः

श्रीदेवी उवाच -

महायोगमयी देवी खेचरी परमा कला ।

योगज्ञानं विना सिद्धिर्नास्ति सत्यं सुरेश्वर ॥ १ ॥

ब्रूहि मे देवदेवेश क्षुद्रब्रह्माण्डमध्यतः ।

किमाधारे स्थिता नाथ सप्तद्वीपा वसुन्धरा ॥ २ ॥

समुद्रसप्तकं नाथ किमाकारं प्रतिष्ठितम्^{५७} ।

मूलाधारे महीचक्रे संस्थिता मानवादयः ॥ ३ ॥

क्षुद्ररूपा जनाः सर्वे किमाकारेण संस्थिताः ।

स्वकीयाङ्गुलिमानेन मारुतं कथय प्रभो ॥ ४ ॥

श्रीदेवी भन्तुहुन्छ - हे सुरेश्वर ! महायोगमयी देवी खेचरी परमा कला हुन् । यो सत्य हो कि योगज्ञान विना उनलाई सिद्ध गर्न सकिंदैन । हे देवदेवेश्वर ! क्षुद्र ब्रह्माण्डको बीचमा सप्तद्वीपा वसुन्धरा कुन आधारमा रहेकी छिन्, मलाई बताउनुहोस् । हे नाथ! सात समुद्र कुन आधारमा रहेका छन् ? मूलाधार पार्थिवचक्रमा मनुष्य आदि रहेका छन् भनिन्छ । सारै साना रूपमा रहेका यी सबै जीवहरू कस्तो आकारमा रहेका छन् ? हे प्रभो! आफ्ना औलाको प्रमाणले मारुत बताउनुहोस् ।

विशेष - यहाँ क्षुद्र ब्रह्माण्ड भनेर देहलाई संकेत गरिएको हो ।

^{५७} किमाधारं प्रतिष्ठितम् - क । किमाधारं प्रतिष्ठिरम् - ख । किमाकारं प्रतिष्ठति - मुद्रित ।

श्रीशिव उवाच -

मूलाधारे स्थिता देवि सप्तद्वीपा वसुन्धरा ।
 वलयाकाररूपेण समुद्राः सप्त संस्थिताः ॥ ५ ॥
 जम्बुद्वीपं मध्यदेशे तद्बाह्ये लवणाम्बुधिः ।
 शाकद्वीपं महेशानि तद्बाह्ये दधिसागरः ॥ ६ ॥
 तद्बाह्ये शाल्मलीद्वीपं सागरो दुग्धतद्बहिः ।
 तद्बाह्ये पाटलाद्वीपं तद्बाह्ये तु जलान्तकः ॥ ७ ॥
 पृथिव्यां वर्तते देवि यद्रूपा मानवादयः ।
 तेन रूपेण देवेशि मूलाधारे तु जन्तवः ॥ ८ ॥
 षण्णवत्यङ्गुलं देवि^{८८} मारुतं परिकल्पितम् ।
 मार्तण्डस्थितिमानं तु अधिकं परिकीर्तितम् ॥ ९ ॥

श्रीशिवजी भन्नुहुन्छ - हे देवी ! मूलाधारमा सप्तद्वीपा पृथ्वी रहेकी छिन् । त्यहाँ वलयाकाररूपमा सातवटा समुद्र अवस्थित छन् । मध्यभागमा जम्बूद्वीप र त्यसबाहिर लवणसागर छ । हे महेश्वरी ! त्यसपछि शाकद्वीप छ र त्यसबाहिर दधिसागर छ । त्यो बाहिर शाल्मलीद्वीप छ र त्यसलाई दुग्धसागरले घेरेको छ । त्यसपछि पाटलद्वीप छ र त्यसको वरिपरि अनन्तसम्म जलसागर छ । हे देवी ! पृथ्वीमा जुन रूपमा मानिसहरू रहेका छन् त्यही रूपमा मूलाधार चक्रमा जन्तुहरू विद्यमान छन् । देहमा छ्यानब्बे अंगुल प्रमाणको वायुको परिकल्पना गरिएको छ । मार्तण्ड (सूर्य)को स्थितिको मान त त्यो भन्दा अधिक बताइएको छ ।

^{८८} देहे - क ।

सप्तमः पटलः

श्रीदेवी उवाच -

कियद्भुवं तु ब्रह्माण्डं वद भूतलवासिनः ।

अंगुल्येकेन किं मानं कथयस्व दयानिधे ॥ १० ॥

श्रीदेवी भन्नुहुन्छ - हे दयासागर ! ब्रह्माण्ड कति संसारात्मक छ ? भूतलवासीहरूको एक अंगुलीको मान कति हुन्छ बताउनुहोस् ।

श्रीशिव उवाच -

अंगुल्येकेन देवेशि सहस्राब्दं प्रजायते ।

षण्णवतिसहस्राब्दं^{८९} भवेद् भूतलवासिनः ॥ ११ ॥

पादाङ्गुष्ठादिगुल्फान्तं प्रिये रन्ध्रसहस्रकम् ।

रन्ध्रं चन्द्रसहस्राब्दं गुल्फादिजानुसन्धिषु ॥ १२ ॥

जान्वादिगुदपर्यन्तं^{९०} मानं विंशसहस्रकम् ।

मूलाधारादिलिङ्गान्तं चतुर्वर्षसहस्रकम्^{९१} ॥ १३ ॥

लिङ्गादिनाभिपर्यन्तं भवेद्दृषिसहस्रकम् ।

नाभ्यादिहृदयान्तञ्च ग्रहसंख्यसहस्रकम् ॥ १४ ॥

हृदादिकण्ठपर्यन्तमृषिसंख्यसहस्रकम् ।

विशुद्धादिकमाज्ञान्तं मानं रुद्रसहस्रकम् ॥ १५ ॥

आज्ञाचक्राच्छिवान्तं वै दिक्सहस्रं सुरेश्वरि ।

सूर्यसंख्यासहस्रं तु समीरश्चाधिकः स्मृतः ॥ १६ ॥

^{८९} षण्णवत्यः सहस्राब्दं - क ।

^{९०} जान्वादि पादपर्यन्तं - क ।

^{९१} चतुर्वर्गसहस्रकम् - ख ।

शरीरसहकारेण हासो वृद्धिश्च जायते^{१२} ।

षड्गुणो रतिकाले च त्रिगुणो भोजनाद् बहिः ॥ १७ ॥

धमने चाष्टधा प्रोक्तः समीरो वृद्धितां गतः ॥

सद्गुरोरुपदेशेन मन्त्रमार्गेण पार्वति ॥ १८ ॥

यदि चैकाङ्गुलं ह्रस्वं सहस्राब्दं स जीवति ।

एवं क्रमेण देवेशि समता यदि वा भवेत्^{१३} ॥ १९ ॥

जित्वा मृत्युं महेशानि शंभुवद् विहरेत् क्षितौ ।

अतएव महेशानि योनिमुद्रा मयोदिता ॥ २० ॥

प्राणायामेन देवेशि तथैव योनिमुद्रया ।

तथैवाभ्यासयोगेन यदि वायुः समो भवेत् ॥ २१ ॥

जित्वा मृत्युं महेशानि खेचरो जायतेऽचिरात् ।

प्रमाणं कथितं सर्वं मनुष्यस्य प्रियंवदे ॥ २२ ॥

श्वासोच्छ्वासविकासेन कुण्डली गगनं चरेत् ।

श्रीशिवजी भन्नुहुन्छ - हे देवेशी ! एक अंगुलीको मान एक हजार वर्ष हुन्छ । पृथ्वीवासीको लागि छयानब्बे हजार वर्ष हुन्छ । हे प्रिये ! पाउको बुढी औंलादेखि गोलीगांठासम्म हजारवटा रन्ध्र (छिद्र) हुन्छन् । गोलीगांठादेखि घुँडाको जोर्नीसम्म सोह्र हजार छिद्र हुन्छन् । घुँडादेखि गुदासम्मको मान बीस हजार छ । मूलाधारदेखि लिंगसम्मको मान चार हजार वर्ष छ । लिङ्गदेखि नाभिसम्मको मान सात हजार हुन्छ । नाभिदेखि हृदयसम्मको मान नौ हजार हुन्छ । हृदयदेखि

^{१२} हासो वृद्धिः प्रजायते - क/ख ।

^{१३} समता यदि भावयेत् - क ।

सप्तमः पटलः

कण्ठसम्मको मान सात हजार हुन्छ । विशुद्ध चक्रदेखि
आज्ञाचक्रसम्मको मान एघार हजार रहेको छ । आज्ञा
चक्रदेखि सहस्रारसम्मको मान दश हजार हुन्छ । हे सुरेश्वरी !
अनि बाह्र हजार थप संख्याको समीर मानिएको छ । श्वास
घट्नु बढ्नु शरीरको काम अनुरूप हुन्छ । रति कालमा श्वास
छ गुणाले बढ्छ भने भोजन गर्दा तीन गुणा बढ्छ । फुक्दा
खेरि श्वासप्रश्वास आठ गुणा बढ्छ । हे पार्वती ! सद्गुरुको
उपदेशले मन्त्रमार्गद्वारा श्वासप्रश्वास एक अंगुलमात्र छोटियो
भने पनि त्यस्तो साधक हजार वर्ष बाँच्छ । हे देवेशी ! यसरी
क्रमसँग श्वासप्रश्वास बराबर बनाउन सक्थो भने मृत्युञ्जयी
भएर धर्तीमा शम्भु समान विचरण गर्नेछ । हे महेशानी !
त्यसैकारण मैले योनिमुद्रा बताएको हुँ । प्राणायाम, योनिमुद्रा
र अभ्यासयोगले यदि वायु सम भएमा मृत्युमाथि विजय प्राप्त
गरेर तुरुन्तै खेचर बन्नेछ । हे प्रियंवदे ! मैले यो सबै मनुष्यको
प्रमाण बताएको हुँ । श्वासप्रश्वासमा इच्छानुरूप नियन्त्रण
भएपछि कुण्डलिनी आकाशचारिणी हुन्छिन् ।

श्रीदेवी उवाच -

इदानीं पृथिवीमानं वद मे परमेश्वर ॥ २३ ॥

सप्तस्वर्गस्थितो यो यो या या शक्तिः स्थिता सदा ।

तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि यदि स्नेहोऽस्ति मां प्रति ॥ २४ ॥

श्रीदेवी भन्नुहुन्छ - हे परमेश्वर ! अब मलाई पृथ्वीको
मान बताउनुहोस् । सात स्वर्गमा जो जो रहेका छन्, जुन जुन
शक्ति त्यहाँ सर्वदा विद्यमान छन् त्यो सबै सुन्न चाहन्छु ।
हजारको मप्रति स्नेह छ भने त्यो सबै बताउनुहोस् ।

श्रीशिव उवाच -

मूलाधारे महीचक्रे संस्थिता मानवादयः ।

तेषां मानेन देवेशि चार्धं चैव द्विसप्ततिः ॥ २५ ॥

द्विगुणः परमेशानि तद्बाह्ये लवणाम्बुधिः ।

एवं क्रमेण देवेशि द्विगुणं परिकीर्तितम् ॥ २६ ॥

डाकिनीसहितो ब्रह्मा मूलाधारे तु सुन्दरि ।

राकिणीसहितो विष्णुः स्वाधिष्ठाने व्यवस्थितः ॥ २७ ॥

लाकिनीसहितो रुद्रो मणिपूरे सुरेश्वरि ।

अनाहते महापद्मे काकिनीसहितो हरः ॥ २८ ॥

विशुद्धाख्ये वसेन्नित्यं शाकिन्या च सदाशिवः^{१४} ।

हाकिन्या च परशिवश्चाज्ञाचक्रे सुरेश्वरि^{१५} ॥ २९ ॥

सहस्रारे महापद्मे विश्वरूपः परः शिवः ।

महाकुण्डलिनी तत्र स्थिता नित्या सुरेश्वरि ॥ ३० ॥

श्रीशिवजी भन्तुहुन्छ - मूलाधार पार्थिवचक्रमा मानिस आदि प्राणीहरू रहेका छन् । हे देवेशी ! तिनीहरूको मानले मूलाधारचक्र साढे बहत्तर प्रमाणको छ । हे परमेश्वरी ! मूलाधार भूमिचक्र बाहिर क्षारसमुद्र छ, त्यो मूलाधार-चक्रभन्दा दोब्बर ठूलो छ । हे देवेशी ! यसै क्रमले दोब्बर हुँदै बढ्दै गएको बताइएको छ । हे सुन्दरी ! मूलाधारमा डाकिनी सहितका ब्रह्मा, स्वाधिष्ठानमा राकिणी शक्ति सहितका विष्णु,

^{१४} विशुद्धाख्ये वसेन् नित्या साकिनी च सदाशिवः - मुद्रित । विशुद्धाख्ये वसेन् नित्यं साकिनी च सदाशिवः - ख ।

^{१५} हाकिनी परशिवो देवश्चाज्ञाचक्रे सुरेश्वरि - मुद्रित / ख ।

सप्तमः पटलः

मणिपूरमा लाकिनीशक्ति सहितका रुद्र, अनाहत महापद्ममा
काकिनी शक्तिसहितका हर (शिव), विशुद्ध चक्रमा शाकिनी
शक्ति सहितका सदाशिव र आज्ञा चक्रमा हाकिनीशक्ति
सहितका परशिव विराजमान छन् । हे सुरेश्वरी ! सहस्रदल
महापद्ममा विश्वरूप परशिव रहनुभएको छ र त्यहाँ
महाकुण्डलिनी नित्य विराजमान छिन् ।

श्रीदेवी उवाच -

कुलमूले^{९६} महापीठे वर्तते परमेश्वर ।

मूलाधारादधोभागे पातालं कीदृशं वद^{९७} ॥ ३१ ॥

श्रीदेवी भन्नुहुन्छ - हे परमेश्वर ! मूलाधारभन्दा तलको
कुलचक्ररूपी मूल महापीठमा रहेको पाताल कस्तो छ त्यो
बताउनुहोस् ।

श्रीशिव उवाच -

मूलाधारे कामरूपं हृदि जालन्धरं प्रिये ।

पूर्णगिरिमधोभागे^{९८} चोडुीयानं तद्धूर्वके ॥ ३२ ॥

वाराणसी भ्रुवोर्मध्ये ज्वलन्ती लोचनत्रये^{९९} ।

मायावती मुखवृत्ते कण्ठे चाष्टपुरी तथा^{१००} ॥ ३३ ॥

^{९६} कुत्र मूले- मुद्रित ।

^{९७} प्रभो - मुद्रित/ ख ।

^{९८} पूर्णगिरिं तथा भागे - क/ख ।

^{९९} अवन्ती लोचनत्रये - सम्पादक । क, ख पाण्डुलिपि तथा मुद्रितमा समेत
'ज्वलन्ती लोचनत्रये' भन्ने पाठ छ ।

^{१००} कण्ठे मधुपुरी तथा - सम्पादक । क, ख पाण्डुलिपि तथा मुद्रितमा समेत
'कण्ठे चाष्टपुरी तथा' भन्ने पाठ छ ।

'अयोध्या मधुरा माया काशी काञ्ची अवन्तिका ।

नाभिमूले महेशानि अयोध्यापुरी संस्थिता ।
काञ्चीपीठं कटीदेशे श्रीहृदं पृष्ठदेशके ॥ ३४ ॥

श्रीशिवजी भन्नुहुन्छ - हे प्रिये ! मूलाधारमा कामरूप
पीठ, हृदयमा जालन्धर पीठ छ, स्तनभागमा पूर्णागिरि पीठ र
त्यो भन्दामाथि उडुगियान पीठ रहेको छ । दुई आँखी भौँको
माभ्रमा वाराणसी, तीन नेत्रमा ज्वलन्ती, मुख वृत्तमा
मायावती, घाँटीमा अष्टपुरी, नाभिमूलमा अयोध्यापुरी, कटि
प्रदेशमा काञ्ची र पृष्ठभागमा श्रीहृद रहेको छ ।

मूलाधारात् शतं चैव अतलं परिकीर्तितम् ।
सुतलं च वर्षशतं तलातलं शतं प्रिये ॥ ३५ ॥
ऋषिवाणेन्दुवर्षान्तं संस्थितञ्च महातलम् ॥
शतद्वयान्तं पातालं द्विशतं वै रसातलम् ॥ ३६ ॥
मूलाधारच्च देवेशि द्वेऽङ्गुली चान्तिके स्थिते ।
तयोर्मध्ये च पातालास्तिष्ठन्ति परमेश्वरि ॥ ३७ ॥
इति ते कथितं कान्ते योगसारं समासतः ।
न वक्तव्यं पशोरग्रे प्राणान्तेऽपि कदाचन ॥ ३८ ॥

हे प्रिये ! मूलाधार देखि सय वर्ष तल अतल, अतल देखि
सय वर्ष तल सुतल, सुतल देखि सय वर्ष तल तलातल र
तलातल देखि एक सय सन्ताउन्न (ऋषि ७, बाण ५, इन्दु १ -
अङ्कानां वामतो गतिः) वर्षान्तमा महातल रहेको छ । महातल

पुरी द्वारावती चैव सप्तैता मोक्षदायिकाः ॥' यो वचनअनुसार 'ज्वलन्ती'
को स्थानमा 'अवन्ती' र 'चाष्टपुरी' को स्थानमा मथुरा बोधक 'मधुपुरी'
भन्ने पाठ उचित देखिन्छ । त्यसैगरी 'मायावती' भन्नाले
'हरद्वार/हरिद्वार' र 'श्रीहृद' भन्नाले 'द्वारका' बुझिन्छ - सम्पादक ।

सप्तमः पटलः

देखि दुइसय वर्षान्तमा पाताल र पातालदेखि दुई सय वर्षान्तमा
रसातल रहेको छ । हे देवेशी ! मूलाधारचक्र देखि दुई अंगुल
निकट यी लोक अवस्थित छन् । हे परमेश्वरी ! यी सातै
पातालहरू दुई अंगुल भित्रै रहेका छन् । हे प्रिये ! तिमीलाई
संक्षेपमा योगको सारतत्त्व बताउँ । हे परेशानी ! प्राणान्तको
अवस्था आए पनि पशु अर्थात् अपात्रलाई यो नबताउनु ।

विशेष - यहाँ शक्तिको धाम र कुलचक्रको मान
बताइएको छ ।

इति तोडलतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे पार्वतीशिवसंवादे सप्तमः पटलः ॥

अष्टमः पटलः

श्रीदेवी उवाच -

सार्धत्रिकोटिनाडीनामालयञ्च कलेवरम् ।

क्रमेण श्रोतुमिच्छामि तद् वदस्व मयि प्रभो ॥ १ ॥

श्रीदेवी भन्तुहुन्छ - यो शरीर साढे तीन करोड नाडीहरूको आलय मानिएको छ । हे प्रभो ! मलाई त्यो सुन्ने इच्छा छ क्रमैले बताउनुहोस् ।

श्रीशिवउवाच -

लोम्नि कूपे सपादार्धकोटयश्चैव सुन्दरि ।

हस्तास्ये च तथा पादेऽग्निलक्षणाडयः स्थिताः ॥ २ ॥

उदरे च तथा पायौ पञ्चलक्षाः प्रकीर्तिताः ।

हृदादिसर्वगात्रेषु नवलक्षाः प्रकीर्तिताः ॥ ३ ॥

अथ पार्श्वे तथा चर्मे तथैव सर्वसन्धिषु ।

रुद्रान्यूनं स्थितं लक्षं शरीरे नाडयः प्रिये ॥ ४ ॥

इडा च पिङ्गला चैव सुषुम्ना चित्रिणी तथा ।

ब्रह्मनाडी च तन्मध्ये पञ्चनाडयः प्रकीर्तिताः ॥ ५ ॥

कुहूश्च शंखिनी चैव गान्धारी हस्तिजिह्विका ।

नर्दिनी च तथा निद्रा रुद्रसंख्या व्यवस्थिताः ॥ ६ ॥

एता नाड्यः परेशानि सुषुम्नायाः प्रजायते ।

श्रीशिवजी भन्तुहुन्छ - हे सुन्दरी ! रौंका प्वालहरूमा पौने करोड (पचहत्तरलाख) नाडी छन् । हातमा, मुखमा र पाउमा तीन लाख नाडीहरू रहेका छन् । पेटमा र गुदद्वारमा

अष्टमः पटलः

पाँच लाख नाडी बताइएका छन् । हृदय आदि सबै अङ्गमा नौ लाख नाडी बताइएका छन् । त्यसैगरी कोखामा, पिठ्युँमा, छालामा, सबै जोर्नीहरूमा गरी एघार लाखभन्दा केही घटी नाडीहरू छन् । ती नाडीहरू मध्ये इडा, पिङ्गला, सुषुम्ना, चित्रिणी र ब्रह्मनाडी गरी पाँच नाडीहरू बताइएका छन् । कुहू, शंखिनी, गान्धारी, हस्तिनी, नर्दिनी र निद्रा समेत गर्दा नाडीको संख्या एघार पुग्दछ । हे परेशानी ! यी नाडीहरू सुषुम्नाबाट उत्पन्न भएका छन् ।

विशेष - मेरुदण्डको बाहिर वायाँ र दाया/तिर इडा र पिङ्गला र मेरुदण्डको बीचमा सुषुम्ना नाडी छ । सुषुम्ना नाडीभित्र चित्रिणी नाडी र चित्रिणीभित्र ब्रह्मनाडी छ भनिन्छ । यी पाँच नाडी प्रमुख नाडी हुन् ।

श्रीदेवी उवाच -

वेदाक्षिवसुरन्धास्तु बाणसंख्या जलान्तकाः ।

किमाधारे पद्ममध्ये संस्थिताः परमेश्वर ॥ ७ ॥

श्रीदेवी भन्नुहुन्छ - वेद (चार) अक्षि (दुई) वसु (आठ) रन्ध्र (नौ) र बाण (पाँच)को संख्यामा जलको अन्त्यमा रहेका छन् । हे परमेश्वर! यिनीहरू कुन आधार कमलमा रहेका छन् ?

श्रीशिव उवाच -

योगपद्मस्य माहात्म्यं मया वक्तुं न शक्यते ।

मूलाधारे पद्ममध्ये लंबीजं चातिशोभनम् ॥ ८ ॥

लंबीजस्य विन्दुमध्ये पृथ्वीचक्रं मनोहरम् ।

वलयाकाररूपेण समुद्राः सप्तकाः स्थिताः ॥ ९ ॥

श्रीशिवजी भन्नुहुन्छ - योगपद्मको माहात्म्य मैले बयान गर्न सकिदैन । मूलाधार कमलको बीचमा अति सुन्दर 'लँ' बीज रहेको छ । 'लँ' बीजको बिन्दुको बीचमा मनोहर पार्थिवचक्र रहेको छ । त्यहाँ वलयाकार रूपमा सात समुद्र रहेका छन् ।

श्रीदेवी उवाच

बिन्दुमानं महादेव कथयस्व मथि प्रभो ।

क्रमेण योगपद्मस्य प्रमाणं वद शङ्कर ॥ १० ॥

श्रीदेवी भन्नुहुन्छ - हे महादेव ! हे प्रभो ! हे शङ्कर ! मलाई बिन्दुको मान र क्रमसंग योगपद्मको प्रमाण पनि बताउनुहोस् ।

श्रीशिव उवाच -

परमाणुत्रिभागैकभागं बिन्दुं सुविस्तरम् ।

तन्मध्ये सागराः सर्वे सप्तद्वीपा वसुन्धरा ॥ ११ ॥

अव्ययं परमं सूक्ष्मं बिन्दुरूपं परं शिवम् ।

प्रमाणं चास्य देवस्य किं वक्तुं शक्यते मया ॥ १२ ॥

ब्रह्मलोकं परेशानि नादोपरि विचिन्तयेत् ।

डाकिनीसहितो ब्रह्मा तथैव निवसेत् सदा ॥ १३ ॥

लकारं पार्थिवं बीजं शक्तिरूपं सुरेश्वरि ।

पृथ्वीचक्रस्य मध्ये तु स्वयम्भूलिङ्गमुत्तमम् ॥ १४ ॥

सार्धत्रिवलयाकारकुण्डल्या वेष्टितं सदा ।

लिङ्गछिद्रं स्ववक्त्रेण कुण्डल्याच्छाद्य संस्थिता ॥ १५ ॥

तेनैव वर्तते वायुरिडापिङ्गलयोः सदा ।

सहस्रारदर्शनाय सदा जाग्रत्स्वरूपिणी ॥ १६ ॥

अष्टमः पटलः

यदैव ब्रह्ममार्गेण सहस्रारे समुत्थिता ।

तदैव परमेशानि श्वासोच्छ्वासविकासनम् ॥ १७ ॥

केशरस्य तु मध्ये च चतुःपत्रे सुरेश्वरि ।

अनन्तरूपिणी दुर्गा शम्भुश्चानन्तरूपधृक् ॥ १८ ॥

नानासुखविलासेन सदा कामेन वर्तते ।

श्रीशिवजी भन्नुहुन्छ - परमाणुको तीन भागको एक भाग बिन्दुको विस्तार हो । त्यसको बीचमा सबै समुद्र र सप्तद्वीपा पृथ्वी छिन् । अविनाशी परम सूक्ष्म बिन्दुको रूपमा परम शिव रहेका छन् । यी परम बिन्दु देवताको प्रमाण मैले के बताउन सक्छु र ? हे परमेश्वरी ! नादको माथि ब्रह्मलोकको चिन्तन गर्नु । डाकिनी शक्तिसहितका ब्रह्मा त्यहाँ सँधै विराजमान रहन्छन् । हे सुरेश्वरी ! पार्थिवबीज 'ल' शक्तिस्वरूप हो । पृथ्वीचक्रको बीचमा कुण्डलिनी द्वारा साढे तीन फन्का मारेर सँधै बेरिएको उत्तम स्वयम्भू लिङ्ग रहेको छ । आफ्नो मुखले स्वयम्भू लिङ्गको छिद्र ढाकेर कुण्डलिनी रहेकी छिन् । त्यसैबाट इडा र पिङ्गलामा सँधै वायुको सञ्चार हुन्छ । सहस्रारचक्रको दर्शन गर्न सँधै जाग्रत रहेकी कुण्डलिनी जब ब्रह्ममार्गबाट सहस्रार चक्रमा पुग्छिन्, त्यस बखत हे परमेश्वरी! श्वासप्रश्वासको विकास हुन्छ । हे सुरेश्वरी ! चार पात भएको कमलको केशरको बीचमा अनन्त रूप धारण गरेकी दुर्गा र अनन्त स्वरूप लिएका शम्भु सँधै कामातुर भई नाना सुखविलासपूर्वक रहेका छन् ।

विशेष - यहाँ १३ औं श्लोकमा नादश्रवण गर्दै चेतनब्रह्मको चिन्तन गर्नु भनिएको हो ।

श्रीदेवी उवाच -

लिङ्गच्छिद्रं समाकृष्य संस्थिता कुण्डली कथम् ॥ १९ ॥
कथयस्व सदानन्द सर्वज्ञस्त्वं सुरेश्वर ।

श्रीदेवी भन्तुहुन्छ - स्वयंभूलिङ्गको मुख बन्द गरेर कुण्डलिनी कसरी रहेकी छन् ? सदा आनन्दमा मग्न रहने है सुरेश्वर ! हजूर सर्वज्ञ होइबक्सन्छ, मलाई यो बताउनुहोस् ।

श्रीशिव उवाच -

लिङ्गमध्ये महत्तेजो बहिरूपं च सुन्दरि ॥ २० ॥

यत्किञ्चिद्वायुयोगेन ब्रह्माण्डो दह्यते यतः ।

अतः सा कुण्डली शक्ति^{१०१}मुखेनाच्छाद्य संस्थिता ॥ २१ ॥

तेनैव पार्थिवे लिङ्गे बिन्दुशक्तिं नियोजयेत् ।

बिन्दुशक्तिं समुत्थाप्य लिङ्गपूजा प्रकीर्तिता ॥ २२ ॥

श्रीशिवजी भन्तुहुन्छ - हे सुन्दरी ! लिङ्गको मध्यमा अग्निरूप महत् तेज छ । त्यसमा अलिकति पनि वायुको सम्पर्क परेमा तातेर ब्रह्माण्ड नै दग्ध हुन जान्छ । त्यसैकारणले कुण्डलिनी शक्तिले मुखले लिङ्गको छिद्र ढाकेर रहेकी छिन् । त्यसैकारण पार्थिवलिङ्गमा बिन्दु शक्तिको नियोजन गर्नु अनि बिन्दुशक्तिलाई उठाएर लिङ्ग पूजा गर्नु भनिएको हो ।

इति तोडलतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे पार्वतीशिवसंवादे अष्टमः पटलः ॥

^{१०१} कुण्डली देवी - मुद्रित / ख ।

नवमः पटलः

नवमः पटलः

श्रीदेवी उवाच -

त्रिपुराया महामन्त्रं नित्यातन्त्रे श्रुतं मया ।

इदानीं श्रोतुमिच्छामि नवार्णस्य च वासनाम् ॥ १ ॥

श्रीदेवी भन्तुहुन्छ - नित्यातन्त्रमा मैले त्रिपुराको महामन्त्र सुनें । अब उनको नवार्ण मन्त्रको वासना (माहात्म्य) सुन्न चाहन्छु ।

श्रीशिव उवाच -

भूमिश्चन्द्रः शिवो माया शक्तिः कृशानुसादनौ ।

अर्धचन्द्रश्च बिन्दुश्च नवार्णो मेरुरुच्यते ॥ २ ॥

भूमिबीजजपादेव भूपतिर्जायतेऽचिरात् ।

चन्द्रबीजजपादेव महासौन्दर्यमाप्नुयात् ॥ ३ ॥

शिवबीजजपादेव शिववद्विहरेत् क्षितौ ।

एकत्रोच्चारणात्सत्यं चतुर्वर्गफलप्रदम् ॥ ४ ॥

श्रीशिवजी भन्तुहुन्छ - भूमि, चन्द्र, शिव, माया, शक्ति, कृशानु, सादन, अर्धचन्द्र र बिन्दु गरी नौ अक्षरको नवार्ण मन्त्र मेरु भनिन्छ । अर्थात् यसको माहात्म्य मेरु पर्वतभन्दा पनि ठूलो छ । भूमिबीजको जप गर्नाले शीघ्र राजा बन्दछ । चन्द्रबीजको जप गर्नाले महासौन्दर्य प्राप्त हुन्छ । शिवबीज जप गर्नाले धर्तीमा शिवसमान विचरण गर्नेछ । सबै मन्त्रको एकसाथ जप गर्नाले चतुर्वर्ग अर्थात् धर्म, अर्थ, काम, मोक्ष सबैको फल प्राप्त हुन्छ, यो सत्य हो ।

श्रीदेवी उवाच -

यत्त्वया कथितं नाथ योगज्ञानादिकं लयम् ।

यावत् कामादिसंदीप्यो भावयोगो न लभ्यते ॥ ५ ॥

ऊर्ध्वरेता महायोगी तदधः शक्तियोगतः ।

ब्रूहि मे जगतां नाथ कथं दीर्घायुषं भवेत् ॥ ६ ॥

श्रीदेवी भन्तुहुन्छ - हे नाथ ! हजूरले योग, ज्ञान, लय आदि बताउनु भयो । तर जबसम्म साधक काम आदिले सन्तप्त हुन्छ तब सम्म भाव योग प्राप्त हुन सक्दैन । हे जगन्नाथ ! महायोगीहरू ऊर्ध्वरेता हुन्छन्, त्यो भन्दा तल्लो शक्तियोग बाट कसरी दीर्घ आयु होला ?

श्रीशिव उवाच -

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि येन दीर्घायुषं भवेत् ।

श्रुत्वा गोपय यत्नेन न प्रकाश्यं कदाचन ॥ ७ ॥

पूजयेत्कालिकां देवीं तारिणीं वाथ सुन्दरीम् ।

षोडशेनोपचारेण पञ्चतत्त्वेन पार्वति ॥ ८ ॥

दिनत्रयं पूजयित्वा षट्चक्रं चिन्तयेदथ^{१०२} ।

ततस्तु परमेशानि मालामन्त्रं समभ्यसेत् ॥ ९ ॥

षोडशीं वा महापूर्वा पत्रे चाभ्यासमाचरेत् ।

चतुष्पत्रे चाष्टवारं षट्पत्रे द्वादशं जपेत् ॥ १० ॥

दशपत्रे विंशतिं च द्वादशे वेदनेत्रकम् ।

षोडशे दशसंख्यं तु चतुर्वारं भ्रुवोऽष्टकम्^{१०३} ॥ ११ ॥

^{१०२} पूजयेदथ - क ।

नवमः पटलः

कुम्भकेन जपेन्मन्त्रं मालाषट्कं सुरेश्वरि ।
 एवं क्रमेण देवेशि स्थिरं वायुर्यदा भवेत्^{१०४} ॥ १२ ॥
 प्रजपेदक्षमालायां येन मृत्युञ्जयो भवेत् ॥

श्रीशिवजी भन्तुहुन्छ - हे देवी ! जे गर्दा दीर्घायु प्राप्त हुन्छ त्यो बताउँछु, सुन । सुनेर त्यसलाइ प्रयत्नपूर्वक गोप्य राख र कहिल्यै पनि प्रकाशित नगर्नू । हे सुन्दरी ! कालिका, तारिणी अथवा त्रिपुरसुन्दरी देवीको पञ्चतत्त्वले षोडशोपचारद्वारा पूजा गर्नु । तीनदिनसम्म पूजा गरेर अनि षट्चक्रको पूजा गर्नु त्यसपछि मालामन्त्रको अभ्यास गर्नु । अथवा महाषोडशीको मन्त्रजप पत्रहरूमा गर्ने अभ्यास गर्नु । चतुष्पत्रमा आठ पटक, षट्पत्रमा बाह्र पटक, दशपत्रमा बीस पटक, द्वादशपत्रमा चौबीस पटक, षोडशपत्रमा चालीस पटक र आज्ञाचक्रमा आठ पटक जप गर्नु । हे सुरेश्वरी ! कुम्भक अवस्थामा रहेर छ माला मन्त्र जप्नु । हे देवेशी ! यस प्रकार विस्तारै वायु स्थिर भएपछि अक्षमालामा जप गर्नु जसबाट मृत्युञ्जय बनिन्छ अर्थात् इच्छामृत्यु प्राप्त हुन्छ ।

श्रीदेवी उवाच -

मूलचक्राच्छिरोन्ता च सुषुम्ना परिकीर्तिता ॥ १३ ॥
 तद्गर्भस्था च या शक्तिः सा देवी कुण्डरूपिका ।

^{१०३} सम्पादक । क, ख पाण्डुलिपि एवं मुद्रितमा समेत 'भ्रुवोऽष्टकम्' भन्ने पाठ पाइन्छ । षट्चक्रचिन्तनको क्रम भएकोले आज्ञाचक्ररूपी द्विदल कमल बुझाउन 'भ्रुवोऽष्टकम्' भन्ने पाठ उचित देखिन्छ - सम्पादक ।

^{१०४} सम्पादक । क, ख पाण्डुलिपि एवं मुद्रितमा समेत 'स्थिरमायुर्यदा भवेत्' भन्ने पाठ पाइन्छ । यहाँ 'आयुः' को स्थानमा 'वायुः' पाठ उचित देखिन्छ - सम्पादक ।

सदा कुण्डलिनी देवी पञ्चाशद्वर्णभूषिता ॥ १४ ॥
मालारूपा कथं देव इति मे संशयो हृदि ।

देवी भन्नुहुन्छ - मूलाधार चक्रदेखि शिरको अन्तिम भाग
अर्थात् सहस्रार सम्म सुषुम्नाको स्थिति बताइएको छ । त्यसको
गर्भमा जुन शक्ति रहेकी छिन् ती देवी कुण्डरूपिणी छिन् ।
सँधै पचास वर्णले भूषित रहने ती देवी कुण्डलिनी हुन् । हे
देव! ती देवी मालाको स्वरूपमा कसरी भइन् ? मेरो मनमा
यो संशय भयो ।

श्रीशिव उवाच -

सहस्रारे महापद्मे बीजकोषे शिवालये ॥ १५ ॥
हंसेन वायुयोगेन पूरकेण समानयेत् ।
सहस्रारं तु संप्राप्य शिवं दृष्ट्वा तु कामिनी ॥ १६ ॥
मालाकारेण तल्लिङ्गं संवेष्ट्य कुण्डली सदा ॥
अकारादिलकारान्ता क्षकारं वक्त्रसंयुतम् ॥ १७ ॥
चरमाणं सरन्ध्रं च निजपुच्छेन कामिनी ।
भेदयित्वा स्वपुच्छेन नागपाशं तदूर्ध्वके ॥ १८ ॥
एतत्कारणं संव्याप्य संस्थिता कुण्डली यदा ।
तदैव प्रजपेन्मन्त्रं अमरत्वं स विन्दति ॥ १९ ॥
रेचनात्कामिनी देवी प्रविशन्ती स्वकेतनम् ।
न तत्र प्रजपेन्मन्त्रं जपान्मृत्युमवाप्नुयात् ॥ २० ॥
रेचके छिन्नमालास्यात्सत्यं हि सुरवन्दिते ।
छिन्ने सूत्रे भवेन्मृत्युः पुरैव कथितं मया ॥ २१ ॥
इति ते कथितं कान्ते यतो मृत्युञ्जयो भवेत् ।
अथवा निजनासाग्रे दृष्टिमारोप्य यत्नतः ॥ २२ ॥

नवमः पटलः

वायुं सन्धार्य यत्नेन एकोच्चारेण चोच्चरेत् ।
 मालामन्त्रं षोडशी वा तथा चाष्टादशाक्षरीम् ॥ २३ ॥
 सहस्रं प्रजपेन्मन्त्रं प्रत्यहं यदि पार्वति ।
 जित्वा मृत्युं जरां रोगं दीर्घकालं स जीवति ॥ २४ ॥
 एतदन्यं महायोगं^{१०५} भोगार्थी नहि लभ्यते ।
 अथवा परमेशानि डामरोक्तविधानतः ॥ २५ ॥
 यजेत्कात्यायनीं देवीं भूतपूर्वा प्रयत्नतः ।
 तदा पञ्चसहस्राब्दं^{१०६} निश्चितं तु स जीवति ॥ २६ ॥
 इति ते कथितं सर्वं देहरक्षणकारणम् ।
 न भोगी भोगमाप्नोति योगी योगो न लभ्यते ॥ २७ ॥
 एतत्तत्त्वेन देवेशि भोगो योगायते ध्रुवम् ।

श्रीशिवजी भन्नुहुन्छ - वायुयोगद्वारा हंसको माध्यमबाट
 पूरकको प्रक्रियाले सहस्रार महापद्ममा रहेको बीजकोषरूपी
 शिवालयमा कुण्डलिनीलाई ल्याउनु । सहस्रारमा पुगेपछि
 शिवलाई देखेर कामातुरा भएकी कुण्डलिनी शिवलिङ्गलाई
 माला जस्तै गरी सँधै बेहेर रहन्छिन् । अकारादि लकारान्त
 अनि क्षकाररूपी मुखले युक्त भएको रन्ध्र सहितको अन्तिम
 वर्णलाई आफ्नो पुच्छरले छोपेर कामिनी (कुण्डलिनी) रहेकी
 छिन् । आफ्नो पुच्छरले माथिको नागपाशलाई भेदन गरेर जब
 कुण्डलिनी माथि स्थापित हुन्छिन्, ठीक त्यसैवेला जसले मन्त्र
 जप गर्दछ उसले अमरत्व पाउँछ । रेचक गर्दा कुण्डलिनी
 आफ्नो वासस्थान फर्किरहेकी हुन्छिन्, त्यस वखत मन्त्र जप

^{१०५} महारोगं - क/ख ।

^{१०६} तदा वर्षसहस्राब्दं - क । तदा सर्वसहस्राब्दं - ख ।

गर्नु हुँदैन, जप गरेमा मृत्यु हुन्छ । हे सुरवन्दिते ! रेचक हुँदा माला छिन्छ, यो सत्य हो । सूत्र छिन्न भएमा मृत्यु हुन्छ भनेर मैले पहिले नै भनिसकेको छु । हे प्रिये ! जसो गर्नाले मृत्युञ्जयी बनिन्छ त्यो मैले तिमीलाई बताउँ । अथवा आफ्नो नाकको अग्रभागमा यत्नपूर्वक दृष्टि स्थिर गरेर प्रयत्नसाथ वायु धारण गरेर कुम्भक गर्दा एकै उच्चारणले मन्त्रोच्चारण गर्नु । मालामन्त्र, षोडशी वा अष्टादशाक्षरी मन्त्र प्रतिदिन हजार पटक जप्दछ भने त्यो साधक मृत्यु, बुढ्याई र रोगलाई जितेर दीर्घकाल सम्म बाँच्छ । हे परमेश्वरी ! भोगार्थीले यो बाहेक अर्को महायोग प्राप्त गर्ने छैन । हे परमेशानी ! अथवा डामर तन्त्रमा बताएको विधिअनुसार यत्नपूर्वक भूतकात्यायनी देवीको पूजा गर्दछ भने त्यो साधक निश्चय नै पाँच हजार वर्ष बाँच्छ । शरीरको रक्षा गर्ने सबै उपायहरू मैले तिमीलाई बताउँ । देह नै नरहे न भोगीले भोग प्राप्त गर्दछ, न योगीले योग प्राप्त गर्दछ । हे देवेशी ! यो तत्त्वले संसारमा भोग पनि निश्चित रूपले योगस्वरूप हुन जान्छ ।

श्रीदेवी उवाच -

यन्मालायां जपेनैव किं फलं लभते नरः ।

पृथक् पृथङ् महादेव पत्रमालाफलं वद ॥ २८ ॥

श्रीदेवी भन्नुहुन्छ - हे महादेव ! जुन मालामा जप गर्नाले मनुष्यले जे फल प्राप्त गर्दछ त्यो पत्रमाला फल पृथक् पृथक् रूपमा बताउनुहोस् ।

श्रीशिव उवाच -

भूमिकामी जपेन्मन्त्रं मूलाधारे चतुष्टये ।

स्वाधिष्ठाने जपादेव महेन्द्रो जायतेऽचिरात् ॥ २९ ॥

नवमः पटलः

मणिपूरे जपादेव भवेत्स्वर्गस्य भाजनम् ।
 अनाहते महापद्मे जपाद् ब्रह्मपुरं व्रजेत् ॥ ३० ॥
 विशुद्धाख्ये जपादेव विष्णुलोके वसेद् ध्रुवम् ।
 आज्ञाचक्रे च जप्तव्ये श्वेतद्वीपे वसेत्सदा ॥ ३१ ॥
 यन्माला परमेशानि बाह्यमाला प्रकीर्तिता ।
 अन्तर्माला महामाला पञ्चाशद्वर्णरूपिणी ॥ ३२ ॥
 माहात्म्यं तस्य देवेशि किं वक्तुं शक्यते मया ।
 सहस्रारे स्थिरीभूय यदि चाष्टशतं जपेत् ॥ ३३ ॥
 तत्फलात्कोटिभागैकभागं चान्ये न विद्यते ।
 पृथिव्यामव्ययो देहो भवत्येव न संशयः ॥ ३४ ॥
 यन्मालायां जपेन्मन्त्रमभ्यासार्थं हि पार्वति ।
 इति ते कथितं देवि चिरजीवी यथा भवेत् ॥ ३५ ॥
 इदानीं परमेशानि भूतकात्यायनीं शृणु ।
 वेदाद्यं शब्दबीजञ्च महामायां ततः परम् ॥ ३६ ॥
 अस्त्रयुग्मं बहिजाया मनुः सप्ताक्षरः परः ।
 श्रीशिवोऽस्य ऋषिः प्रोक्तो विराट् छन्द उदाहृतम् ॥ ३७ ॥
 भूतकात्यायनी देवी धर्मार्थकामदा सदा ।
 प्रणवेन षडङ्गं स्यात्^{१००} प्राणायामञ्च सुन्दरि ॥ ३८ ॥
 ध्यानमस्याः प्रवक्ष्यामि शृणु सुन्दरि सादरम् ।
 गौरवर्णा मुक्तकेशीं सर्वाभरणभूषिताम् ॥ ३९ ॥

^{१००} च - मुद्रित / ख ।

पट्टवस्त्रपरीधानां सदा घूर्णितलोचनाम् ।
 वामपाणौ रक्तपूर्णं खर्परं दक्षिणे करे ॥ ४० ॥
 मद्यपूर्णं स्वर्णपात्रं ग्रीवायां हारभूषिताम् ।
 शरच्चन्द्रसमाभासां पादाङ्गुलिविराजिताम् ॥ ४१ ॥
 एवं तां वरदां नित्यां भावयेत्सिद्धिहेतवे ।
 सामान्यार्घ्यं ततो देवि स्ववामे विन्यसेत् ततः ॥ ४२ ॥
 जीवन्यासादिकं कृत्वा पूजयेत्परमेश्वरीम् ।
 षोडशेनोपचारेण पञ्चतत्त्वेन सुन्दरि ॥ ४३ ॥
 यजेत्तां बहुयत्नेन गृहमध्ये दिनत्रयम् ।
 ततो जपेन्महामन्त्रं गजान्तकसहस्रकम् ॥ ४४ ॥
 ततश्चपूजयेद् देवीं शून्यांगारे दिनत्रयम् ॥
 प्रत्यहं प्रजपेन्मन्त्रं गजान्तकसहस्रकम् ॥ ४५ ॥
 एवं कृते महेशानि यदि सिद्धिर्न जायते ।
 ततश्च प्रजपेन्मन्त्रं पितृभूमौ दिनत्रयम् ॥ ४६ ॥
 ततः सिद्धिर्भवेद् देवि सत्यं सत्यं हि सुप्रिये^{१०८} ।
 तद्वाक्यं प्रार्थयेद्वाक्यं डामराख्ये मयोदितम् ॥ ४७ ॥

श्रीशिवजी भन्तुहुन्छ - भूमिको इच्छा गर्नेले चारपत्रे
 मूलाधारमा मन्त्र जप गरौस् । स्वाधिष्ठान चक्रमा जप गर्नाले
 शीघ्र नै महेन्द्र बन्दछ । मणिपूरचक्रमा जप गर्नाले स्वर्गको
 अधिकारी बन्दछ । अनाहत महापद्ममा जप गर्नाले ब्रह्मलोकको
 प्राप्ति हुन्छ । विशुद्ध चक्रमा जप गर्नाले विष्णुलोकमा बस्नेछ ।

^{१०८} सुन्दरि - क ।

नवमः पटलः

आज्ञाचक्रमा जप गर्नाले श्वेतद्वीपमा सधै बस्न पाउँछ । माला माला भनेर जुन भनिन्छ त्यो बाह्य माला हो । पञ्चाशद् वर्णरूपिणी अन्तर्माला चाँहि महामाला हो । हे महेश्वरी ! मैले यसको महात्म्य कसरी बताउन सक्छु र ? सहस्रारचक्रमा स्थिर भएर आठ सय जप गर्नाले जुन फल पाइन्छ त्यो फलको करोडौं भागको एक भाग पनि अन्य चक्रहरूमा जपेर पाइँदैन । पृथ्वीमा अविनाशी देहवाला बन्दछ यसमा कुनै शंका छैन । हे पार्वती ! अभ्यासको निम्ति यी छ मालामा मन्त्र जप्ने गर्नु । हे देवी ! जसरी चिरञ्जिवी बनिन्छ त्यो उपाय मैले तिमीलाई बताएँ । हे परमेशानी ! अब भूत कात्यायनीको मन्त्र बताउँछु सुन । वेदाद्य, शब्दबीज, महामाया, अस्त्रयुग्म र वह्निजाया यो सप्ताक्षरी महामन्त्र हो । यस मन्त्रको ऋषि श्रीशिवजी हुन् र छन्द विराट् हो भने देवता धर्म अर्थ काम प्रदान गर्ने भूतकात्यायनी हुन् । प्रणव अर्थात् ॐ कारले षडङ्गन्यास र प्रणायाम गर्नु । हे सुन्दरी ! अब म यिनको ध्यान बताउँछु आदरपूर्वक सुन । गोरी, झांक्रो फिंजाएकी, सबै गहनाहरूले भुकिभुकाउ भएकी, रेशमी वस्त्र पहिरेकी, सँधै लठ्ठ आँखा भएकी, बायाँ हातमा रगतले भरिएको खप्पर अनि दायाँ हातमा मद्यले भरिएको स्वर्णपात्र लिएकी, गलामा हारले सुशोभित भएकी, शरच्चन्द्रको झैं कान्ति भएकी, अत्यन्त मनोहर पादाङ्गुली भएकी ती वरदायिनी नित्याको सिद्धि प्राप्तिको लागि भावना गर्नु । हे देवी ! त्यसपछि आफ्नो

बायाँतर्फ सामान्यार्घ्य स्थापना गर्नु र जीवन्यास आदि गरेर
 परमेश्वरीको पूजा गर्नु । हे सुन्दरी ! पञ्चतत्त्व सहित
 षोडशोपचारले तीन दिनसम्म सावधान भएर घरमा पूजा गर्नु ।
 त्यसपछि महामन्त्रको एघार हजार जप गर्नु । त्यसपछि
 शून्यागारमा (निर्जन गृहमा) प्रतिदिन एघार हजार मन्त्र जपेर
 देवीको पूजन गर्नु । यति गरेर पनि सिद्धि नभएमा पितृभूमि (
 श्मशान) मा तीन दिन मन्त्र जप गर्नु । हे देवी ! त्यसपछि पक्कै
 सिद्धि प्राप्त हुन्छ । हे सुन्दरी ! डामरतन्त्रमा मैले बताएको
 प्रार्थनावाक्य नै प्रार्थना वाक्य हो भन्ने बुझ्नु ।

इति तोडलतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे पार्वतीशिवसंवादे नवमः पटलः ॥ ९ ॥

दशमः पटलः

दशमः पटलः

श्रीदेवी उवाच -

काकीचञ्चुं महामुद्रां कथयस्व दयानिधे ।

येन रूपेण देवेश देहासनपरो भवेत् ॥ १ ॥

श्रीदेवी भन्तुहुन्छ - हे दयासागर ! मलाई काकीचञ्चु
महामुद्रा बताउनुहोस्, जसले देहासन सिद्ध हुन्छ ।

श्रीशिव उवाच -

अनाकुलेन देवेशि जिह्वां परमयत्नतः ।

तालुमूले न्यसेत् पश्चात् ततो वायुं पिबेत् शनैः ॥ २ ॥

दन्तैर्दन्तान् समापीड्य काकीचञ्चुं समभ्यसेत् ।

बहुयोन्युक्तविधिना सर्वकर्माणि साधयेत् ॥ ३ ॥

अथातः संप्रवक्ष्यामि स्वल्पयोनिं शृणु प्रिये ।

गुदच्छिद्रे दक्षगुल्फं सन्धौ लिङ्गं विनिक्षिपेत् ॥ ४ ॥

नाभिरन्ध्रेऽथवा गुल्फं धारयेद् वामहस्तके^{१०९} ।

बहुयोन्युक्तविधिना चान्यत्सर्वं समापयेत् ॥ ५ ॥

मुद्रा चैतन्यतन्त्रे च माहात्म्यं कथितं मया ।

यथा हेमगिरिर्देवि यथा वेगवती नदी ॥ ६ ॥

चन्द्रादिकं^{११०} यथा देवि चिरजीवी तथा भवेत् ॥

^{१०९} दक्षहस्तके - क ।

^{११०} चन्द्रादित्यं - क ।

श्रीशिवजी भन्नुहुन्छ - हे देवेश्वरी ! नआत्तिईकन बडो यत्नसाथ जिभ्रोलाई तालुमूलमा राख्नु अनि बिस्तार बिस्तार वायु पिउँदै जानू । दाँतले दाँतलाई थिचेर काकीचञ्चुको अभ्यास गर्नु । बहुयोनिमा बताएको विधिले आफ्ना सबै कर्म सम्पन्न गर्नु । हे प्रिये ! अब म स्वल्पयोनिमुद्राबारे बताउँछु, सुन । गुदछिद्रमा दायाँ गोलीगाँठा र सन्धिमा लिङ्ग राख्नु । अथवा नाभिको प्वालमा दबाव पर्ने गरी वायाँ हातले गोलीगाँठा समाउनु । अरु सबै काम बहुयोनिमा बताएको विधिले सम्पन्न गर्नु । मैले यसको माहात्म्य मुद्राचैतन्य तन्त्रमा बताएको छु । यो काकीचञ्चु महामुद्राको प्रभावले मेरु पर्वतभैं, वेगवती नदी भैं, चन्द्र, सूर्य भैं चिरञ्जीवी हुनेछ ।

श्रीदेवी उवाच -

दशावतारं देवेश ब्रूहि मे जगतां गुरो ॥ ७ ॥

इदानीं श्रोतुमिच्छामि कथयस्व सुविस्तरात् ।

का वा देवी कथंभूता वद मे परमेश्वर ॥ ८ ॥

श्रीदेवी भन्नुहुन्छ - हे देवेश्वर ! हे जगद्गुरो ! अब मलाई दशावतार बारे सुन्ने इच्छा छ, कुन कुन देवी कसरी कसरी उत्पन्न भइन् विस्तारपूर्वक बताउनुहोस् ।

श्रीशिव उवाच -

तारादेवी नीलरूपा^{१११} बगला कूर्ममूर्तिका ।

^{१११} तारादेवी मीनरूपा - सम्पादक । क, ख पाण्डुलिपि एवं मुद्रितमा समेत 'तारादेवी नीलरूपा' भन्ने पाठ पाइन्छ । यद्यपि ताराको एक भेद नीलसरस्वती हुन् र जलका अधिष्ठाता देवतालाई नीलपुरुष पनि भनिएको छ । तर यहाँ विष्णुको दशावतार र दशमहाविद्याको ऐक्यको प्रसङ्ग भएकोले तारा देवीलाई प्रष्टरूपमा 'मीनरूपा' अर्थात् 'मत्स्यावतारस्वरूपा' भन्नु उचित देखिन्छ - सम्पादक ।

दशमः पटलः

धूमावती वराहः स्याच्छिन्नमस्ता नृसिंहिका ॥ ९ ॥
 भुवनेश्वरी वामनः स्यान्मातङ्गी राममूर्तिका ।
 त्रिपुरा जामदग्न्यः स्याद् बलभद्रस्तु भैरवी ॥ १० ॥
 महालक्ष्मीर्भवेद् बुद्धो दुर्गास्यात् कल्किरूपिणी ।
 स्वयं भगवती काली कृष्णामूर्तिसमुद्भवा ॥ ११ ॥
 इति ते कथितं देव्यवतारं दशमेव हि ।
 एतासां पूजनाद् देवि महादेवसमो भवेत् ॥ १२ ॥
 आसां ध्यानादिकं सर्वं कथितं मे पुरा तव ॥ १३ ॥

श्रीशिवजी भन्नुहुन्छ - तारादेवी नीलरूपा (मत्स्यरूपा)
 हुन्, बगलामुखी कर्ममूर्ति हुन् । धूमावती बराहमूर्ति र
 छिन्नमस्ता नृसिंहस्वरूपा हुन् । भुवनेश्वरी देवी वामनरूपा र
 मातङ्गी राममूर्ति हुन् । त्रिपुरा परशुराम हुन् भने बलभद्र
 अर्थात् बलराम भैरवी हुन् । महालक्ष्मी बुद्धरूपा र दुर्गा
 कल्किरूपिणी हुन् । भगवती काली स्वयं कृष्णामूर्ति हुन् । हे
 देवी ! तिमीलाई मैले दश अवतारको बारेमा बताउँ । यिनको
 पूजा गर्नाले साधक महादेव समान बन्दछ । यिनीहरूको ध्यान
 आदि बारे मैले पहिले नै तिमीलाई बताइसकेको छु ।

इति तोडलतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे शिवपार्वतीसंवादे दशमः पटलः ॥

॥ तोडलतन्त्रं सम्पूर्णम् ॥

॥ तोडलतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे पार्वतीशिवसंवादे
 श्रीगिरिधारिभट्टविरचिता नेपालीव्याख्या सम्पूर्णा ॥

॥ शुभम् ॥

व्याख्याकारका अन्य रचनाहरू

१. सौन्दर्यलहरी र रसतरंगिणी (नेपाली व्याख्या), प्रकाशक : सत्संग परिवार, जावलाखेल, ललितपुर-४, नेपाल, सं. २०४९ ।
२. गुप्तसाधनतन्त्रम्, रहस्यवोधिनी हिन्दीव्याख्यासहित, प्रकाशक : चौखम्बा संस्कृत सीरिज अफिस : वाराणसी विसं. २०५१ ।
३. ज्ञानसङ्कलिनीतन्त्रम्, नेपालीव्याख्यासहित, प्रकाशक : साभ्ना प्रकाशन, नेपाल, विसं. २०६१ ।
४. कालीकपूर्वस्तोत्रम्, नेपालीव्याख्यासहित, प्रकाशक : सूरज शमशेर जबरा, विसं. २०६९ ।